

**LİSE TARİH VE CUMHURİYET TARİHİ
DERS KİTAPLARINDA
TÜRK- ERMENİ İLİŞKİLERİ (1930- 2000)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MURAT YILDIRIM

2007

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Murat YILDIRIM'a ait Lise Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ders Kitaplarında
Türk- Ermeni İlişkileri (1930- 2000) adlı
Çalışma, jürimiz tarafından YÜKSEK
LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan Yrd. Doç. Dr. İ. Ceyhan KOÇ

(İmza)

Üye Yrd. Doç. Dr. Şerafettin ZEYREK
(Danışman)

(İmza)

Üye Yrd. Doç. Dr. Ahmet ESENKAYA

(İmza)

Üye Yrd. Doç. Dr. Şerif KORKMAZ

(İmza)

Üye Yrd. Doç. Dr. Selçuk UYGUN

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ BÖLÜMÜ
TARİH EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

**LİSE TARİH VE CUMHURİYET TARİHİ DERS KİTAPLARINDA TÜRK-
ERMENİ İLİŞKİLERİ (1930- 2000)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Şerafettin ZEYREK

Hazırlayan
Murat YILDIRIM

Çanakkale - 2007

ÖZET

Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkiler günümüzü de etkilemesi açısından önem taşımaktadır. Çünkü, bir ülkenin diğer ülkelerle yaşadığı olaylar bütün kurumlarını olduğu gibi eğitimi, özellikle Tarih eğitimini yakından ilgilendirir. Bu olayların ders kitaplarını etkilediği ise bir başka gerçektir. Hele hele Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersi ve ders kitapları gibi rejimi doğrudan ilgilendiren bir dersin gelişmelerden etkilenmemesi çok zordur. Ders kitaplarında yer alan Türk- Ermeni ilişkileri konusu da bu etkilenmeden payını almıştır.

Ermeni Sorunu özellikle 19'uncu yüzyılın ortalarından sonra Rusya, İngiltere gibi devletlerin kışkırtması ile başlamıştır. Bu sorun Türkiye Cumhuriyeti açısından ise Gümrü ve Lozan Antlaşmaları ile sona ermiştir. Ancak olayların ilk başladığı tarihlerden yaklaşık yüzyıl sonra, 1965 yılı ile birlikte, yine dış etkenlerle Ermeni Sorunu gündeme yeniden getirilmiştir. Bu tarihten sonra ise Türk- Ermeni ilişkileri gittikçe gerginleşen bir zeminde yürümüştür. İki toplum arasındaki bu gergin ilişkiler ders kitaplarını da fazlasıyla etkilemiştir. Ermeni olaylarının uluslar arası bir boyuta taşındığı 1970'li yıllara değin Ermeni Sorunu tarih ders kitaplarında fazla yer almazken, olaylar ve Türk diplomatlarına yönelik suikastlar sonucu konunun ağırlığı giderek artmıştır.

İşte bu etkilenmeyi saptamak için yapılan bu araştırmada, 1930- 2000 yılları arasında liselerde okutulan veya okutulmuş olan Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitapları ele alınmış ve ders kitaplarında Türk- Ermeni ilişkilerinin ele alınışı incelenmiştir.

Çalışmada, önce Ermeni genel tarihine ve Türk- Ermeni ilişkilerinin genel durumuna değinilmiş, daha sonra tarih öğretimi ile ders kitaplarına ilişkin bilgiler verilmiş ve Türk- Ermeni ilişkilerinin ders kitaplarına yansımaları araştırılmıştır.

Araştırmayı yapabilmek için Türk- Ermeni ilişkilerini ilgilendiren genel kaynaklar taranıp okunarak gerekli notlar alınmış, Tebliğler Dergisi'nden müfredat programları bulunmuş ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitapları teker teker incelenerek konuyu ilgilendiren bölümler belirlenmiştir. Lise Tarih ders kitaplarında ise konu yoğun olarak Tarih III içerisinde yer aldığından bu kitaplardan 1980 sonrasında okutulmuş olan dört kitap örneklem olarak seçilerek incelenmiştir. Bu seçimde ise konunun 1980'den sonra ağırlık kazanması etkili olmuştur.

Araştırmanın sonucunda ise, Türk- Ermeni ilişkilerinin gelişiminin ve iki toplum arasında yaşanılan sorunların liselerdeki Tarih ve özellikle Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ya da TC İnkılap Tarihi ve Atatrklk ders kitaplarına yansadığı belirlenmiştir. Ancak bu yansımanın ders kitaplarında bilimsel olarak ele alındığını söylemek güçtür. Ders kitaplarında yazarlar genelde birbirine benzeyen anlatımlar kullanmış, konuyu destekleyici unsurlara ise çok az yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türk- Ermeni İlişkileri, Tarih ğretimi, Ders Kitabı, Tehcir Yasası

ABSTRACT

The relations between Turks and Armenians are important in terms of their effects on the present. Because, the events a country lives with other countries closely concerns the education of that country ,especially history teaching, like all other institutions. That these events influence the course books is an another truth. It is impossible that the course “History of Turkish Republic” and its books concerning the regime directly are not influenced by these improvements.The topic on the relations between Turks and Armenians has been also effected.

Armenian problem started with the provocation of the nations like Russia and England especially after the mids of the 19th century. This problem for Turkish Republic came to an end with the pacts of Lozan and Gümri. However, Armenian problem has been updated again with external factors in the year of 1965 , after about a century from the beginning of these events.After this date, these relations got gradually tensed .These tense relations between these two societies have excessively effected the course books.Until 1970s Armenian events became international, that matter didn't take part in course books too much.

As a result of the events and assassinations aimed at Turkish diplomats , the intensity of the topic increased.

In this study prepared to determine this interaction, the course books “History” and “History of Turkish Republic” studied at high schools between 1930-2000 have been examined and the scope of Turk-Armenian relations in these books have been analyzed.

In the study, initially General History of Armenians and the general conditions of Turk-Armenain relations , secondly information about history teaching and its course books were presented, and then the reflections of these relations on the course books have been studied. General references concerning this subject have

been scanned and read and necessary notes have been taken; curriculum has been found from Tebliğler Dergisi ,and the parts related to the topic have been determined by examining all the History of Turkish Republic course book one by one to make the research. As the topic intensively examined in Tarih 3 for high schools , four of these books belonging to the years after1980s have been chosen as samples and studied.

At the end of the research, it has been determined that the process of the relations between Turks and Armenians and the problems faced in both countries had reflected on the course books of “History”, “History of Turkish Republic”, “Revolution History of Turkish Republic ”, “Kemalism”. However, it is difficult to say that this reflection was examined in a scientific manner in the course books. Authors have used similar expressions, but they have given scarcely place to the supportive components in the course books.

Key Words: Turk-Armenian Relations, History Teaching, Course Book, The Law of Tehcir

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ	
1. Problem Durumu.....	1
2. Araştırmanın Amacı.....	2
3. Araştırmanın Önemi.....	2
4. Hipotezler.....	4
5. Kapsam ve Sınırlılıklar.....	4
5.1. Kapsam.....	4
5.2. Sınırlılıklar.....	5
6. Ermeni Tarihine ve Türk- Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış.....	6
BİRİNCİ BÖLÜM	
TARİH ÖĞRETİMİNE VE DERS KİTABINA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER	
A- Tarih Öğretimine İlişkin Genel Bilgiler.....	26
1.1. Türkiye’de Liselerde Müfredat Programları Çerçevesinde Tarih Öğretiminin Gelişimi.....	32
1.2. Türk Milli Eğitiminin Amaçları.....	39
1.2.1. Türk Milli Eğitim Sisteminin Amaçları.....	40
1.2.2. Ortaöğretimin Amaçları.....	42
1.3. Tarih Öğretiminin Amaçları.....	43
1.4. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Öğretiminin Amaçları.....	46
B- Ders Kitabına İlişkin Genel Bilgiler.....	48
1.1. Öğretimde Ders Kitabının Önemi ve Yeri.....	48

1.2. Tarih Ders Kitabı ve Tarih Ders Kitaplarına Yönelik Eleştiriler.....	51
1.3. UNESCO ve Avrupa Birliği'nin Ders Kitapları Ölçütleri.....	52

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli ve Yöntemi.....	57
2.2. Evren ve Örneklem.....	59
2.3. Verilerin Toplanması.....	59
2.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumu.....	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİSE TARİH VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERS

KİTAPLARINDA TÜRK- ERMENİ İLİŞKİLERİ KONUSUNUN İŞLENİŞİ

3.1. İncelenen Lise Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ders Kitaplarına	
İlişkin Genel Bilgiler.....	63
3.1.1. Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi.....	63
3.1.2. Enver Behnan Şapolyo, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi.....	64
3.1.3. Enver Ziya Karal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918- 1965).....	64
3.1.4. Neriman Serdarlar, Fahriye Çetinkanat (Yazgan), Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1966.....	65
3.1.5. Mükerrerem K. Su, Kâmil Su, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi.....	65
3.1.6. Mükerrerem K. Su, Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi.....	65
3.1.7. Kenan Kalecikli, T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük.....	66
3.1.8. Ahmet Bekir Palazoğlu, Osman Bircan, T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1- 2.....	66
3.1.9. Kemal Kara, T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1- 2.....	66
3.1.10. İsmet Miroğlu, Yusuf Halaçoğlu, Lise İçin Tarih III.....	67
3.1.11. Ahmet Mumcu, Liseler İçin Tarih 3.....	67
3.1.12. Nurer Uğurlu, Esergül Balcı, Tarih Lise 3.....	67
3.1.13. Hakkı Dursun Yıldız, Coşkun Alptekin, İlhan Şahin, İdris Bostan, Tarih Lise 3.....	68

3.2. Lise Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ders Kitaplarında Türk- Ermeni	
İlişkileri Konusunun İşlenişi.....	68
3.2.1. Osmanlı Öncesi Ermeni Tarihi.....	68
3.2.2. Osmanlı Döneminde Ermeniler.....	69
3.2.3. Ermeni Sorunu'nun Ortaya Çıkışındaki Etkenler.....	72
3.2.4. I. Dünya Savaşı'nda Tehcir (Zorunlu Göç) Yasası.....	74
3.2.5. Ermeni Oluşumları ve Kuruluşları.....	78
3.2.6. Kurtuluş Savaşı'nda Ermeni Sorunu.....	83
3.2.7. Lozan Antlaşması Sırasındaki Ermeni Sorunu.....	94
3.2.8. Cumhuriyet Dönemindeki Ermeni Sorunu.....	95
3.3. Tarih Ders Kitaplarında Türk- Ermeni İlişkileri Konusunun İşlenişi.....	97
3.3.1. Osmanlı Öncesi Ermeni Tarihi.....	98
3.3.2. Osmanlı Döneminde Ermeniler.....	98
3.3.3. Ermeni Sorunu'nun Ortaya Çıkışındaki Etkenler.....	100
3.3.4. Birinci Dünya Savaşı'nda Tehcir (Zorunlu Göç) Yasası.....	104
3.3.5. Kurtuluş Savaşı'nda Ermeni Sorunu.....	105

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LİSE TARİH VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERS KİTAPLARINDA TÜRK- ERMENİ İLİŞKİLERİ KONUSUNUN DESTEKLEYİCİ UNSURLAR YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

4.1. Okuma Parçaları.....	108
4.2. Haritalar.....	108
4.3. Kaynakça.....	114
4.4. Tablo ve Çizelgeler.....	115
4.5. Hazırlık Soruları.....	116
4.6. Değerlendirme Soruları.....	119
4.7. Konunun Öğrenci Düzeyine Uygunluğu.....	123
4.8. Resim, Fotoğraf ve Karikatürler.....	124
4.9. Dizin.....	127
4.10. Kronoloji.....	128

4.11. Kompozisyon Bütünlüğü.....	128
SONUÇ VE ÖNERİLER	131
KAYNAKÇA	139
EKLER	
EK- 1: Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti Kapak Resmi.....	146
EK- 2: Enver Behnan Şapolyo, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi.....	147
EK- 3: Enver Ziya Karal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918- 1965).....	148
EK- 4: Neriman Serdarlar, Fahriye Çetinkanat (Yazgan), Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918- 1966.....	149
EK- 5: Mükerrerem K. Su, Kâmil Su, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi.....	150
EK- 6: Mükerrerem K. Su, Prof. Dr. Ahmet Mumcu, T. C. İnkılap Tarihi.....	151
EK- 7: Kenan Kalecikli, T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1.....	152
EK- 8: Ahmet Bekir Palazoğlu, Osman Bircan, T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1.....	153
EK- 9: Kemal Kara, T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1.....	154
EK- 10: İsmet Miroğlu, Yusuf Halaçoğlu, Lise İçin Tarih III.....	155
EK- 11: Ahmet Mumcu, Liseler İçin Tarih 3.....	156
EK- 12: Nurer Uğurlu, Esergül Balcı, Tarih Lise 3.....	157
EK- 13: Hakkı Dursun Yıldız, Coşkun Alptekin, İlhan Şahin, İdris Bostan, Tarih Lise 3.....	158

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e	: Adı Geçen Eser
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Haz.	: Hazırlayan
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDK	: Türk Dil Kurumu
Yay.	: Yayınları
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

ÖNSÖZ

Lise Tarih ve özellikle de Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkileri (1930- 2000) konusunun gelişimini göstermek amacıyla yapılan bu çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde, problem durumu, araştırmanın amacı, önemi, varsayımları, kapsamı, sınırlılıkları ve Türk- Ermeni ilişkilerinin tarihsel gelişimi yer almaktadır.

Birinci bölümde tarih öğretimi ve ders kitabına ilişkin bilgilere yer verilmeye çalışılırken, ikinci bölümde araştırmanın yöntemi üzerinde durulmuştur. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde, çalışmanın asıl konusu olan Lise Tarih ve ağırlıklı olarak Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarında Türk- Ermeni ilişkilerinin ele alınışı belirli ölçütlere göre incelenmeye çalışılmış, Sonuç ve Öneriler kısmında ise yapılan araştırmanın sonucuna yer verilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın her aşamasında, okumaları ve eleştirileri ile bana her zaman yol gösterici olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Şerafettin ZEYREK'e, bilgi ve kaynak sıkıntısı çektiğimde benden yardımlarını esirgemeyen hocalarım Yrd. Doç. Dr. İ. Ceyhan KOÇ'a, Yrd. Doç. Dr. Ahmet ESENKAYA'ya, Yrd. Doç. Dr. Şerif KORKMAZ'a, Yrd. Doç. Dr. Selçuk UYGUN'a ve yüksek lisans ders aşamasında üzerimde emekleri olan diğer değerli hocalarıma teşekkür ederim.

Murat YILDIRIM
15.02.2007, Çanakkale

GİRİŞ

Çalışmanın giriş bölümünde, yapılan araştırmanın problem durumu, amacı, önemi, hipotezleri, kapsamı, sınırlılıkları ve Türk- Ermeni ilişkilerinin tarihsel gelişimi üzerinde durulmuştur.

1. Problem Durumu

Eğitim, bireyin çevresine uyum sağlanmasındaki en önemli etkenlerden biridir. Eğitim sürecinde ise özellikle tarih öğretimi, bireyin kişiliğinin oluşmasında ve yurttaşlık bilinci kazanmasında diğer konulara oranla biraz daha öne çıkmaktadır. Ancak tarihin bu önemi, çoğu zaman siyasal iktidarlar tarafından yanlış kullanılmış ve tarih dersleri kendi anlayışlarının öğrencilere yansıtılması olarak görülmüştür. Bunun dışında tarih öğretimi, dönemin koşullarından, siyasal akımlarından ve uluslar arası reel-politikten etkilenmiş ve müfredat programları ile ders kitaplarına da bu durum yansımıştır. 1965'ten sonra yeniden gündeme getirilen Ermeni Sorunu, gelişmelerle doğru orantılı olarak ders kitaplarındaki ağırlığını arttırmıştır.

Ermeni Sorunu müfredat programlarına ağırlıklı olarak, 1980'den sonra girdiği ve 12 Eylül'den sonraki ilk temel değişiklikler lise ders kitaplarında görüldüğü için, araştırma yapılırken liselerdeki Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitapları seçilmiştir.

Araştırmanın temel problemi, 1930- 2000 yılları arasında liselerde okutulan ya da okutulmuş olan Tarih ve ağırlıklı olarak Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarında Türk- Ermeni ilişkilerinin nasıl ele alındığını, konu anlatılırken hangi görsel ve destekleyici unsurların kullanıldığını, Türk- Ermeni ilişkilerinin tarihsel gelişiminin ders kitaplarını nasıl etkilediğini belirlemektir.

2. Araştırmanın Amacı

Türk- Ermeni ilişkileri, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca oldukça tartışmalı konulardan biri olmuştur. Son dönemlerde başta Fransa olmak üzere bazı ülkelerin çıkarmış olduğu yasalar ve Avrupa Birliği'nin çıkışları ile konunun giderek karmaşıklaştığı görülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde de yaşanmış olan bu olaylar, ders kitaplarını doğrudan etkilemiştir. Yapılan çalışmanın amacı da bu bağlamda, lise Tarih ve ağırlıklı olarak Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarına Türk- Ermeni ilişkilerinin nasıl yansıtıldığını belirlemeye çalışmaktır.

Çalışmada ana amaca bağlı olarak,

1. İki toplum arasındaki gelişmelerin lise Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi müfredat programlarına nasıl yansıtıldığı.
2. Buna bağlı olarak ders kitaplarında konu anlatılırken, okuma parçası, resim, harita, dizin, tablo ve çizelgeler, hazırlık ve değerlendirme soruları, yazarın kullandığı dilin öğrenci düzeyine uygunluğu, konunun kompozisyon bütünlüğü, ders kitaplarında yazarların konuyu anlatırken hangi kaynaklardan yararlandıkları ve bunların yeterli olup olmadığı vb. gibi konuyu destekleyici unsurların nasıl kullanıldığı,
3. Kitaplarda Ermeni konusu işlenirken anlatımların AB ve UNESCO ölçütlerine uyup uymadığı da belirlenmeye çalışılacaktır.

3. Araştırmanın Önemi

Türk- Ermeni ilişkileri özellikle 1965 yılından sonra iki toplumun gündeminde önemli ölçüde yer tutmuştur. Bu ilişkilerin zaman zaman çok sert boyutlara ulaştığı görülmektedir.

Yapılan çalışma ile Türk ve Ermeni toplumları arasında yaşanan olayların Türkiye'nin ortaöğretim Tarih ve ağırlıklı olarak Türkiye Cumhuriyeti Tarihi müfredat programlarına ve ders kitaplarına olan etkileri ele alınmıştır. Araştırma konusu olarak bu konunun seçilmiş olmasında, Türk- Ermeni ilişkileri konusuna ilişkin bir çok akademik ve bilimsel çalışma yapılmasına karşın, yaşanan olayların ders kitaplarına yansımaları üzerinde pek durulmamış olması yatmaktadır. Yapılan çalışma ile bu konuda yapılmış olan bilimsel araştırmaların eksik kalan bu yanının da tamamlanacağı düşünülmektedir.

Genel olarak tarih ders kitapları devletlerin resmî söylemini yansıtması açısından önemlidir. Bu bakımdan ders kitapları, bu açıdan incelenecek olursa devletlerin o dönemdeki resmî anlayışının ortaya çıkabileceği düşünülmektedir.

Tarih dersleri, yalnızca geçmişteki tarihi öğretmek açısından önemli değildir. Aynı zamanda bu dersler, geçmişte olup biten ve etkilerini günümüz iç ve dış siyasalarında da doğrudan veya dolaylı olarak hissettiren önemli olguların öğretilmesi, öğrencilere eleştirel bakış açısının kazandırılması, yaşanan olumlu-olumsuz gelişmelerden dersler çıkarılması, olgulara karşı nesnel yaklaşımların sergilenmesi açısından değer taşımaktadır. Ayrıca, kültürel birikimlerin öğretilmesi ve bunların ne biçimde ele alındığının belirlenmesi bakımından etkilidir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne odaklandığı son zamanlarda geçmişte olumlu ya da olumsuz ilişkiler içerisinde bulunulmuş olan toplumların yeni kuşaklara tanıtılmasında tarih ders kitaplarının etkisi büyük önem kazanmıştır. Bu konudaki tartışma konularından biri de tarih ders kitaplarında yer alan, öğrencilere tanıtılan toplumların "nasıl gösterildiği"dir. Araştırma ile konuya ilişkin anlatımların Avrupa Birliği ve UNESCO'nun ölçütlerine ne derece özdeş olduğu da araştırılmaya çalışılmıştır.

4. Hipotezler

Bu çalışmanın temel varsayımı, Türkler ile Ermeniler arasında yaşanan olayların Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarını etkilediğidir.

Bu temel varsayımı göz önüne alarak, şu alt varsayımlar çalışmada yol gösterici olmuştur:

1. Türklerle Ermeniler arasında yaşananlar gerginleştikçe konunun ders kitaplarındaki oranları da artmıştır.
2. 1980 yılına değin Ermeniler ders kitaplarında fazla yer almazken, bu tarihten sonra konunun ağırlığı ders kitaplarında giderek fazlalaşmıştır.
3. İki toplum arasında yaşanan gelişmeler lise Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi derslerinin müfredat programlarını etkilemiştir.
4. Ders kitaplarında Türk- Ermeni ilişkileri konusu anlatılırken, resim, harita vb. gibi konuyu destekleyici unsurlar yeterince kullanılmamıştır.
5. Ders kitaplarında Türk- Ermeni ilişkileri konusunu anlatırken yazarlar, konuyu destekleyici unsurları yeterince kullanmamışlardır.
6. Yazarlar konuyu anlatırken genelde birbirine yakın anlatımlar kullanmışlardır.

5. Kapsam ve Sınırlılıklar

5. 1. Kapsam

Bu çalışma, Türk Tarih Tezi'nin oluşturulmaya başlandığı 1930 yılından başlayarak, 2000 yılına değin geçen 70 yıllık dönemi kapsamaktadır. Bu dönemler

içinde, Türk- Ermeni ilişkileri ve bu ilişkilerin ders kitaplarına olan yansımaları incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmada, Cumhuriyet'ten sonra Türk- Ermeni ilişkilerinin 1970'li yıllara değin donuk bir gidişi olduğu ve bu bağlamda Ermenilerin ders kitaplarında çok az yer aldığı, ancak 1970'lerde Ermeni Sorunu'nun yeniden gündeme gelmesi ile ders kitaplarındaki ağırlığının arttığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Konu incelenirken, Ermeni konusu ağırlıklı olarak Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarında yer aldığı için, özellikle bu ders kitaplarının üzerinde durulmuştur. 1930 yılından 2000 yılına değin okutulan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kitapları ile, aynı dersin 1980'den sonra adı olan Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarının bütünü incelenmeye çalışılmıştır. Tarih ders kitaplarında ise konu, daha çok 1980 yılından sonra ağırlık kazandığı için, konuya verdikleri ağırlığa göre ve liselerde çok kullanılmalarına bağlı olarak dört tarih kitabı örneklem seçilerek incelenmiştir.

Araştırmada on iki adet lise Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitabı incelenirken, dört adette lise Tarih III ders kitabı incelenmiştir. Tarih kitapları incelenirken Emin Oktay'ın Tarih III, Mustafa Demirel'in Tarih 3, Yılmaz Öztuna'nın Tarih 3, Hakkı Dursun Yıldız'ın Tarih 3 gibi diğer Tarih Lise 3 ders kitapları ise kapsam dışı tutulmuştur.

5.2. Sınırlılıklar

Ağırlıklı olarak Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Tarih III ders kitaplarının incelendiği araştırmada, yalnızca Türkiye'deki lise Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Tarih III ders kitapları ele alınmıştır. İlköğretim ve yükseköğretim düzeyindeki ders kitapları ile Ermeni ders kitapları konunun kapsamı dışında tutulmuştur. Yine Türk-

Ermeni ilişkileri yaklaşık bin yıla yakın bir zamandır sürdüğü ve çalışmada genel Ermeni tarihine de yer verildiği için, bu bölüm çalışmanın asıl konusundan sapma olmaması için genel hatları ile özetlenerek verilmeye çalışılmıştır.

Araştırma, 1930- 2000 yılları arasındaki Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Tarih ders kitaplarını kapsamaktadır. Ancak, her iki kitap türünde de konular ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitapları incelenirken kullanılan dayanak noktalarından bazıları Tarih III ders kitapları incelenirken de kullanılmaya çalışılmıştır. Daha doğru bir söylemle, Tarih III ders kitapları Türk- Ermeni ilişkileri konusunun tümünü kapsamadığı için Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kitaplarının incelenmesinde kullanılan dayanak noktalarından bazıları bu kitapların incelenmesinde kullanılmıştır. Bunun nedeni bir önceki tümcede belirtildiği gibi, Tarih III ders kitaplarının Ermeni konusunun tümünü kapsamamasıdır. Kitaplar tarama ve inceleme yöntemine uygun olarak incelenmiş, konu bütünlüğünün bozulmaması açısından ara başlıklardan olabildiğince kaçınılmıştır.

6. Ermeni Tarihine ve Türk-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış

Tarih bilimi, kimi zaman karşımıza bir propaganda aracı olarak çıkabilmektedir. Tarihin bu biçimde kullanılması, çoğu zaman tarihin çarpıtılmasına neden olmaktadır. Çarpık tarih anlayışı, bir yandan ulusların arasında düşmanlıklar doğururken, öte yandan bu düşmanlıkların geleceğe yönlendirilmesinde etkili olmaktadır. Bir yönüyle propaganda aracı olarak da kullanılabilen tarih, aslında insanlar arasında barışı egemen kılması gerekirken ne yazık ki düşmanlıkların aracı olabilmektedir. Burada suç elbette tarihte değil, tarihin bir biçimde kötüye kullanılmasında, çarpıtılmasındadır.

“Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana sadık kalmadıkça değişmeyen gerçek, insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alabilir”. Aslında bugün yaşadıklarımız Atatürk’ün bu sözünün kanıtlanmasından başka bir şey değildir. Yazanlar yapanlara bağlı kalmamış, tarihi istedikleri gibi tahrif etmişler ve olay tarihsel bir nitelikten çıkarak, siyasal bir niteliğe kavuşmuştur.

Çalışmanın bu kısmında Ermenilerin tarihi, Türk- Ermeni ilişkilerinin tarihî gelişimi, Ermeni Sorunu’nun ortaya çıkışı, I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan olaylar ve Cumhuriyet’ten günümüze kadar yaşananlar üzerinde genel hatları ile tarihi kronolojiye bağlı kalınarak durulacaktır.

Genel olarak Ermenilere bakıldığında bugünkü Ermenistan sınırları, doğuda Azerbaycan, batıda Türkiye, kuzeyde Gürcistan ve güneybatısında da İran ile çevrelendiği görülecektir. Başkenti Erivan olan ülkenin yüzölçümü 29800 km karedir

Tarihte Ermenilerin yaşadığı yerlere ilişkin kaynaklara bakıldığında ise, Ermenilerin yaşamış olduğu Erivan, Gökçeöl, Nahçıvan, Rumiye Gölü kuzeyi ve Maku Bölgesi’ne; yüksek memleket anlamına gelen Armenia denildiğini, Ermenilerin de bu coğrafya üzerinde yaşayan insanlar olduğunu görmekteyiz (Bektaş 2001: 16). Eğer bu bölgeler biraz daha genişletilecek olursa, Ermeniler tarihleri boyunca çoğunlukla, yukarıda belirttiğimiz günümüz sınırları, Türkiye’nin doğusu, İran’ın batısı ve kuzeyi, bazılarının da çok az da olsa Suriye’nin kuzeyi ile Güney Anadolu’da Kilikya denilen bölgelerde yaşamışlardır.

Ermenilerin tarihinin başlangıcına ilişkin tarihçiler arasında bir görüş birliğinin olduğunu söylemek güçtür. Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Ermeni yazarlarının çoğunun kitaplarından kaynak olarak yararlandıkları Ermeni tarihçi ve din adamı Horenli Mouses (Ermeni Tarihi, Venedik, 1881) Ermenilerin tarihini MÖ 2350 yılındaki Nuh Tufanı’ndan sonra Nuh’un torunu olan Hayk

(Babacık) ile başlatarak, bölgelerinin MÖ 325 yılında Makedonya Kralı Büyük İskender'in orduları tarafından ele geçirilmesine kadar getirir (Bektaş 2001: 15).

Yukarıdaki görüşe göre, tufandan sonra Nuh'un gemisi Ağrı Dağı'nda durur ve Nuh'un oğulları etrafa yayılır. Bunlardan bir kısmı Nuh'un oğlu Yafes ile Mezopotamya'ya gelir. Babil çevresine yerleşen bu kavim, kulenin yıkılmasından sonra Yafes'in oğlu Gomer'in torunu Hayk, 300 kişiye yakın ailesi ile birlikte bugünkü Ağrı Dağı yöresine gelir. Tufandan sonra orada kalıp yerleşenlerle birleşir ve onları egemenlikleri altına alır. Hayk'ın ölümünden sonra oğullarının sürdürdüğü bu Ermeni devleti Büyük İskender'in doğu seferinde İran hükümdarı Dara (Darius) ordularını yendiği zamana değin sürer (Koçaş 1967: 18).

Yukarıda ileri sürülen görüşe bakıldığında, çoğu toplulukta olduğu gibi, Ermeni tarihçilerinde de kendilerine sağlam, buldukları bölgeyi sahiplenecek, gerekirse efsanevi bir kök bulma çabalarının olduğu görülür. Bu çabalarda göze çarpan bir diğer unsur ise başka toplumlara kendilerini kanıtama gereksinimi olabilir.

Bu görüşün dışında, Ermenilerin kökenlerine ilişkin başka görüşler de vardır. Bunlardan birisi Ermenilerin, Firikyalılar ile birlikte Anadolu'ya gelmiş olabileceklerine ilişkin görüştür. Bu görüşe göre, Ermeniler ilk olarak MÖ 7'nci yüzyıl başlarında batıdan göç ederek ilk buldukları yerlere gelir ve o bölgeyi gelişmeleri için uygun bir bölge olarak bulurlar. Aras Havzası kendilerine uyan bir yerleşme alanı olurken, özellikle Ararat Ovası'nı, diğer yerlere oranla daha uygun görürler ve buraya çok önem verirler. Ermenilerin ileri gelenleri de burada bir krallık oluştururlar (Uras 1987: 98).

Yukarıdaki görüşe göre, Herodot'un Ermenilerin Firikyalıların bir kolu olduğunu söylediği belirtilmekte, bu görüşe bir diğer dayanak olarak da Ermeni mezarlarının, binalarının, giyeceklerinin Firikyalılara benzemesi gösterilmektedir.

Ermenilerin kökenleri hakkındaki bir diğer görüş Hayk-Armen görüşüdür. Bu görüşe göre Ermeniler, güneyden gelmiş ve Urartu'da yerleşmiş Haylar veya Hayklar ile kuzeyden gelerek, Tuna ve Boğazlardan geçip Anadolu'ya giren Armenlerin birleşmesinden çıkmış bir Hayk-Armen topluluğudur (Uras 1987: 101).

Ermenilerin, Ermenice'de buldukları birkaç sözcük benzerliğine dayanarak Hititlerden gelmiş olabileceklerini ileri sürenler de vardır. Ermenilerin kökenlerine ilişkin bu üçüncü görüşe göre Ermeniler, 6'ncı yüzyıldan önce Suriye'nin kuzeyinde ve Kilikya Bölgesi'nde bulunmuş olan Hititlerden başka bir şey değildir (Gazigiray 1982: 13).

Ermenilerin kökenlerine ilişkin görüşlerde olduğu gibi dilleri ve edebiyatlarının kökenleri konusunda da yeterli bilgi bulunmamaktadır. Dil özelliklerine bakıldığında Ermenice'nin Hint-Avrupa dil ailesinden olduğu görülür. Ermenice'nin asıl yapısını oluşturan temelleri bulabilmek güç bir sorundur. Ermenilerin kullandıkları yazı dili, İncil'in Ermeniceye çevrilmesi suretiyle ortaya çıkar. Kutsal Kitap'ın çevrilmesi sırasında çeviriciler tarafından Ermeniceye, Rumcadan, Asuriceden ve diğer dillerden alınmış ve çoğu da çeviri için uydurulmuş birçok sözcük sokulur. Ermeniler, İranlılarla uzun süre birlikte yaşadıkları için kuşkusuz birbirlerinin dilini de anlamaktaydılar. Şu hâlde Ermeni dilinin de Pehlevi dili ile aynı kökenden olduğu ve İranlılarla, gelenek kültür bağları bulunduğu söylenebilir (Uras 1987: 108).

Ermenilerin dili hakkında De Morgan ise; bu dilde Asuri, İbrani, İrani, Med, Gürcü, Mingrel, Laz, Urartu, Nairi, İskit, Grek, Arap, Kürt, Moğol, Türk, Latin, Rus sözcükleri olduğunu, ne var ki "Hıristiyanlıktan evvel yazıları olmadığından

Ermenilerin eski asıl dilini bildiren hiçbir eser olmadığını” ileri sürmektedir (Koçaş 1967: 46).

Şemsettin Sami Kamus-u Alam’da, Ermenileri anlatırken, Orta Anadolu’da bulunan bir çok Ermeni’nin Türkçe’den başka dil bilmediklerini ve yalnız din bakımından Ermeni olduklarını belirtmektedir (Şemsettin Sami 1996: 840).

Hıristiyanlık, Ermeniler için özel bir önem taşımaktadır. Ermeniler, Hıristiyanlık öncesi dinî inanışlarında, mitolojilerinde “İranlılar gibi ilk zamanlarda güneşe, aya, ateşe, suya, toprağa, rüzgara, üstleri daima karla örtülü Masis (Ararat), Nemrut, Süphan, Arakaz gibi ateş saçan dağlara, yıldızlara, gezegenlere, burçlara, yalçın kayalara, büyük sulara, güvercin, şahin, kartal, boğaya, Sos (gümüşlü kavak (kara kavak)) gibi ağaçlara, hayalî Tanrılara, iyi ve kötü ruhlara taparlardı (Uras 1987: 16). Ayrıca kendi ulusal tanrılarının yanında, İran kökenli, Hint kökenli, Sümer-Akad kökenli, Suriye-Fenike kökenli tanrılara taptıkları da görülmektedir.*

Ermeniler için bu kadar önemli olan Hıristiyanlık dinine girişleri kaynaklarda biraz da efsanevî bir biçimde anlatılmaktadır. Bazı kaynaklara göre aşağı Ermenistan Kralı Apkar devrinde, Apkar’ın cüzzam illetinden kurtulması için Hz. İsa’nın yardımını istemesi ve havariyundan Totyos ve Potogomiyos’un İncil’i Ermenistan’a getirmeleri üzerine Ermeniler Hıristiyan olurlar. Fakat bundan sonra tekrar eski dine dönerler veya eski din yeniden egemen olur (Koçaş 1967: 49).

Krallığın resmî dininin Hıristiyanlık olarak yeniden ilan edilmesi ise MS 301 yılındadır. Ermeniler, Hıristiyanlığı erkenden benimsemiş oldukları için, bu tarihlerde putlara tapan Roma İmparatorluğu’nun saldırı ve kıyımlarına hedef olurlar. Roma İmparatorluğu’nun Hıristiyan olmasından sonra ise saldırılar azalmamış, bu kez de saldırılar Hıristiyanlık üzerinden artarak sürmüştür (Küçük 2003: 54).

* Ermenilerin dinlerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. KÜÇÜK, Abdurrahman, **Ermeni Kilisesi ve Türkler**, Andaç Yay., Ankara 2003

Ermenilerin yaşam biçimleri ve kökenlerine ilişkin bilgilerden sonra, bölgeye egemen olan devletlerle ilişkilerine değinmek yerinde olacaktır. Bu kısımda verilecek olan bilgiler, aynı zamanda Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden önce bölgenin durumuna da göz atma olanağı verecektir.

Ermenilerin yaşadıkları bölgeler, yüzyıllarca çeşitli devletlerin yönetiminde kalmış ve hemen her zaman büyük devletlerin çarpıştıkları bir alan olmuştur. Bölgede MÖ 331'de Büyük İskender'in İmparatorluğu'nun egemenliği başlar. Daha sonra bölge iki yüzyıl boyunca Romalıların egemenliğinde kalır. Bu bölge bir süre İran ile Roma arasında, daha sonra da Bizans, İran ve Araplar arasında bir mücadele alanı olmuştur. Bizans ve İran arasındaki çekişmede genelde bölgenin doğusu İran'ın, batısı Bizans'ın egemenliğinde kalır (Çaycı 2000: 6).

MS 640 dolaylarında bu sefer devreye Araplar girerler. Bölgenin büyük kısmı Müslümanların eline geçer. Abbasiler yerel ailelerden kendilerine bağlı krallıklar oluştururlar. X. yüzyıl sonlarında Bizans, Anadolu'nun bütününe yeniden egemen olur (Çaycı 2000: 6).

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere, Ermenilerin yaşadıkları coğrafyada MÖ 331'de Büyük İskender'in İmparatorluğu'nun egemenliği başlar. Daha sonra bölge iki yüzyıl boyunca Romalıların egemenliğinde kalır. Bu bölge bir süre İran ile Roma arasında, daha sonra da Bizans, İran ve Araplar arasında bir mücadele alanı olmuştur.

Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden önce, Roma, Bizans ve Arap egemenliği altında yaşayan Ermeniler, XI. yüzyılın ortalarından sonra ise bölgenin yavaş yavaş Türk egemenliğine girmesi ile birlikte önce Selçuklu daha sonra Osmanlı egemenliğine girerler. O zaman Türkler ile Ermeniler arasında ilk ilişkilerin bu tarihten sonra başladığını söylemek yanlış olmaz. Ancak, Ermenilerin Kıpçaklarla (Kantarıcı 2005a: 4) ve Abbasi ordularındaki Türklerle daha önce karşılaşmış olabilecekleri olasılıklar içerisindedir. Selçuklu döneminde "daha yakın ve önemli

münasebetler, 1015- 1020 yılları arasında Selçuklu hükümdarı Alparslan'ın babası Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya düzenlediği bir keşif sırasında başlamıştır.” (Halaçoğlu 2006a: 13).

1071'den sonra Türklerin Anadolu'ya girmesi ile birlikte kısa aralıklar dışında bölgede önce Selçuklu daha sonra Osmanlı Türklerinin egemenliği başlar. Bölge bu arada çok kısa bir süre Harzemşahların, İlhanlıların, Timurluların, Karakoyunlu ile Akkoyunluların ve kısmen de Safevilerin yönetiminde kalır. Söz konusu yerlerin tam olarak Osmanlı denetimine geçmesi ise Yavuz Selim ve Kanuni Süleyman'ın fetihleri ile olur. Osmanlılar Doğu Anadolu'yu Safeviler'den, Çukurova'yı da Memlükler'den almışlardır (Çaycı 2000: 7).

Osmanlı- Ermeni ilişkileri daha sıkı olarak büyük ölçüde İstanbul'un fethinden sonra başlar. Osmanlı yönetiminde bulunan yerlerde Gregoryan kilisesine bağlı olan Ermenilerin, Osmanlı yönetiminde, Bursa'nın başkent olmasından (1326) sonra, ayrı bir patriklik şeklinde örgütlenmelerine izin verilir ve Kütahya'da bulunan ruhani merkezleri Bursa'ya nakledilir (İlter 1988: 29). Fatih'in İstanbul'u almasından sonra, 1461 yılında Bursa'da bulunan Ermeni Patriği Ovakim İstanbul'a getirilir, Ermenilerin dini yönetimi bu patrikliğe verilir (Basgün 1970: 11).

Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkmasından önce Ermeni Patriği'nin Bursa'ya getirilmesi ile başlayan Türk-Ermeni ilişkileri, Fatih Sultan Mehmet'in patrikliği İstanbul'a getirmesinden sonra yüzyıllarca sürer. Osmanlı egemenliği altında Ermeniler, ticari ve sanayi işleriyle, el sanatlarıyla uğraşırlar. Askerlikten muaf tutuldukları ve Osmanlının dış ticaret ilişkilerinde etkili bir yere sahip oldukları için de önemli bir sermaye birikimi yapmışlardır. Bu süre içinde dinlerini, dillerini kısaca ulusal benliklerini korurlar ve 17'inci yüzyıldan sonra bir çok devlet görevinde bulunup, önemli yerlere getirilirler (Koçaş 1967: 68).

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı gibi Ermeniler çok uzun zaman Osmanlı egemenliğinde yaşamışlar, Türklerle genelde herhangi bir sorun yaşamamışlardır.

Ermeni Sorunu, 19'uncu yüzyıl başlarında ortaya çıkar ve tarihsel olarak şöyle sürer: 1789 yılındaki Fransız Devrimi ile ortaya çıkan ulusçuluk akımı, bütün çok uluslu imparatorlukları olduğu gibi Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Osmanlı içerisinde yaşayan toplumlar bir yandan ulusçuluk akımının etkisinde kalmış, diğer yandan Osmanlının zayıflamasını olanak bilen, emperyalist bir aşamaya ulaşmış olan Batı devletlerince kışkırtılmağa başlanmışlardır.

Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkışında da, bu toplum arasında giderek ulusçuluk akımının güçlenmesi ve Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik etkinlikleri önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte Avrupa devletleri bir yandan "ıslahat"lar çerçevesinde Osmanlı'nın içişlerine karışırken, diğer yandan Ermenileri kendi istekleri doğrultusunda örgütlemişlerdir. Aslında Avrupa devletlerinin Osmanlı içindeki Hıristiyan unsurları kendi aralarında paylaştıkları görülmektedir. Daha sonraları iyice belirginleşecek olan bu paylaşımda Fransızlar Katoliklerin, Ruslar Ortodoksların, İngiltere ise Protestanların (Ermenilerin) koruyuculuğunu üstlenir. Bu çerçevede özellikle açmış oldukları kiliseler ve okullar yolu ile misyonerlik yapmış, koruyucusu olduklarını ileri sürdükleri Hıristiyan unsurları örgütlemişlerdir. Ermenilerin koruyuculuğunu İngiltere'den sonra Rusya üzerine alır. Bu durumda ise emperyalizmin, her anlamda Osmanlı Devleti'ndeki ayrılıklarda önemli bir yere sahip olduğu görülür.

Osmanlı Devleti ise hem ulusçuluk akımı karşısında ayrılımları durdurmak, hem de Avrupa devletlerinin içişlerine karışmasını engellemek için ıslahatlara başlar. Bu doğrultuda 1839 yılında Sultan Abdülmecit tarafından Tanzimat Fermanı ilan edilir. Bu ferman ile bütün Osmanlı halkı arasında eşitlik, can ve mal güvenliği sağlanıp, Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki fark kaldırılır. 1856 tarihli Islahat Fermanı da, Patriklere verilmiş olan ayrıcalıkları doğrular. Tanzimat Fermanı Ermenilerin siyaseten de gelişmesine yol açmakla birlikte, eşitlik perdesi altında sınıf

savaşlarını da başlatır. Ermeni esnafı amiralara* karşı harekete geçer (Uras 1987: 151).

Osmanlı Devleti'nde, hukuk ve eğitim alanlarında büyük bir aşama olan, toplumsal anlamda bir çok yarar sağlayan Tanzimat Fermanı, ancak Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın içişlerine karışmasına neden olmuş, devletin çöküş süreci farklı bir boyut kazanarak sömürge oluşu ile birlikte yürümüştür. Avrupa devletleri bir yandan Osmanlı Devleti içerisindeki ayrılıkçı hareketleri desteklerken, öte yandan devleti ekonomik olarak sömürmeye başlamıştır. Bu sömürünün başlamasında Osmanlı ekonomisinin büyük çoğunlukla azınlıkların denetiminde olması da etkili olmuştur.

Tanzimat Fermanı'ndan sonraki bir diğer düzenleme çabası ise Islahat Fermanı'dır. Islahat Fermanı ile Osmanlı padişahı halkı arasında hiçbir soy ve din ayrımı yapmayacağını duyurur. Bu durum yine 1856 yılında imzalanacak olan Paris Antlaşması'nda da yerini almıştır (Uras 1987: 151).

1863 yılında yayınlanan, doksan dokuz maddeden oluşan ve -bazı Ermenilerce- ilk Ermeni anayasası sayılan Ermeni Milleti Nizamnamesi (Nizamname-i Millet-i Ermeniyen) ile Ermenilere bazı yeni haklar verilmiştir.**

Ermeni Sorunu'nun uluslararası düzeyde önem kazanması da bu zamana denk gelir. Sorunun ortaya çıkışında özellikle Rusya ve İngiltere gibi devletlerin büyük payı vardır. 1774 yılındaki Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanların koruyuculuğunu üstlenirken Paris Antlaşması ile birlikte de özellikle İngiltere ve diğer Avrupa devletleri Osmanlı egemenliğindeki Hıristiyanların koruyuculuğunu üstlenmeye çalışırlar.

* Amira: Bankerlerden, tüccarlardan ve devlet memurlarından oluşan Ermeni büyükleri

** Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yay., İstanbul, 1987

Bu sorun uluslar arası boyuta 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşı ile taşınır. Savaş sorunun başlangıcı açısından önemlidir. Çünkü bu savaş ile Rus Ermenileri, Osmanlı Ermenileri ile ilişki kurarak onları ayrılıkçı düşüncelerle etkilerler. Tarihte 93 Harbi olarak bilinen savaş Türkler için bir felaket olurken, Ermeni çeteleri durumdan yararlanarak Ruslarla işbirliği yapmışlardır. Savaştan sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması imzalanır.

Antlaşma gereğince Rusya, Osmanlı topraklarındaki Ermenilerin koruyuculuğunu resmen üstlenir. Rusya, Osmanlı Devleti'nden Ermeniler için bazı ıslahat önlemlerinin alınmasını ister. Ancak diğer Avrupa devletleri özellikle İngiltere antlaşmadan rahatsızlık duyar. Bu nedenle Berlin Antlaşması imzalanır. Daha sonra Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması'nın yerini alacak olan Berlin Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin Ermeniler için ıslahat önlemleri alacağı ve bunları büyük devletlere bildireceği benimsenir (Şimşir 2005: 47-59). Bu antlaşma ile İngiltere'nin garantör devlet olması ile birlikte sorunun uluslararası boyutu artar. Böylece Ermeni Sorunu, Osmanlı Devleti dışında birçok devletin karıştığı bir sorun durumuna gelir.

İngiltere'nin de soruna karışması, üstelik eski Doğu politikasından -Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikası- vazgeçmesi ile birlikte Rusya ile İngiltere, Ermeniler'in Osmanlı'dan ayrılması konusunda aynı düşünceyi paylaşırlar. Ancak iki ülke arasında bir çekişmenin başladığı ve Ermeni konusunun devletler arası boyutunun giderek arttığı görülür. İngiltere bölgede kendi çıkarlarına uygun bir Ermeni devleti isterken, Rusya kendi sınırları içerisindeki Ermenileri de düşünerek ıslahatlar ile yetinilmesinden yanadır. Ancak her iki devletin de Osmanlı Devleti'nin Ermeni sorunu ile uğraşmasının işlerine geldiği söylenebilir.

Uluslararası alanda bu gelişmeler yaşanırken, bu sırada Ermeniler de yurt içinde ve yurt dışında partiler ve dernekler yolu ile örgütlenmeğe başlarlar. Bu örgütlenmeler Rusya ve Avrupa devletleri tarafından desteklenirken, özellikle

Ermeni kilisesi kurulan örgütlerin merkezini oluşturur. Ermeniler tarafından kurulan bu dernekler ve örgütlenmeler bir çok olaya karışır, ayaklanmaları organize eder.

Ermenilerin örgütlenmelerine gelince şöyledir; 1878 yılında Van'da Karahaç Cemiyeti, 1881'de Erzurum'da Anavatan Müdafileri Derneği, 1885 sonlarında Van'da İhtilalci Armenekan Partisi, 1887'de Cenevre'de Marksist Ermeniler tarafından Hınçak Partisi kurulur. 1890'da Tiflis'te Ermeni İhtilal Federasyonu (Taşnaksütyun) oluşturulur. Hınçak Partisi bu federasyona katıldı ise de bir yıl sonra ayrılır (Halaçoğlu 2006a: 31-32). Bu örgütlerin kurulmasından sonra emperyalizmin Türk ve Ermeni toplumlarını birbirine düşürme çabası kısa sürede sonuç verir ve Ermeni ayaklanmaları ortaya çıkar.

İlk ciddi olaylar 1890 yılından sonra başlar. Ermeniler çok kısa bir sürede, çeşitli yerlerde bir çok ayaklanma çıkarırlar. 1890'lı yıllarda başlayan Ermeni olaylarının en önemlileri şunlardır: 1890 yılındaki Erzurum Olayı, 15 Temmuz 1890'daki Kumkapı Gösterisi, 1892-1893 yılları arasında yaşanan Merzifon, Kayseri, Yozgat bölgesindeki ayaklanmalar, 1894 yılındaki I. Sasun Hareketi, 30 Eylül 1895'teki Babı Âli Gösterisi, 1895 Temmuzundaki Zeytun Ayaklanması, 1896'daki Van Ayaklanması ve 1896 yılındaki Osmanlı Bankası Baskınıdır.*

Bu komitacılık veya çetecilik faaliyetleri üzerine, Osmanlı Devleti bazı önlemler alarak olayların önüne geçmek ister. Osmanlı padişahı II. Abdülhamit, 1891 yılında Ermeniler için bir genel af çıkarır. Daha sonra bölgenin yerli halkından Hamidiye Alayları'nı kurar ve bölgenin ileri gelenlerine pašalıklar, unvanlar dağıtarak olayların önüne geçmeğe çalışır. Ancak bu önlemler olayların durması için yeterli olmaz ve Ermeni ayaklanmaları sürer. Bu doğrultuda 1904'te II. Sasun Ayaklanması, 21 Temmuz 1905'te ise Yıldız Bombası olarak da bilinen II. Abdülhamit'e suikast girişimi gerçekleşir.**

* Ayaklanmalara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. GÜRÜN, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1985

** Ayrıntılı bilgi için bkz. URAS, age

1900'lü yıllarla birlikte Osmanlı içindeki muhalefet de iyice belirgin bir duruma gelmiştir. Daha sonra İttihat ve Terakki'ye çevrilecek olan Genç Türk muhalefeti içinde Ermeniler de yer alır. Ermeni komiteleri, padişaha ve yönetime karşı ortaya çıkan Genç Türk hareketine katılarak hedeflerine varmak isterler. Ermeniler, 1902'deki Genç Türk Kongresi'ne katılırlar. Bu kongrede özellikle dış müdahale gerekliliği konusunda Ermeni katılımcılar, Prens Sabahattin'i desteklerler. Bunda Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyetçi yönetim biçimi de etkili olmuştur (Halaçoğlu2006a: 37-38).

Ermeniler daha sonra 1907'de yapılacak olan II. Genç Türk Kongresi'ne de katılmışlardır (Halaçoğlu 2006a: 37-38). İttihat ve Terakki'nin yapmış olduğu etkin muhalefet sonuç verir ve Osmanlı Devleti'nde 1908 yılında Meşrutiyet yeniden ilan edilir. Bütün Osmanlı unsurlarında olduğu gibi, Ermeniler de II. Meşrutiyet'i olumlu karşılamışlardır. Ancak bu durum dış kışkırtmalarında etkisiyle fazla sürmeyecek, 1909'da Kilikya bölgesinde Adana Ayaklanması patlak verecektir (Koçaş 1967: 167).

Meşrutiyet' in ilk yıllarında Ermeni örgütlerinin çalışmalarında görünürde bir sessizlik vardır. Çünkü bu yıllarda hareket yerine örgütlenmeye, silahlanmaya ve merkezlerini güçlendirmeye önem verirler. Özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra durumdan yararlanan Ermeni komiteleri hemen çalışmalarına başlarlar. Ermeni toplumu üzerinde etkin olmak isteyen örgütler yurdun her yerinde şubeler açmaya başlarlar. Bunun için patrikhane, murahhashane ve Ermeni Genel Meclisi'ni siyasî amaçlarının birer merkezi hâline getirirler. Ermenilerin buldukları yerlerde kulüpler ve kitaplıklar açılır. Patrikhane ise bütün varlığı ile komitacıların merkezi durumuna gelir (Bektaş 2001: 40-41).

Bu sırada Rus hükümeti Osmanlı Devleti'nce, Ermeniler konusunda yenilikler yapılması için yeniden girişimlere başlar. Rus hükümeti insanî amaçla ele aldığını ileri sürdüğü Ermeni Sorunu'nu yeniden uluslararası platforma çekmeğe başlar, Balkan Savaşı sonunda ortaya çıkan yeni ortamda ıslahat konusunun

görüülmesini gündeme getirir. İngiltere ve Fransa, Rusya'nın önerisine olumlu yanıt verirler (Bektaş 2001: 40- 42). Ne var ki I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Ermeniler için yapılması istenen ıslahat konusu da rafa kaldırılmış olur.

I. Dünya Savaşı'na değin geçen sürede Osmanlı toprakları üzerinde önce bir Ermeni sorunu yaratılmış, Ermeniler bu doğrultuda yoğun bir propagandaya tutulmuş, daha sonra da silahlandırılarak karışıklık çıkarmaları sağlanmıştır.

Fransız Devrimi ile toplumlar arasında etkinlik kazanan ulusçuluk akımı ve Avrupa devletlerinin misyonerlik faaliyetleri bu bağlamda sorunun ortaya çıkarılmasında oldukça etkili olmuştur. Osmanlı Devleti, Ermeni konusunu kendi iç sorunu olarak görmüş, yapmış olduğu bazı ıslahatlarla olayın çözüme ulaşacağını düşünmüştür. Ancak olay, Berlin Antlaşması ile Doğu Sorunu'nun bir parçası olarak uluslararası boyut kazanmış ve emperyalist devletlerin kendi çıkarlarına uygun bir biçimde gelişmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda günümüzü ilgilendiren bir çok önemli gelişme yaşanmıştır. Uzun zamandır toprak kayıpları yaşamış olan, içerisinde barındırdığı toplumların ayaklanmaları ve ayrılmaları ile iyice küçülen, Balkan Savaşlarında ağır bir yenilgi alan Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girerek yitirdiği toprakları geri almak, sarsılan saygınlığını yeniden kazanmak istemektedir.

Ancak Osmanlı Devleti'nin savaşa Almanya'nın yanında girmesi Anlaşma Devletleri'ni rahatsız eder ve özellikle Ermeniler konusunda daha da hareketlenmelerine de neden olur. Bu açıdan Ermeni sorunu savaş sırasında Türkler için bir iç güvenlik ve savaş koşulları nedeni ile varolma sorunu durumuna gelir. Osmanlı Devleti'nin, Almanya'nın yanında I. Dünya Savaşı'na katılması Ermenileri destekleyen batılı devletlerle Rusya'yı yeni bir politikayı uygulamaya itmiştir. Bu politika çerçevesinde "Ermenilerle gizli görüşmeler yapılmış, kendi çıkarlarına uygun olarak kullanmak üzere silahlandırılmışlardır" (Halaçoğlu 2006b: 40).

Ermeniler savaş sırasında bir çok olay çıkartır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi ile birlikte Ermeniler, askerlikten kaçma, çetecilik yapma, Rus ordusunda Osmanlılara karşı savaşıma gibi çalışmalarda bulunurlar. Osmanlı askerine karşı silahlı saldırıda bulunmak ve askerden kaçmak gibi faaliyetler ilk defa Zeytun'da başlar. Maraş Sancağı'na bağlı dağlık bir bölge olan Zeytun, Ermeni çetelerinin sığınak yeri olur. Maraş, Halep, Adana bölgelerinden gönderilen raporlarda Zeytun Ermenilerinin daha 1914 yılı başlarında jandarmaya saldırdıkları ve askere gitmek istemedikleri yer almaktadır (Halaçoğlu 2006a: 50-51).

Ermeniler, I. Dünya Savaşı sürerken yurdun çeşitli yerlerinde ayaklanmalar çıkarırlar. Bu ayaklanmalar Van Ayaklanması, İzmit ve Adapazarı Olayları, Bursa Olayı, Adana Olayı, Urfa Olayları, Fındıkçı Olayı ve Musa Dağı Olayı olarak tarihe geçecektir.

Osmanlı Devleti bu durumda savaş durumunda olduğundan ayaklanmalara bazı önlemler almak zorunda kalır. Örneğin Osmanlı Hükümeti'nin Zorunlu Sevk ve İskan Kararı'ndan bir ay önce aldığı başka bir karar daha vardır. Buna göre hükümet, seferberliğin ilanından dokuz ay sonra, 24 Nisan 1915'te 14 valilikle 10 mutasarrıflığa bir emirname göndermiş ve ülkenin bir çok yerinde ayaklanma çıkaran, Rus ordusuna gönüllü alaylar oluşturan, Osmanlı ordusunu arkadan tehdit eden ve Osmanlı Devleti aleyhine her türlü faaliyetin içinde yer alan bütün Ermeni siyasi oluşumlarının dağıtılmasını istemiştir (Yıldırım 2000:19). Bu doğrultuda İçişleri Bakanlığı'nın 24 Nisan 1915 (11 Nisan 1331) tarihli buyruğu üzerine, Ermeni oluşumları kapatılır ve derneklerdeki belgelere el konulur.

Tarih çoğunlukla toplumsal olayların zorlaması ile biçimlenir. Osmanlı Devleti yöneticilerinin de Tehcir Kararı'nı aldıkları sırada koşullar bunu gerektirmiş, tarihin bir zorunluluğu olarak karşılına çıkmıştır. Osmanlı Devleti yöneticilerinin bu kararı aldıkları sırada devletin içinde bulunduğu koşullar göz önüne alınırsa, Tehcir Yasası daha anlamlı olmaktadır. Bu karar alındığı sırada Ruslar, Doğu

Anadolu'da ilerlemekte, İngilizler, Fransızlar, Çanakkale'yi zorlamakta ve güneyde Kanal Harekatı yapılmaktadır.

Ermeni dernekleri ve partilerinin kapatılmasına karşın olayların yine sona ermemesi üzerine 27 Mayıs 1915'te Tehcir (Zorunlu Sevk ve İskan Kararı) alınır. 27 Mayıs 1915 tarihli yer değiştirme kanunu ve bu yasaya dayalı olarak çıkartılan emirler çerçevesinde; Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinden çıkarılan Ermeniler, Musul'un güney kısmı, Zor ve Urfa sancağına; Adana, Halep, Maraş civarından çıkarılan Ermeniler ise Suriye'nin doğu kısmı ile Halep'in doğu ve güneydoğusuna nakledilmişlerdir (Kantarıcı ve diğerleri 2003: 35).

Zorunlu Göç Yasası'nın kimleri kapsadığına (Halaçoğlu 2006b: 51-52) bakılırsa bu konuda bazı Ermenilerin yasanın kapsamı dışında tutulduğu görülür.

“Zorunlu göç, Çanakkale, Kafkasya ve Suriye'de savaşan Osmanlı ordularının lojistik destek yollarına yakın yerleri ve bu yolları birbirine bağlayan üçgen içerisinde yer alan yerleşim alanlarındaki Ermeniler ile örgütlere destek veren tüm Ermenileri kapsamıştır. Zorunlu göçten, Ermeni örgütlerine destek vermeyen Ermeniler, sanatkarlar, işadamları, askeri personel, yaşlı kadın ve erkekler ile kimsesiz çocuklar, Protestan ve Katolik Ermeniler kapsam dışı tutulmuştur.”

Birinci Dünya Savaşı sürerken 1917 yılındaki Ekim Devrimi ile Ermenilerin en büyük destekçisi olan Rusya'da Bolşevikler yönetimi ele geçirir ve savaştan çekildiklerini açıklarlar. Bolşeviklerin savaştan çekildiklerini açıklamaları sonrasında 3 Mart 1918'de Osmanlı Devleti ve bağlaşıkları ile Bolşevikler arasında Brest-Litovsky Antlaşması imzalanır. Bolşevikler bu antlaşma ile daha önce Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilen Osmanlı topraklarından çekilirler.

30 Ekim 1918'de de Osmanlı Devleti savaştan yenik olarak çıktığını kabul eder ve Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nda doğrudan Ermeni adı geçmese de, Ermenileri yakından ilgilendiren bir maddeye göre, adı verilen altı ilde bir karışıklık olursa, bu illerin herhangi bir kısmının

Anlaşma Devletleri'nce işgal edilebileceğidir (24'üncü madde). Ermenilerle ilgili bir diğer madde savaş tutsakları ile ilgilidir. Bu madde uyarınca Osmanlı Devleti elindeki Anlaşma Devletleri'nin bütün tutsakları ile Ermeni tutsakları kayıtsız koşulsuz serbest bırakacaktır (Madde 4).

Bu maddelerin dışında Antlaşmanın bir diğer maddesi uyarınca Kafkas orduları dağıtılacak ve böylece Ermeniler rahatlayacaktır. Mondros'tan hemen sonra, Anlaşma Devletleri ateşkes koşullarına aykırı olarak işgallere başlarlar. Bu işgallerden ve Anlaşma Devletleri'nden güç alan Ermeniler de harekete geçerler. Özellikle Doğu Anadolu ve Kilikya bölgesinde Ermeni çeteleri olaylar çıkartır.

Osmanlı Devleti ile Anlaşma Devletleri arasında kesin barışı simgeleyen Sevr Barış Antlaşması 10 Ağustos 1921'de imzalanır. Sevr Antlaşması'nda konuya ilişkin maddelere bakıldığında antlaşma gereğince Fırat Nehri'nin doğusunda bir Ermenistan kurulmak istendiği görülür. TBMM Hükümeti, Sevr Antlaşması'nı benimsemediğini açıklar. Bunun üzerine Doğu Cephesi'nde hem Sevr Antlaşması'ndan sonra ortaya çıkan Ermeni Devleti'nin saldırılarına bir son vermek ve Misak-ı Milli içerisinde bulunan illeri geri almak, hem de bütün ilgiyi savaşın asıl yaşandığı cephe olan Batı Cephesi'ne yoğunlaştırmak için TBMM kararı ile harekete geçilir.

Ermenilere karşı askeri harekatta Mondros Ateşkesi kararlarına karşın dağıtılmayan XV. Kolordu görev yapar. Bu konuda oldukça duyarlı olan ve sürekli M. Kemal'le iletişimde olan Kazım Karabekir komutasındaki Türk güçleri 20 Eylül 1920'de Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars'ı ve 7 Kasım'da Gümrü alır. Erivan'ın düşmesi söz konusudur. Ancak Ermeniler Türklerin tüm isteklerini kabul ederek 3 Aralık 1920 Gümrü Antlaşması'nı imzalarlar. Bu antlaşma günümüzdeki Türk-Ermeni sınırını çizmiş, ayrıca Ermeniler Sevr'in geçersizliğini kabul etmişlerdir. Ermenilerle TBMM Hükümeti arasında imzalanan Gümrü Antlaşması ile doğudaki Ermeni sorunu, daha sonra Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması ile de güney bölgelerindeki Ermeni sorunu bitirilmiş olur.

Bu arada Gümrü Antlaşması aynı zamanda TBMM'nin ilk siyasi başarısıdır. Gümrü Antlaşması'ndan bir gün sonra Kızıldordu, Ermenistan'a girer ve Erivan'da Sovyet Ermeni Hükümeti kurulur. Ermenistan'ın Sovyetler Birliği'ne katılmasından sonra Türkiye, Sovyetlerle 16 Mart 1921'de Moskova ve Kafkas Devletleri ile 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması'nı imzalamış ve sorun kesin bir çözüme bağlanmıştır (Çaycı 2000:84-85). Böylelikle Ermeni Sorunu TBMM için uluslararası bir sorun olmaktan çıkmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması ile birlikte, önce Mudanya'da ateşkes antlaşması, daha sonra Lozan ile barış antlaşması imzalanır. Lozan'a gidecek olan Türk kurulundan özellikle iki konuda asla ödün verilmemesi istenir. Bu konular Ermeni Yurdu ve ayrıcalıklar (kapitülasyonlar)dır. Bu durum, Ermeni Sorunu'nun TBMM için kesinlikle bitmiş olduğunu göstermektedir.

Ancak beklenildiği gibi Anlaşma Devletleri, Lozan Konferansı sırasında Ermeni Sorunu'nu gündeme taşıyacak, “yerlerinden çıkarılmış olan Ermenilerin toplu olarak terk ettikleri yerlere dönmelerine izin verilmesini, Ermenilere doğu illerinde ve Kilikya'da bir yurt verilmesini isteyeceklerdir.” (Basgün 1970: 103). Anlaşma Devletleri'nin bu istekleri konferansta reddedilecek, Türk Kurulu bu konularda ödün vermeyecektir. Bunun üzerine Lozan'da Türk tarafının bu konudaki görüşleri doğrultusunda karar alınacak ve sınırların daha önce imzalanan Gümrü ve Kars Antlaşmaları'na göre olması benimsenecektir.

Lozan Konferansı'nın yapıldığı sırada ilginç bir gelişme yaşanır. İsmet Paşa'nın yanına gelen Lozan Polis Müdürü, Ermeni çetelerinin bir suikast hazırlığı içinde olduklarını bildirir.

Daha sonraki yıllarda Cumhuriyet döneminde de bazı Ermeni çetecileri M. Kemal'e de bir dizi suikast girişiminde bulunacaklardır (Şimşir 2005: 191-194).

Atatürk'ün ölümünden sonra oluşan bazı önemsiz olaylar sayılmazsa 1965 yılına değin iki toplum arasında pek fazla ilişki yaşanmamıştır. Böyle bir sessizlik dönemine girilmesinde, Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın kendi iç sorunlarına yönelmeleri de etkili olmuştur. Bu yeni dönemde Ermeni Sorunu'nun siyasal yönden ortadan kalktığı görülmektedir.

Ermeniler, Zorunlu Göç Yasası ve değişik nedenlerle dünyaya dağılmışlardır. Ne var ki bu dağılmış olan Ermeniler duraklama sürecinde buldukları ülkelerde önemli lobi etkinlikleri gösterecekler, 1970'li yıllarda başlayacak ve yeniden uluslararası bir nitelik kazanacak olan olayların örgütlenmesinde etkin rol alacaklardır. Türkiye'de kalanlarınsa sayısı fazla olmadığından herhangi bir ayrılıkçı istek ve eylemler olmamıştır.

1965 yılı iki toplum arasındaki ilişkilerin, daha doğrusu Ermeni Sorunu'nun yeni bir boyut kazanmasında önemli bir yıldır. Çünkü 1965 yılında Ermeniler, 1915 Tehciri'nin 50. Yılında "Ermeni Soykırımının 50. Yılı" adıyla ABD'de, Fransa'da ve diğer bazı ülkelerde yoğun bir propaganda başlatacaklardır. Kampanya daha sonraki yıllarda dikilen Ermeni soykırımı anıtlarına ve Türk diplomatlarına karşı Ermeni suikastlarına da zemin hazırlayacaktır.

1972 yılında ABD'de Armenian Assembly of Amerika (Amerika Ermeni Asemblisi = AAA) adlı lobi örgütü kurulacak ve Ondan sonraki yıllarda Ermeni Sorunu durmadan tırmandırılacaktır. Çeşitli ülkelerde Ermeni "soykırım" anıtları dikilecektir. 1973'ten başlayarak Türk diplomatlarına karşı suikastlar düzenlenip, Ermeni iddiaları yabancı parlamentolara taşınacaktır (Şimşir 2005:33-34).

Ermeni terör örgütleri ise 1965'ten sonra etkinliklerine hız verecekler ve yurt dışındaki Türk diplomatlarına karşı suikastler düzenleyeceklerdir. Bu doğrultuda 27 Ocak 1973 yılında T.C. Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve Yardımcı Konsolos Bahadır Demir'in vurulmaları ile başlayan suikastler, 4 Temmuz 1994

yılındaki T.C. Atina Büyükelçisi Ömer Haluk Sipahioğlu'nun öldürülmesine değin sürecektir. Bu tarihler arasında Türk diplomatlarına karşı ölümlerle sonuçlanan yirmi yedi saldırı düzenlenmiş ve altı saldırı girişiminde bulunulmuştur.

Yine aynı dönem içerisinde özellikle Ermenilerin etkili olduğu devletlerde sözde soykırımı tanıyan kararlar çıkarılacaktır. Bu dönemdeki siyasal olaylara bakmak gerekirse, Uruguay (1965), Güney Kıbrıs (1982), Arjantin (1993), Rusya (1995), Kanada (1996), Yunanistan (1996), Lübnan (1997), Belçika (1998), Vatikan (2000), İtalya (2000) ve Fransa (2001)'de sözde soykırımı tanıyacaklardır (Kantarıcı 2005b: 41).

Türk- Ermeni ilişkilerinde yeni bir dönem de Sovyetler Birliği'nin dağılması ile başlayacaktır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Ermenistan 23 Ağustos 1990'da bağımsızlığını ilan edecek ve Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile birlikte Ermenistan'ı da tanıyacaktır. Ancak ilişkiler tanımanın ötesine geçmeyecektir.

Ermeni Sorunu Türkiye'nin AB sürecinde de sık sık gündeme gelecektir. 17 Nisan 1987'de Türkiye tam üyelik için başvurduğunda, AB sözde soykırımı tanımayı Türkiye'nin karşısına bir engel olarak koyacaktır. Avrupa Konseyi, konuya ilişkin çeşitli tarihlerde bildirimler yayınlayacak, son olarak da 5 Aralık 2004'te Hollanda Parlamentosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar alacaktır.*

Günümüzdeki olayların temelinde I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan olayların, daha doğrusu Tehcir Yasası'nın bulunduğu söylenebilir. Bir kısım Ermeniler bu tarihi bir milat olarak görmekte ve 1965 yılından beri dünyanın değişik devletlerinde anmaktadırlar. Ancak, günümüzde sözde soykırımı anma günü olarak anılan 24 Nisan "Tehcir Yasası"nın çıkarıldığı tarih değil, Ermenilerin kurmuş oldukları derneklerin kapatıldığı gündür. Emperyalizm tarafından desteklenen

* Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. ŞİMŞİR, Bilal, **Ermeni Meselesi**, Bilgi Yay., Ankara 2005 s:34.

Ermeni terör örgütleri, savaş sırasında yaşananların rövanşını ise olaylardan sekiz yıl sonra kurulacak olan yeni Türkiye Cumhuriyeti diplomatlarını öldürerek almaya çalışacaklardır. Türkiye Cumhuriyeti ise ne 1923'ten Sovyetler dağılmasına kadar, ne de Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığını ilan eden Ermenistan devleti ile önemli bir ilişki kurmamıştır.

Sonuç olarak, Türk ve Ermeni toplumları arasındaki ilişkilerde gerek Osmanlı döneminde gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde, Ermeni Sorunu diye bir sorunu ortaya çıkaran emperyalizmdir. Bu konuda emperyalizm tahlili olmadan yapılan değerlendirmelerin bir boyutu eksik kalacaktır. Ermeni Sorunu diye ortaya atılan sorun da aslında emperyalizmin bir sorunudur. Daha doğru bir söylemle Avrupa'nın Doğu Sorunu'nun bir parçasıdır.

Emperyalizm, gerek Osmanlı döneminde, gerekse Cumhuriyet Türkiye'si döneminde Ermenileri kullanarak kendi amacını gerçekleştirmek istemiştir. Bunun için de çokça bilinen bir yöntemi uygulamış, iki toplumu birbirine düşürmüş, aralarında sorunlar çıkartmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH ÖĞRETİMİNE VE DERS KİTABINA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

A. Tarih Öğretimine İlişkin Genel Bilgiler

Tarih, kullanılan genel tanıma göre, geçmişteki olayları yer ve zaman belirterek inceleyen bilim dalıdır. 1931 yılında yazılan Tarih IV kitabına göre tarih, “her şeyden evvel, bir millete bütün fazilet ve meziyetleri, hata ve nakiselerile (eksikleri ile (haz. notu)) kendini tanıtarak, yarın için yol ve hedef gösteren bir mürşittir” (Tarih IV 1931: 258). Ariel ve Will Durant’a (1973) göre ise “Tarihi, geçmişte olan hadiseler veya bunların hakkındaki belgelerin verileri olarak tarif edebiliriz... Tarihte, fizik ve politikada olduğu gibi izafilik geçerli olup, mutlak gibi görünen her şey şüpheli olmalıdır. Tarih, kendisi hakkında yapılan nazari kalıplara veya mantıki maceralara bakarak sadece gülümser. O, her genelleştirme ve kaideyi yıkar. Tarih, kolayca yorumlanabilir bir şey değildir.”

Tarihi, “kendi zamanın çocuğu” olarak tanımlayan Fernand Braudel’e göre, tarihin bugün daha büyük bir sorumluluğu bulunmaktadır. Braudel bunun nedenini ise tarihin, “varoluş ve değişimleri içinde somut toplumsal koşullara bağımlı olmaya hiç ara vermemiş olması”na bağlamaktadır (Braudel 1992: 25).

Tarihin ne olduğu, ne hakkında olduğu, nasıl işlediği ve ne için olduğu sorularını farklı insanların farklı biçimlerde yanıtlayacağını belirten R. G. Collingwood (1990: 28-29)tarihi, “teoloji ya da doğa bilimi gibi, özel bir düşünme biçimi” olarak ele almakta ve tarihin değerinin “bize insanın ne yaptığını, böylece insanın ne olduğunu öğretmesi” olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Ancak Collingwood’a göre insanın yalnızca kendini bilmek istemesi, onun bilmek istediği

tek şey değildir. İnsanın kendi bilgisi o insan için, yalnız kendine yarasın diye değil, elde edilen o bilgi olmaksızın başka hiçbir bilginin eleştirel olarak doğrulanamayacağı ve güvenle temellendirilemeyeceği nedeniyle önemli duruma gelmektedir (Collingwood 1990: 206). İşte, diğer bilgileri sağlıklı ve eleştirel olarak yorumlaya çalışmak için elde edilen bilgi, aslında tarihi öğrenme isteğinin de en önemli nedenlerinden biridir.

Yaşadığı toplumun bir parçası olarak birey, doğduğu andan ölümüne değin çoğunlukla içinde yaşadığı toplumun kurallarına bağlı kalmaktadır. Birey, önce aile kurallarını daha sonra da toplumun ve kültürün kurallarını öğrenir. Toplumsal yaşayışla ilgili bu kurallar, öncelikle aile çevresinde verilirken daha sonra belirli bir sistem ve eğitim dizgesi içerisinde okulda verilir. Böylece bireyde geliştirilmek istenen davranış değiştirme süreci olan eğitim, aslında topluma ayak uydurma sürecine dönüşür. Topluma uyum sağlama sürecinde ise okullarda verilen dersler, özellikle tarih dersleri öne çıkar.

Tarih dersleri, kişinin topluma ayak uydurma sürecindeki öneminden ötürü daha çok öne çıkmakta ve gerek okullardaki öğretimi açısından, gerekse resmi tarihi yansıttığı gerekçesiyle bir çok eleştiriye uğramaktadır. Yurdumuzda tarih dersleri, özellikle Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersleri, aynı zamanda bir rejim dersi olması nedeniyle bu eleştirilerden en büyük payı almaktadır. Bu nedenle, tarih öğretimine ilişkin genel bilgilere girmeden, resmi tarihle ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır.

Resmi tarih, resmi ideolojiyi, resmi ideoloji de devletlerin görüşünü yansıtır. Günümüzdeki devletlerin bir çoğu ulus temeli üzerine kurulmuş devletlerdir. Ulus-devletlerin ortaya çıkışında Fransız Devrimi'nin önemli etkisi olmuştur. Bunun nedeni Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan ulusçuluk (milliyetçilik) akımı ile birlikte meşruluk zeminini ulustan alan ulus- devletlerin kurulmağa başlanmasıdır. Ulus- devletin yapmak istediği, devleti ya da siyasal iktidarı merkezi bir yapıya kavuşturmak, kültürü standartlaştırmak, hukukta eşitliği ve ekonomide bütünleşmeyi sağlamaktır (Sarıbay 1997:4).

Kurulan ulus- devletler, kendilerini var edebilmek ve siyasalarını gerçekleştirebilmek için kaçınılmaz olarak resmi ideolojiler oluştururlar. Resmi ideolojilerinin desteklenmesi ve bilimsel bir çerçeveye oturtulmasında da en fazla yararlanan bilimsel disiplin ise hiç kuşkusuz tarihtir. Tarihin ulus- devletlerin kurulmasındaki bu payı İlhan Tekeli'ye (1997: 121) göre, “ulusçu ideolojilerin kurulmasında tarihin bir araç olarak kullanılması ulusçu tarihçilik” denilen tarih anlayışlarının doğmasında büyük ölçüde etkili olmuştur. Ulusçu tarih anlayışları ile birlikte, devletin resmi ideolojisinin yanına, onun güdümünde bir “resmi tarih” anlayışı koyulur. Bu bağlamda, Şerafettin Turan'a (1997: 143) bir kavram olarak resmi tarih;

“Resmi tarih kavramı, resmi ideolojinin tarihe yansımaları olarak tanımlanabilir. Resmi tarih, aynı zamanda devletin kendini meşrulaştırma zemini. Bunun yanında, uluslaşma olgusunu sağlayan etkenler arasında ırk/etnik birlik ve dindaşıktan daha çok, ortak geçmiş, yani tarih ön sırayı almaktadır”

Türkiye Cumhuriyeti'nde resmi tarihin oluşumuna bakıldığında, resmi ideoloji olan Kemalizm'in ve Atatürk dönemi tarih çalışmalarının etkili olduğu görülür. Yapılan tarih çalışmalarının nedenini Şerafettin Turan şöyle açıklamaktadır: “Bir kültür devrimine girişilen cumhuriyet döneminde ulusal birlikteliği tarihsel bir tabana oturtmak, uygarlıktan yoksun diye suçlanan Türk kimliğini ortaya çıkarmak ve yetişmekte olan kuşaklara bir özgüven aşılayabilmek amacıyla o yıllarda hemen her ulus- devlette yeğlenen bir ulusal tarih anlayışının egemen olması kaçınılmazdı” (Turan 1997: 142). Yukarıdaki alıntıya göre, Atatürk dönemindeki tarih çalışmalarının temelinde resmi tarih çabalarından daha çok ulusal tarih anlayışı yaratma çabaları vardır. Ulusal tarih anlayışının temelinde ise Türk Tarih Tezi yer almaktadır.

Devletler açısından bakıldığında oluşturulan ulusal tarih anlayışlarının ya da çokça kullanılan adıyla resmi tarihin yalnızca araştırılıp, ortaya konması değil, yurttaşlara ulaştırılması gerekmektedir. Bunun için eğitim vazgeçilmezdir. Çünkü “toplumun kendi hakkındaki imajını, başka toplumlara ilişkin düşüncelerini ve

algılamalarını diğer disiplinlerden daha çok tarih biçimlendirir ve bu biçimlendirme ilkokuldan başlayarak, esas itibariyle örgün eğitim dizgesi içinde gerçekleşir” (Kocabaşoğlu 2000: 1).

Tarih dersleri aynı zamanda bireyler arasında tarih bilincinin oluşmasına da yardımcı olur. İnsanın, soyundan gelen bir kişi olarak geçmişe neler borçlu olduğunun farkında olması ve aynı zamanda geleceğe karşı sorumluluklarının bilincinde olması tarih bilincine sahip olması olarak tanımlanabilir (Tekeli 1998: 31). Ali Güler ise tarih bilincini, “toplumsal dayanışmanın ve kaynaşmanın pekiştiricisi” (Güler 1997: 207) olarak görmektedir. Ancak, tarih derslerinin eğitim sürecinde yer alması yalnızca resmi ideolojinin benimsetilmesi ya da bireyde tarih bilincinin oluşturulması değildir. Bunun yanı sıra, tarihin öğretilmesinde başka nedenler de vardır. “Tarih niçin öğretilir?” sorusuna Jon Nicol (1991: 3-4) şu yanıtları vermektedir:

1. Tarih bilimi kültürel mirasımızın bir parçasıdır.
2. Tarih, karşılaştırma, çözümlenme, sentez ve öteleme gibi eğitimsel becerileri geniş oranda geliştirir.
3. Tarihçi, her öğrencinin bilmesi gereken önemli fikir ve kavramların tam bilincindedir.
4. Tarih, geniş bir literatürü içerir.
5. Tarih, dünya vatandaşlığı için, eğitimde hayati bir unsurdur.
6. Tarih, okul ahlakına katkıda bulunur.
7. Tarih, yerel konumumuzun gelişimini anlamamıza yardım eder.
8. Tarih, tarih bölümlerinin işsiz öğrenci ve mezunlarına iş temin eder.
9. Tarih, öğrencilere yaşama uyum sağlamada yardım eder.
10. Tarih, empatiyi besler.
11. Tarih, öğrencileri iyi bir vatandaş ve milletinin sadık taraftarı yapar.
12. Tarih, toplumu kaynaştırır.

Tarih öğretiminin neden gerekli olduğu konusunda Mete Tunçay (1977: 283-284) ise, biraz daha evrensel nitelikte ve insan unsurunu ön planda tutarak, 1977 yılında yapılan Felsefe Kurumu Seminerleri'nde "İlk ve Orta Öğretimde Tarih" adlı bildirisinde:

1. Çocuğun geçmiş'i ve bugün'ü anlamasına yardımcı olmak,
2. Onda, bütün insan etkinliklerine karşı bir duygudaşlık uyandırmak, böylelikle yetişmesinin ufuklarını da genişletmek,
3. Kendisini bir zaman boyutunun, sürekli bir akışın içinde görmesini sağlamak,
4. İnsan soyunun bir üyesi sıfatıyla geçmişe neler borçlu olduğunu ve geleceğe karşı ödevlerini – bilinç ve misyonu – kavratmak,
5. Evrenin hep böyle olagelmediğini anlamasını ve geçmiş deneylerin çeşitliliğine bakarak, gelecekte de ne geniş olanaklar bulunduğunu düşünmesine yol açmak,
6. Olayları neden ve sonuçlarıyla birlikte görüp açıklamaya alıştırmak, görünüşte ve gerçek nedenleri ayırmayı (bu arada, siyasal gelişmelerin toplumsal tabanlarını araştırmayı) öğretmek, dolayısıyla kafaca oluşumuna yardımcı olmak,
7. Toplum- birey ilişkisini - doğru örneklerle – kavramasına, sonul amacın gerçekten özgür kişiler yaratmak olduğunu, fakat bu amaca ancak iyi kurulmuş, adil bir ortamda erişilebileceğini anlamsına yardım etmek,
8. Yüksek insan değerlerini benimsemesine çalışmak (yurtseverlik de bunların arasındadır, bence), asıl dünyanın her neresinde, her ne zaman, her kime karşı bir haksızlık yapılmışsa, kendisine yapılmışçasına ona isyan etmesini, her kim değerli bir iş yapmış, insana bir şey katmışsa, ona gönülce bir yakınlık duymasını sağlamak”

olarak görüşlerini belirtmiştir. Tarihin, öğrencilerin eleştirel düşünceleri için gerekli olduğunu ve bu nedenle öğretilmesi gerektiğini söyleyen İskoç Tarih Öğretmeni Ian McKellar (2003: 72-73), tarih eğitiminin işlevinin hoşgörülü, kültürlerin ve dinlerin çeşitliliğini benimsemiş olan öğrenciler yetiştirmek olduğunu belirtmektedir.

Verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, tarih kesinlikle öğrenilmesi ve öğretilmesi gereken bir bilimdir. Tarih öğretimi yolu ile öğrenciler, geçmiş öğrenirken olaylar arasında neden- sonuç ilişkisi kurabilmekte, sentez yapabilme yetenekleri gelişmekte, insanlık tarih ve uygarlığı ile kendi ulusal tarihinin ve uygarlığının bilincine varabilmekte, böylece yaşadığı toplumu ve dünyayı daha iyi yorumlayabilmektedir.

Türkiye'deki tarih anlayışının öğrencilere yukarıda belirtilen davranışları kazandırıp kazandırmadığı üzerinde, daha önce sözü edildiği gibi, tartışmalar söz konusudur. Çünkü günümüzde yüksek okul düzeyinde olanlar arasında bile bir çok öğrenci, bırakalım tarihin ana hatlarını, Türk Devrim Tarihi'ni ana çizgileriyle bilmemektedir. Bunun nedeni ise, Türk Devrim Tarihi konularının daha çok övgüye ya da yergiye dayanan bir duygusallıkla ele alınmasıdır. Konuların bu biçimde ele alınması “resmi tarih”ten yana olanlar ya da olmayanlar diye bir ayrıma yol açmış; böylece önemli olanın tarihte resmîlik anlayışı ya da ona karşıtlık değil, gerçekleri tek bir açı yerine, her yönüyle aydınlatmağa çalışmak olduğu ikinci plana atılmıştır (Turan 1991: 11).

Belirtilen bu eksikliğin yanı sıra, bir çok zeki ve yetenekli genci tarihten kaçırtan bir diğer neden ise tarihin, bir çok kişinin gözünde gerçeklerin araştırılacağı, heyecan verici bir bilim dalı olarak değil, benimsenmiş belirli bir ideolojik ya da siyasal tutumu destekleyecek kanıtların derleneceği bir alandan oluşmuş gibi görünmesi ve gençleri ideolojik bakımdan koşullandırmak için kullanılacak bir araç olarak görülmesidir (Akşin (der.) 1987: 12). Tarih dersleriyle ilgili konunun bir diğer boyutu olan tarih ders kitaplarına daha sonraki bölümlerde yer verilecek böylelikle daha bütünleyici olmaya çalışılacaktır.

Yukarıda tarih bilimi, resmi tarih ve tarihin neden öğretilmesi konusundaki genel bilgilerden sonra araştırmamızın bu ilk bölümünde, müfredat programları çerçevesinde Türkiye’de liselerdeki tarih öğretiminin gelişimi, Türk Milli Eğitimi’nin genel amaçları, Tarih öğretimi ile Türkiye Cumhuriyeti Tarihi derslerinin öğretilmesinin amaçları incelenecektir.

1.1. Türkiye’de Liselerde Müfredat Programları Çerçevesinde Tarih Öğretiminin Gelişimi

Türkiye’de tarih öğretiminin gelişimi konusuna girmeden önce, eğitimi doğrudan ilgilendiren bazı kavramların açıklanması gerekmektedir. Bu kavramlardan biri eğitimidir. Toplumsal bir nitelik taşıyan çoğu kavramı olduğu gibi, eğitimi de belli bir tanım kalıbına sokmak güçtür. Bu güçlüğü karşın, eğitimle ilgili yapılan tanımlara göre eğitim, genel anlamda bireyde davranış değiştirme sürecidir. Yapılan, bu tanım biraz daha genişletilecek olursa eğitim; “bireyde kendi yaşantısı ve kasıtlı kültürleme yolu ile istenilen davranış değişikliğini meydana getirme sürecidir” (Demirel 2005: 6).

Eğitimle ilgili tanımlardan bir diğerine göre, “Eğitim, geniş bir anlamda bireyin toplum standartlarını, inançlarını ve yaşam yollarını kazanmasında etkili olan tüm sosyal süreçlerdir” (Demirel- Kaya 2001: 4). Veysel Sönmez’e (2004: 2) göre ise “eğitim, fiziksel uyarımlar sonucu, beyinde istendik, biyo- kimyasal değişiklikler oluşturma süreci”dir.

Eğitimin diğer önemli boyutları da, öğrenme ve öğretmedir. Bireyde az önce sözünü ettiğimiz davranış değişikliğinin okulda planlı ve programlı bir biçimde yapılması süreci öğretme iken, yaşantı ürünü olan ve az ya da çok kalıcı izli davranış değişikliği de öğrenme olarak tanımlanmaktadır (Demirel 2005: 6). Her ne kadar öğrenme ve öğretme sürecinden geçse de bir bütün olarak ulusların belleğinin

olduğunu söylemek güçtür. Burada, toplumların belleği olma işlevini tarihçiler görür. Tarihçinin görevi, hem topluma geçmişe ilişkin bilgiler vermek, hem de toplumu geleceğe yönlendirirken tarih bilinci oluşturmaktır.

Kuşkusuz, siyasal bir örgüt olarak devlet toplumda tarih bilinci oluşturmada önemli bir yere sahiptir. Çünkü her devlet, kendi ideolojisini benimsemiş ve onu geleceğe taşıyacak kuşakları, kendi tasarladığı insan tipini yetiştirmek ister. Daha önce belirtildiği gibi, bunu yaparken kullanılan en önemli araç eğitim, eğitim süreci içerisindeki önemli ders ise tarih dersleridir. Bu nedenle, bütün dünyada devletler için tarih derslerinin özel bir yeri vardır. Özellikle, Türkiye Cumhuriyeti gibi, dışarıda Batı'ya karşı anti-emperyalist devrim, içerde onlarla işbirliği yapan iktidarlara karşı ulusal demokratik devrim ve toplumu ümmet aşamasından ulus aşamasına taşımaya öngören özellikler içeren bir Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra kurulan bir devlette tarihe fazlaca ağırlık verilmesi yadırganmamalıdır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarih dersleri, yalnızca Kemalizm'i benimsemiş kuşaklar yetiştirmekle sınırlı tutulmamış, topluma kendine güvenini kazandıracak, ulusu bir arada tutacak bir yapı taşı olarak da ele alınmıştır. Atatürk döneminde yapılan tarih çalışmalarına bakıldığında bir yandan Türk Tarih Kurumu'nun kurulması, diğer yandan Türk Tarih Tezi'nin ortaya atılıp tartışmaya açılması ve bu doğrultuda ders kitaplarının yazılması tarihe ve tarih derslerine verilen önemin kanıtıdır.

Tarih çalışmaları sırasında, tarih derslerine ulusal ve çağdaş bir nitelik kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalarda Osmanlı döneminde ulusal bir tarih anlayışının yokluğu ve tarihe Batı merkezli bakış açısının egemen olması etkili olmuştur. Yapılan çalışmalarla bir yandan üzerinde kurulduğu Anadolu coğrafyasını sahiplenen, ulusal ve genel olarak kültürel ağırlıklı bir tarih anlayışı ortaya konulurken, diğer yandan Avrupa merkezli tarih anlayışına karşı Türk uygarlığı etrafında gelişen Asya- Afrika merkezli bir tarih seçeneği oluşturulmaya

çalışılmıştır.* Ancak, Atatürk'ün ölümünden sonra yaşanan sorunlar, Atatürk devrimlerinden geriye dönüş, tarih derslerinde de, özellikle Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersinde, kendini göstermiştir.

Çalışmanın bu bölümünde liselerde okutulan Tarih ve ağırlıklı olarak Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersi öğretiminin gelişimine değinilecektir.

Cumhuriyetin ilanından sonra, eğitim alanında yapılan bir çok değişikliğin temelinde 3 Mart 1924'te çıkarılan Eğitim ve Öğretimin Birleştirilmesi Yasası (Tevhid-i Tedrisat Kanunu) vardır. Yasa çerçevesinde eğitim tek elde toplanmış ve eğitimin laikleşmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır. Bu yasanın benimsenmesinden sonra 23 Nisan 1924'te yapılan II. Heyet-i İlmiye toplantısında tarih programları ile ders kitaplarına yer verilmiş ve yapılmak istenen değişiklikler ele alınmıştır. Erdal Aslan' (1995: 296) göre;

“Tarih ders kitaplarının ve ders programlarının değiştirilmesi kararının da alındığı bu toplantıda yeni tarih programı tam olarak belirlenememiş olmasına karşın programlara “Türk Medeniyet Tarihi” ve “Ecnabi Medeniyeti Tarihi”nin yanı sıra, Kurtuluş Savaşı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluşu, Sevr ve Lozan Antlaşmaları, Cumhuriyetin İlanı ve Halifeliğin Kaldırılması gibi konuların eklenerek, Osmanlı hanedanı ile ilgili konuların çıkarılması ilkesine varıldı.”

1931 yılındaki lise Tarih programlarında, tarih dersleri içerisinde, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi derslerine lise 3'üncü sınıfta yer verilmiştir. Bu programa göre lise 1'inci sınıfta “Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar”, 2'nci sınıfta “Orta Zamanlar”, 3'üncü sınıfta “Yeni ve Yakın Zamanlar Tarihi” olarak konular işlenir, lise 3'üncü sınıftaki “Yeni ve Yakın Zamanlar Tarihi” dersleri, I- Osmanlı İmparatorluğu Devri, II- Türkiye Cumhuriyeti Devri olarak ikiye ayrılmış, II. bölümde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersleri anlatılmıştır (Koçak 1998: 82).

* Türk Tarih Tezi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **Türk Tarihinin Ana Hatları**, Kaynak Yay., İstanbul, 1996

Daha 1931 yılındaki ders programlarında, tarih derslerinin yanı sıra 3'üncü sınıflardaki "Yeni ve Yakın Zamanlar" derslerinin içerisinde Türkiye Cumhuriyeti Devri'nin işlenmesi Kemalist yönetimin derse verdiği önemin bir göstergesidir. Bu süreç içerisinde Türk Tarih Tezi oluşturulmaya çalışılacak, Türk Tarih Tezi'ni temel alan kitaplar yazılacaktır. Tarih I, Tarih II, Tarih III, Tarih IV adlarını taşıyan bu kitaplardan dördüncüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi konularını içermektedir.

1934 yılında tarih dersi müfredat programları içerisinde yer verilen Türkiye Cumhuriyeti ve İnkılabı Tarihi derslerine on beş günde bir saat ayrılacağı belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti 1938: 32).

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersi 1938 lise programlarında, içeriği ve programı aynı kalarak Türkiye Cumhuriyeti ve İnkılabı Tarihi olarak lise 1'inci, 2'nci ve 3'üncü sınıflarında okutulmuştur (Koçak 1998: 88). 1934 ve 1938'teki bu değişiklikte dönemin olayları büyük ölçüde etkili olmuştur. Bu dönemde, yani 1930'lardan sonra, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan siyasal, ekonomik, toplumsal alandaki devrimlerin dünya koşullarına göre ne olup olmadığı yönünde bir çok çalışmalar yapılmıştır.

Bu çalışmalar arasında yer alan Kadro Hareketi, Kemalizm'i bir ezilen ulus devrimciliği ideolojisi olarak tanımlarken, 1933 Üniversite Reformu'na bağlı olarak kurulan İstanbul Üniversitesi'nde oluşturulan İnkılap Tarihi Enstitüsü ile Kemalizm bilimsel olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yine Kemalizm'in temel felsefesi olarak sayılan Altı İlke'nin Anayasa'da yerini alması, dersteeki değişikliği daha anlamlı bir duruma getirmektedir.

II. Dünya Savaşı'nın yoğun olarak sürdüğü ve Türkiye'nin bu savaştan kendini uzak tutmaya çalıştığı yıllarda, 13 Eylül 1943'te, tarih öğretimi ve ders kitaplarına ilişkin bir kararda, çağdaş anlamda olmasa da genel olarak derslerin nasıl

işleneceği, öğrencinin kitaplardan nasıl yararlanacağı, ödevlerin nasıl verileceği üzerinde durulmuştur (Tebliğler Dergisi C.: 7 S.: 241).

13 Eylül 1943'teki karara ek olarak çıkartılan 13 Teşrinievvel (Ekim) 1944 tarihindeki kararda da, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersinin Lise ve Öğretmen Okulları'nda okutulması istenmektedir. Yine aynı kararda program, 1938'teki ile aynı olmadığından ve yeni program hazırlanamadığından, kitaptaki programın uygulanması, derse Tarih dersinin saatlerinden on beş günde bir saat ayrılması, lise 1'inci sınıflarda kitabın 1- 46 arası, lise 2'inci sınıflarda kitabın başından 95'inci sayfasına değin yani 1- 95 arası, lise 3'üncü sınıflarda ise kitabın başından sonuna değin okutulması istenmektedir (Tebliğler Dergisi C.: 7 S.: 302).

1952 yılındaki programda, liseler 4 yıla çıkarıldığından konular 4 yıla yayılmıştır. Bu programdaki en önemli değişikliklerden biri, konuların lise 1'inci sınıfta İlkçağ Tarihi, lise 2'inci sınıfta Ortaçağ Tarihi, lise 3'üncü sınıfta Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi, lise 4'üncü sınıfta ise Yeni Ve Yakın Çağlar Tarihinden Seçilmiş Sosyal ve Siyasal Meseleler olarak ayrılmasıdır (Koçak 1998: 92). Bu bölümler günümüzdeki "çağlaş"tırma anlayışına da oldukça yakındır. Yakın siyasi tarihimizde bu dönem, çok partili siyasal yaşamın yerleştiği ve iktidara ilk kez CHP dışında bir partinin -Demokrat Parti'nin- geldiği dönemdir.

1956 programında ise, liseler yeniden 3 yıla indirilirken, Tarih dersinin konuları yine aynı çağlaştırma ile biçimlendirilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersleri liselerin her 3 sınıfında da yer almıştır. 1956 Programında dersin konularında bazı değişiklikler olur. Bu değişikliklere göre Büyük Savaşın Sonunda Avrupa'nın Durumu ve Osmanlı Topraklarının Paylaşılması gibi konular çıkartılır. Müfredata Atatürk'ün Ölümü ve İnönü'nün Reisicumhur Seçilmesi, İkinci Cihan Harbi, Harbin Safhaları, Birleşmiş Milletler ve UNESCO, İkinci Cihan Harbinde Türkiye, Harp Sonunda Türkiye'de Demokrasinin Gelişmesi, Toprak Kanunu, Demokrat Partinin İktidara Gelmesi, Celal Bayar'ın Reisicumhur Seçilmesi konuları eklenir (Türkiye

Cumhuriyeti Maarif Vekaleti 1956: 15). Bu program 1958'deki bazı ufak değişikliklerden sonra 1970'li yılların başına değin okutulur.

1960'lı yıllarda Türkiye'de demokrasi ve özgürlükler alanında bir çok çaba olmasına karşın Tarih dersi programlarında göze çarpan bir değişiklik olmaması ilginçtir. Değişikliğe gidilmemesi uygulanan programdan hoşnut olunduğu biçiminde de yorumlanabilir.

1970 yılında toplanan sekizinci Milli Eğitim Şurası'nda benimsenen kararla ortaöğretim iki aşamadan oluşurken liseler ikinci aşamayı oluşturur.

1974 yılında programda önemli değişiklikler söz konusudur. 1974 yılındaki Tarih programında Tarih dersi, 9'uncu, 10'uncu ve 11'inci sınıflarda yer alır ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dersi, Türkiye Cumhuriyeti ve Devrim Tarihi adıyla 11'inci sınıflarda okutulurken, bu programda çağ kavramı bırakılarak konu başlıkları biçiminde bir konu dağılımı yapılmıştır (TebliğlerDergisi C.: 38 S.: 1824).

1976 lise programında, Tarih dersinin haftalık ders çizelgesinde ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersinde yeniden değişiklikler olur. Programa göre tarih dersi üç yıla dağıtılıp, 9'uncu ve 10'uncu sınıflarda 2 saat, 11'inci sınıfta 3 saat olarak okutulurken, 3'üçüncü sınıftaki 3 saat tarih dersinin bir saati Türkiye Cumhuriyeti ve Devrim Tarihi dersine ayrılacaktır (Tebliğler Dergisi C.: 39 S.: 1900).

12 Mart Muhtırasının verildiği, iktidarların fazla kalıcı olmadığı, Milli Cephe Hükümetlerinin ve düşüncesinin etkili olduğu 1970'li yıllarda, Tarih dersinin özellikle Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersinin bu durumdan etkilendiği görülmektedir. 1974 programında 3'üncü sınıfta bağımsız olarak verilen Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersi, iki yıl sonra yine 3'üncü sınıfta Tarih derslerinden ayrılan bir saatle yeterli bulunmuştur.

Müfredat programlarındaki asıl büyük ve köklü değişim ise 12 Eylül 1980 darbesinden sonra olur. Birçok önemli değişikliğin olduğu, devletin ve toplumun köklü bir dönüşüme uğratıldığı 12 Eylül döneminde, Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersleri de bu değişimden kendi payına düşeni almıştır. Bu dönemde hem Yükseköğretim kurumlarında okutulan Türk İnkılap Tarihi dersleri, hem de Ortaöğretim kurumlarında okutulan Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi derslerinin programları yeniden düzenlenir.

Göze çarpan ilk değişiklik kolaylıkla ayrımına varılacağı üzere dersin adında yaşanır. Daha önce Türkiye Cumhuriyeti ve Devrim Tarihi olarak anılan dersin adı Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi olarak değiştirilir. Dersin adındaki bu değişiklikten varolan yönetimin “devrim” sözcüğünden ya pek hoşlanmadığı ya da bu sözcüğün farklı anlamlar çağrıştırmamasından rahatsız olduğu söylenebilir.

27 Nisan 1981’de çıkarılan 76 sayılı kararda önce dersin amaçları açıklanır.* Amaçlar kısmından sonra dersin müfredat programına yer verilir. Yapılan yeni müfredat programında, konular ve alt başlıkları daha ayrıntılı olarak verilmiştir (Tebliğler Dergisi C.: 44, S.: 2087).

Dersteki bir diğer değişiklik ise yine 1981’de görülür. Bu yıl içerisinde çıkarılan 126 sayılı kararla; “Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi Müfredat Programlarında amaç, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu yüce önder Atatürk’ün devrinin öğretilmesi, İnkılap, ilke ve görüşlerinin benimsetilerek kavratılması olduğundan” (Tebliğler Dergisi C.: 44 S.: 2092) 1938 yılından sonraki konular müfredattan çıkartılır. 1981 yılında hazırlanan bu program hala ağırlıklı olarak sürmektedir.

12 Eylül’ün etkisinin giderek azaldığı 1990’lı yılların başında, 1991-92 öğretim yılında, Talim ve Terbiye Kurulu’nun 28 Ağustos 1991 tarih ve 130 sayılı

* Dersin amaçlarına daha sonra ayrıntılı olarak değinilecektir.

kararı ile “Ders Geçme ve Kredi Uygulaması”na geçilir. Talim ve Terbiye Kurulu’nun 16 Eylül 1991 gün ve 182 sayılı kararı ile lise 1 ve 2’de Tarih dersi okutulurken, 3’üncü sınıfta Tarih dersinin yerine T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konulur.

Tarih öğretiminin genel olarak Türkiye’deki gelişimine bakıldığında, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze değin yaşananlar göz önüne alınırsa, Türkiye tarihi ile Tarih dersinin yazgılarının birbirinden ayrılmadığı görülür. Çünkü, Türkiye’nin yakın siyasal tarihinde yaşadığı her olay ve gelişme Tarih derslerini doğrudan etkilemiştir. Bu etkileme, rejim dersi olduğu ve her gelen iktidar kendi anladığı anlayışı topluma yansıtmak istediği için Türkiye Cumhuriyeti Tarihi derslerinde daha fazla görülmüştür.

Tarih derslerine yapılan bu etki önce kendini müfredat programlarında göstermiş, daha sonra da ders kitapları iktidarların söylemleri ve dünyadaki gelişmelere bağlı olarak bundan payını almıştır. Tarih öğretiminin gelişiminde de açıkça görüleceği üzere, Türkiye’de nasıl ki resmi ideoloji Atatürk döneminden sonra yarı- resmi de olsa yavaş yavaş Türk- İslam Sentezi’ne dönüşmüşse, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi derslerinde de genel olarak Türk Tarih Tezi’nden, Türk- İslam Sentezi’ne bir yönelme söz konusu olduğu söylenebilir.

Burada söylenecek bir söz de 1981 yılına değin müfredat programlarında Ermenilerle ilgili doğrudan bir başlığın olmamasıdır.

1.2. Türk Milli Eğitiminin Amaçları

Genel anlamda, varılmak istenilen nokta olarak tanımlanan amaç, özellikle eğitimde her devletin kendi koşullarında ve kendi felsefesine göre biçimlendirdiği, eğitim yoluyla bireye kazandırmak istediği belli özellik ve ilkelerdir. Bu amaçlar genelden özele doğru beş kümede toplanabilir:

1. Uzak Amaçlar: Bir ülkenin sanayileşme, refah devleti olma, tam bağımsızlık, sınıfsız toplum olma gibi toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarını kapsayan genel amaçlardır.
2. Eğitimin Genel Amaçları: Uzak amaçların yorumu biçiminde olan bu amaçlar, eğitim felsefesini yansıtır.
3. Belli Bir Okulun Amaçları: Daha özel olan bu amaçlar, ilköğretimin, ortaöğretimin ve yükseköğretimin amaçlarını kapsar.
4. Bir Bilim Dalının Amaçları: Tarih, coğrafya gibi bilim dallarının amaçları kapsamında öğrencilere kazandırılması uygun görülen özelliklerdir.
5. Bir Konunun (Çalışma Alanının) Amaçları: Her dersin ayrı ayrı konularının amaçlarıdır ve belli bir konuda öğrencilere kazandırılacak amaçları anlatır (Ceyhan- Yiğit 2003: 4).

Bu kısımda öncelikle Milli Eğitimin genel amaçlarına değinilecek, daha sonra liselerin eğitim sistemi içerisindeki amaçlarına yer verilecektir.

1.2.1. Türk Milli Eğitim Sisteminin Genel Amaçları

Atatürk döneminin görüşlerini yansıtan liseler için yazılmış olan Tarih IV kitabına göre cumhuriyet milli eğitimini genel amacı “Türk Milletini medeniyet safında en ileri götürmek ve yeni nesilleri Türk olmak haysiyetinin istilzam ettiği bu gayeye en kısa zamanda varmayı mümkün kılacak aşk, irade ve kudretle yetiştirmek” olarak belirtilmiştir (Tarih IV 1931: 261).

Günümüzde uygulanan Milli Eğitimin amaçlarının temelleri ise 1973 yılında atılır. 1973 yılında çıkartılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda, Türk Milli Eğitiminin amaçları şu biçimde belirtilmiştir:

Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini,

1. Atatürk inkılap ve ilkelerine Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;
2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünce gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;
3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranış ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

Böylece bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu arttırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal, ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır (Tebliğler Dergisi C.: 37 S.: 1788).

1.2.2. Ortaöğretimin Amacı

Çalışma liseleri kapsadığından, eğitimin önemli bir boyutu olan ortaöğretimin amaçlarına da değinmek yararlı olacaktır. 11868 sayılı yasaya göre liselerin eğitim sistemi içerisindeki amaçları şöyledir:

Liseler, eğitim ve öğretim işlerinde öğrencisinin;

1. Türkiye Cumhuriyetinin, milli ahlakı benimsemiş ve olumlu bilim anlayışını kazanmış, çalışkan, yararlı bir yurttaşı olarak yetişmesini;
2. Müfredatı programlarla saptanan ve yükseköğrenimi izlemek için gerekli bulunan bilgi ve kültür düzeyine erişmesini;
3. Bilgilerini uygulama alanında kullanma yollarını öğrenmesini ve ilerde meslek seçmesini kolaylaştıracak surette yeteneklerinin geliştirilmesini;
4. İyi alışkanlıklar, maharetler kazanmasını, ruhça ve bedence sağlam olmasını amaç sayar (Vural (Ed.) 2004: 381).

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda ise ortaöğretimin amaçları şöyle belirtilmiştir:

Ortaöğretimin amaç ve görevleri, Milli Eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak,

1. Bütün öğrencilere Ortaöğretim seviyesinde asgari ortak bir genel kültür vermek suretiyle onlara kişi ve toplum sorunlarını tanımak, çözüm yolları aramak ve yurdun, iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunmak bilincini ve gücünü kazandırmak,

2. Öğrencileri, çeşitli program ve okullarla ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde ve doğrultusunda yükseköğretime veya hem mesleğe hem de yükseköğretime veya hayata ve iş alanlarına hazırlamaktır. Bu görevler yerine getirilirken öğrencilerin istekleri ve kabiliyetleri ile toplum ihtiyaçları arasında denge sağlanır (Vural (Ed.) 2004: 37).

1.3. Tarih Öğretiminin Amaçları

Eğitim ve öğretim düzeyinde olan her kurumun bir programının olması kaçınılmazdır. Bu program, okulda okutulan bütün dersleri gösterir. Dersin amaçları, dersin işlenişine ilişkin ayrıntılar ve öğrencilere kazandırılacak davranışlar bu programda gösterilir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın yetkili kurumlarınca hazırlanan programlar öğretmenlerce uygulanır. Yukarıda anlatılan durum tüm dersler için olduğu gibi Tarih dersleri için de geçerlidir. Amaçlar programların hazırlanma gerekçesi olarak yapıldıklarından eğitim sürecinde oldukça önemlidir (Özçelik 1996: 39).

Yukarıdaki bilgiler ışığında, Tarih programlarına amaç düzeyinde bakıldığında “amaçlar”ın ilk olarak, ortaokullardaki ders programlarına 1949 yılında, liselerde 1971 yılında girdiği görülür. Araştırma, liseleri kapsadığı için bu bölümde yalnızca liselerdeki amaçlara değinilirken, amaçlar içerisinde yer alan “açıklamalar” kısmına yer verilmeyecektir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için ilgili Tebliğler Dergisi sayılarına bakılabilir.

29 Ağustos 1983 tarihli Tebliğler Dergisi'nde yayınlanan programa göre Tarih dersinin amaçları şunlardır:

Öğrencilere;

1. Tarih boyunca kurulmuş büyük medeniyetler, insanlığa hizmet etmiş milletler ve devlet adamları hakkında genel bir tarih kültürü kazandırırken, Türk Tarihine, kültür ve medeniyetine geniş ölçüde yer vererek, Türk Milletinin dünya tarihindeki önemini, milletler ailesi içindeki şerefli geçmişini ve yerini, insanlığa yaptığı hizmetleri, dünya kültür ve medeniyetinin gelişmesindeki büyük payını öğretip kavratmak, onların milli duygularını daha bilinçli ve köklü kılmak;
2. Türk Milletinin zeka ve kabiliyetini, çalışkanlığını, ilim ve sanat severliğini, estetik zevkini, insanlık duygusunun yüceliğini benimsetmek ve bu üstün özelliklerin davranış haline gelmesini sağlamak;
3. Tarihte büyük medeniyetler kurmuş, köklü bir geçmişe sahip büyük bir milletin evladı olduklarının sorumluluğunu duyurmak; gelecek için ümit ve güven vererek Türk Milletine, dünya milletleri içinde layık olduğu yeri sağlama ve Atatürk'ün direktifleri uyarınca "Milli kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkarma" yolunda durmadan çalışmaları, sürekli bir çaba göstermeleri ve bu uğurda her fedakarlığı göze alabilmeleri gerektiği bilincini vermek;
4. Bugünü daha iyi değerlendirebilmeleri için geçmiş çağlardaki sosyal, ekonomik ve siyasi olayların sebepleri ve sonuçları üzerinde, günümüzle kıyaslama yaparak düşünme, araştırma ve muhakeme etme yeteneğini geliştirmek;
5. Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesinin ve devletimizin bağımsızlığını ancak yurt ve millet bütünlüğümüzün bozulmasına fırsat vermemek ve güçlü olmakla devam ettirilebileceği gerçeğini kavratmak;
6. Tarihi olaylara yön veren kişilerin, yerinde ve zamanında gösterdikleri uzak görüşlü, yüksek kavrayış, cesaret, fedakarlık ve kahramanlıkları veya uzağı

göremeyişleri ve bilinçsiz davranışları sebebiyle olayların ve tarihin akışını nasıl etkilediklerini göstermek;

7. Toplumunu yönlendiren Atatürk ve diğer Türk Büyüklerinin sadece milli değil, evrensel yönlerini de kavratmak ve takdir ettirmek; milletimize düşen insanlık görevleri bulunduğunu belirtmek ve onlarda insanlığa sevgi, saygı ve hizmet verme duygusunu uyandırmak;
8. Milli bağımsızlığımızın ve demokrasinin değerini kavratmak; yurt ve miller bütünlüğümüzü koruma, milli çıkarlarımızı ve demokrasiyi üstün tutma bilincini ve davranışını kazandırmak;
9. Geçmişle içinde bulunduğumuz zaman arasında bağlantı kurdurup gün geçtikçe daha da karmaşık hale gelen yurt ve dünya sorunlarını iyi değerlendiren, sorunlar yaratmak yerine sağduyu ile hareket ederek onlara çözüm getirebilen; milli ve maddi değerlerimize yürekten bağlı bir kişilik kazandırmak (Tebliğler Dergisi C.: 46 S.: 2146).

Yukarıda verilmiş olan Tarih öğretiminin amaçlarına bakıldığında müfredat programlarında Ermenilerle ilgili amaçlara yer verilmediği gibi kazandırılacak davranışlara da doğal olarak değinilmemesidir.

Yukarıdaki amaçların dışında Türkiye’de öğretim kurumlarında tarih öğretiminin; “demokratik, insan haklarına saygılı, sorumluluğunu bilen, dün-bugün-gelecek arasında ilişki kurmayı becerebilen ve araştırmayı seven genç kuşaklar yetiştirmeyi hedef alan bir dinamizm oluşturma çabası” (Yıldız 2003: 181) biçiminde amaç güden bir toplumsallaşma aracı olarak görülmesi gerekir.

Bu toplumsallaşma sürecinde Bahri Ata ve İhsan Sungu’ya (2002 S.: 153-154)) göre;

“Tarihin en önemli amacı, çocuğu içinde yaşadığı sosyal hayat hakkında aydınlatması, diğer bir deyişle o çocuğu sosyal ve ulusal hayata uyum sağlatmasıdır. Tarihin bu görevi yerine getirebilmesi için yalnız eski olayları göstermesi yeterli değildir. Tarihe de Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgisi gibi “şimdiyi” araştıran bir bilim olarak bakılmalıdır. Coğrafya, öğrenciye yeryüzünün bugünkü durumunu nasıl öğretmeye çalışıyorsa, tarihte bugünkü insanlık toplumunun, bugünkü hayatı hakkında ona açık bir fikir vermeye çalışıyor. Tarih, eski olayları araştırıyorsa, amacı yalnız bu olayları öğretmek değil, insanlığın bugünkü hayata ulaşmak için geçirdiği evrim dönemlerini meydana çıkarmak ve bu şekilde şimdiyi daha iyi kavratmaya çalışmaktır. Tarih, bugünkü sosyal çevrenin ne gibi aşamalardan geçerek, bu hale geldiğini öğretmekle, sosyal çevre içinde yaşamasını, o çevreyi daha iyi tanımak amacını izliyor.”

1.4. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Öğretiminin Amaçları

Daha önce belirtildiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersi her iktidar için önemli olmuştur. 12 Eylül yönetimi de tarih derslerindeki düzenlemeleri 1983 yılında yaparken, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersinin düzenlenmesini, daha önce, 1981’de yapacaktır. Yükseköğretimdeki “Türk İnkılap Tarihi” dersinin amaçlarını da içeren programa göre liselerde okutulan “Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi” dersinin amaçları şöyledir:

Dersin amacı, öğrencilere;

1. Türk İnkılabının tarihi anlamını ve önemini kavratmak;
2. Atatürk’ün milliyetçilik ve medeniyetçilik anlayışını belirtmek;
3. Atatürk’ün, dahi asker, büyük devlet adamı ve inkılapçı kişiliği ile eşsiz önderliğini tanıtmak;
4. Atatürkçülüğü benimseterek, Atatürk’ün dünya görüşünü ve düşüncelerini kavratmak;

5. Kurtuluş Savaşını ve bu savaşı, Türk Milletinin varlığını kavramak ve sürdürmek için ne büyük fedakarlıklarla gerçekleştirildiğini kavratmak;
6. Türk Milletinin bütün kurumları ve değerleriyle birlikte uygarlığa hangi tarihi şartlar altında ve nasıl geçtiğini kavratmak;
7. Ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dinamik temelini "Atatürk İlkeleri"nin oluşturduğu bilincini kazandırmak;
8. Türk İnkılabının, milli ve milletlerarası niteliklerini belirlemek, XX. yüzyılda mazlum milletlere nasıl ışık tuttuğunu göstermek;
9. Dünya devletlerinin ve Türkiye'nin içinde bulunduğu o günkü durum göz önüne alınmak suretiyle, Türk İnkılabının ne güç şartlar altında gerçekleştirildiğini kavratmak;
10. Demokrasi hayatımızın gelişmesini inceleyerek, onlara demokratik düzenin gerektirdiği bilgi ve davranışları kazandırmak;
11. Atatürk'e Türk İnkılabına ve onun ilkelerine yürekten bağlı, bunların inançlı savunucusu olma bilincini kazandırmak;
12. Günümüzün ve geleceğin sorunlarına Atatürkçü bir yaklaşımla çözümler getirebilecek tutum, davranış ve yetenekler kazandırmak (Tebliğler Dergisi C.: 44 S.: 2087).

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersinin amaçlarında en iyimser anlatımla o güne değin uygulanan programların genç kuşaklara Atatürk'ü ve Atatürkçülüğü yeterince öğretmediği ve bunun gençliğin farklı düşüncelere yönelmesine neden olduğu kaygısının etkilemiş olabileceği söylenebilir. Ne var ki programda yapılan değişiklikler, sonraki yılları da göz önüne alırsak, böyle bir kaygıdan daha çok, 12

Eylül yönetiminin kendi Atatürk ve Atatürkçülük anlayışını topluma benimsetmek istediğini gözler önüne sermiştir.

Tarih programlarında olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi programlarında da amaçlarda Ermeniler yoktur. Bundan dolayı doğal olarak öğrencilere kazandırılacak davranışlarda da yoktur.

B. Ders Kitabına İlişkin Genel Bilgiler

Çalışmanın bu bölümünde öğretimde ders kitabının önemi ve yerine, Tarih ders kitabı ile Tarih ders kitaplarına yönelik eleştirilere ve ders kitaplarında AB ve UNESCO'nun ölçütlerine yer verilmeye çalışılmıştır.

1.1. Öğretimde Ders Kitabının Önemi ve Yeri

İnsan, doğumundan ölümüne değin sürekli bir eğitim ya da öğrenme içerisinde. Daha önce belirtildiği gibi bu süreçte birey, değişen ve gelişen topluma, yaşama uyum sağlar. Böylece eğitim, birey için bir yol gösterici niteliği taşır. Ne var ki, eğitim genel bir süreçtir. Eğitimle iç içe olan, eğitimin bir parçası olan öğretim ise sözü edilen yol göstericilik işlevini biraz daha somut bir biçime getirir. Öğretimdeki bu yapı içerisinde ise kuşkusuz, hem öğretmene bir yol çizmesi, hem de öğrenciye bir kaynak olması açısından ders kitabı ön plana çıkar. Bu nedenle ders kitabının tanımı ile başlamak yerinde olacaktır.

“Ders kitabı, Türkçe, Matematik, Fen Bilgisi, Sosyal Bilgiler vb. gibi bilgileri öğretmeye yarayan, öğrencilerin öğrenmelerine yardım eden, kolaydan zora uzanan ve programlı metinlerden oluşan teknik bir eser” (Hayta ve diğerleri 2003: 2) olarak tanımlanabilir.

Ders kitapları, temel kitaplar, yardımcı kitaplar vb. olarak türlere ayrılabilir olan kitap çeşitleri, eğitim yönüyle, yazılı ve basılı bir tür öğrenme ortamı oluşturduğu gibi, bilginin sağlanmasında ve sağlanan bilginin iletilmesinde, öğretmenlerin öğretme, öğrencilerin öğrenme hedefleri doğrultusunda yapacakları etkinlikler için yardımcı bir kaynak olarak da söylenebilir (Özçelik 1996: 111). Ders kitapları, farklı kaynaklar kullanılarak programa dayalı olan, sınırlı sayıda sayfadan oluşturulduğu için, gereksiz bilginin yerine, bilginin özüne inerek bunu öğrenciye kazandırır. Bilgiye ulaşmada hem öğrenciye hem öğretmene zaman açısından tasarruf sağlar.

Bu sayılanların yanı sıra ders kitabı, öğrencilerin bilgilerini düzenleme yolu ile belleklerini geliştirir. İyi bir ders kitabı, öğrencilerin bireysel, ekonomik, toplumsal ve ideolojik yönden de gelişmesi sürecine katkıda bulunur (Hayta ve diğerleri 2003: 3). Ders kitapları, bir yandan öğretmeni yönlendirirken, öte yandan konuların çerçevesini de belirlediği için önemlidir. Bu özelliğinden dolayı, özellikle deneyimsiz öğretmenler açısından yararlı olurken, bazı eleştirilere de açıktır. Bu eleştirileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Bazı öğretmenler yalnızca ders kitabını materyal olarak kullanırlar. Dersi başka materyallerle zenginleştirmezler.
2. Bazı öğretmenler, belli bir düzeydeki her öğrencinin kitaptaki okuma parçalarını kolaylıkla anlayabileceğini sanırlar. Doğal olarak bu, bireysel farklılıklar göz önüne alındığında, kesinlikle doğru değildir.
3. Bazı öğretmenler, bütün kitabı ders yılı içinde bitirmeyi umarlar. Oysa ders kitabını, sayfası sayfasına bitirmek zorunda olmadıklarını anlamak zorundadırlar.
4. Ders kitabı stratejisi öğretmenin yaratıcılığını köreltir, çünkü öğretmen kitaba bağımlı duruma gelir. Bu yüzden de, ek kaynak arayışı içine girmez (Vural (Ed.) 2004: 227).

Bu konudaki bir diğer eleştiri ise, okul kitaplarının programlara ve devlet ideolojisine uygun olup olmadıklarına karar veren Talim ve Terbiye Kurulu'nun 1924'ten günümüze değin Türk eğitim sistemi içerisinde süreklilik gösteren ana etken olmasıdır (Copeaux 2000: 79).

Ders kitaplarındaki konuların işleniş biçimi ise ders kitabının bir diğer boyutunu oluşturur. Bu konu ile ilgili olarak Milli Eğitim Bakanlığı'na göre bilimsel içerik açısından bazı ölçütlerin göz önünde tutulması gerekir. Bu ölçütler Ceyhan-Yiğit'te (2003: 11) şunlardır:

1. Konular, Türk Milli Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkeleri ile kitabın hitap ettiği öğrencinin öğrenim gördüğü kurumun amaçlarına uygun olmalıdır.
2. Konular, ilgili öğretim programında öğrencilere kazandırılmak üzere belirlenen bilgi, beceri, tutum, tavır, davranış ve iş alışkanlıklarının tamamını kapsayacak şekilde yapılmalıdır.
3. Konular, Atatürk ilke ve inkılapları başta olmak üzere programlara ve Kurulca alınan kararlara uygun olmalıdır.
4. Konular, ilgili dersin o sınıf veya dönem için belirlenen amaçlarına uygun olarak işlenmelidir.
5. Kitaplardaki bölümler, üniteler ve konular arasında hacim bakımından uygun bir denge kurulmalıdır.
6. Konular kişi ve kuruluşları yıpratıcı nitelikte olmamalıdır.
7. Konuların işlenişinde öğrencilerin daha önce kazandığı bilgi, beceri, tutum, tavır ve davranışlar dikkate alınmalı, işlenen konuların aynı sınıf ve dönemde okutulan diğer derslerle ilişkisi göz önünde bulundurulmalıdır.
8. Gereksiz bilgilere ve fazla ayrıntıya yer verilmemelidir.

9. Konular; öğrenciyi daha çok öğrenmeye, araştırmaya, incelemeye ve başka kaynaklara başvurmaya teşvik edecek şekilde işlenmelidir.
10. Konular; öğrencileri muhakeme etmeye, bağımsız ve yaratıcı düşünmeye, karşılaştırmaya, edinilen bilgilerden hareketle sonuçlar çıkarmaya yöneltecek biçimde işlenmelidir.

1.2. Tarih Ders Kitabı ve Tarih Ders Kitaplarına Yönelik Eleştiriler

Bir yol gösterici olarak ders kitaplarındaki durum, Tarih dersi öğretmenleri için de geçerlidir. Diğer öğretmenlerde olduğu gibi Tarih öğretmenleri de bildiklerinin ve öğrendiklerinin ne kadarını öğrencilere aktarabileceklerini ya da öğrencilere bu bilgileri hangi oranda vermelerinin gerekli olduğunu belirlemede zorluk yaşarlar. Bununla birlikte öğretmenlerin bildikleri her noktayı gerekli gereksiz olduklarına bakmaksızın öğrenciye aktarmaya kalkmaları, bunları dağınık ve belli bir dizgenin içinde verememeleri Tarih derslerinden istenilen verimi almanın önüne engel olarak çıkar (Özçelik 1996: 111). Bu noktada Tarih ders kitabı devreye girer ve hem öğretmene, hem de öğrenciye bir yol çizer.

Ancak, “unutulmamalıdır ki, kitaplar öğrencinin ulaşmak istediği hedefe varmasında aracı rolü oynarlar; ona ufuk açarlar; onun özgür düşüncesini sınırlama amacı taşımazlar, taşımamalıdır. Öğretmenlerden de, benimsemeyecekleri bir “müfredat” ve onu yansıtmaya görevi yüklenmiş kitaplara bağımlı kalmaları beklenmemelidir” (Özbaran 1992: 201). Salih Özbaran’ın Tarih ders kitaplarına yaptığı eleştirilerden biri de konuların kitaplarda verilmiş biçimi ile ilgilidir. Özbaran (1992: 185) bu konuda şunları söylemektedir:

“Günümüzde liselerin 1, 2, 3. sınıflarında izlenen ders kitaplarının, bölümlenmeleri gerek genel, gerekse Türk tarihi bakımından; gerek çağ, gerekse uzun- orta- kısa süreçler açısından geçerliliğini yitirmiştir. Avrupa merkezli tarih anlayışının ürünü olan ve *ilk, orta, yeni ve yakın* biçiminde terimlendirilen - günümüzde Avrupa’da bile artık eskimiş sayılan, Avrupa dışı dünyalar için

hiçbir zaman ölçü olmamış- çağlar yapay durumlarıyla sırtmaktadır. Tarih kitaplarında yer alan kesin çağ bölümlenmeleri sonucudur ki, öğrenci, kestirme sonuçlara, yapay reçetelere, bağlantısız kabullenmelere hazırlanmakta sanki.”

Tarih öğretmenleri ile tarih ders kitapları, eskiden yaşanmış olayları gerekli-gereksiz olduğuna bakmadan boş yere ad ve tarih kalabalığı içerisinde sıraladıklarından, öğrencilerin usları tarihin karışık bir “ambar defteri” durumuna gelmektedir (Ata- Sungu 2002 S.: 153- 154).

Celal Metin (2006: 154) ise ders kitaplarına yönelik eleştirileri toparlayıp, biraz da müfredat programlarını ve iktidarların etkisini katarak şunları söylemektedir:

“Müfredatın sınırlılığı ve dar kapsamı; birbiri ile bağlantılı bazı konuların ya hiç verilmemesi ya da iyi anlatılamaması sonucu karşılaştırmalı değerlendirmelerin yapılamaması; süreç bütünlüğünün olmamasından dolayı günümüz koşulları ve sorunlarına yaklaşmanın imkansızlığı; Türkiye Cumhuriyeti’nin, Türk İnkılabının ve Atatürkçü düşünce sisteminin dünya tarihi içindeki yerini tespit etmek ve yabancı ideoloji ve anlayışlarla karşılaştırma yaparak eksik veya güçlü yanlarının görülememesi; askeri ve siyasi olayların yoğun işlenişinden dolayı ilgi ve merak kopukluğunun yaşanması; düz anlatım ve tasvirçiliğin öne çıkması ile edilgenliğin artması ve empati eksikliğinin oluşmasının yanı sıra gerek amaçlanan öğrenme sürecinin, müfredatın, ders işlenişinin gerekse ders kitaplarının yaşanan gerçekliği anlamlandırmaktan ve yeni bakış açıları kazandırmaktan” uzaktır.

1.3. UNESCO ve Avrupa Birliği’nin Ders Kitapları Ölçütleri

Ders kitapları, özellikle Tarih ders kitapları, her ne kadar toplumların kendi koşullarından oluşsa bile diğer toplumların etkileri ve ders kitaplarına uluslar arası bakış açısı, ders kitaplarını düzeltme gibi bir takım evrensel ve çevresel çalışmaları, etkenleri de göz önüne almalıdır.

Ders kitaplarının düzenlenmesi yönündeki ilk çalışmalar, “Birleşmiş Milletler’in önceli olan Milletler Cemiyeti’nin kuruluşuna kadar iner... Savaşın (I. Dünya Savaşı haz. notu) hemen sonra siyasetçiler ve öğretmenler eski hasım ülkelerin bir çoğunda kullanılan ders kitaplarının ulusal önyargılara karşı koymak

yerine güç vermelerini ve hasımlara ilişkin yanıtıcı basmakalıp izlenimler sunmalarını eleştirmeye başladılar” (Pingel 2004: 5).

Özellikle “1930’ların ikinci yarısında uluslar arası gerginliklerin tırmanmasına karşın, 1937 yılı tarih öğretimi yoluyla daha derin karşılıklı anlayışa varmaya yönelik ilkelerin formüle edilmesi açısından bir dönüm noktası sayılabilir. Yirmi altı devlet okul ders kitaplarını düzeltme konusunda hazırlanan Tarih Öğretimi Bildirgesi’ni imzaladı. Bildirgenin esası şu üç ilkeye dayanıyordu (Pingel 2004: 5-6):

“1. Her ülkede uzman yetkililerin ve ders kitabı yazarlarının dikkatinin şu noktaların yararlılığına çekilmesi arzuya şayandır:

a) Öteki ulusların tarihine olabildiğince geniş yer vermek.

b) Dünya tarihini öğretirken ulusların karşılıklı bağımlılığının kavranmasını sağlayacağı öngörülen olguları öne çıkarmak,

2. Her hükümetin öteki uluslara yönelik haksız önyargılar uyandırabilecek her türlü suçlama ve yorum karşısında öğrencilerin tetikte olmalarının hangi araçlarla sağlanabileceğini araştırması, özellikle okul kitaplarının seçimiyle bağlantılı olarak bu noktayı gözetmesi.

3. Her ülkede Düşünsel İşbirliği Ulusal Komitesi’nin diğer ehliyetli kurumlarla işbirliği halinde tarih öğretmenlerini de kapsamak üzere öğretim mesleği mensuplarının yer alacağı bir komite oluşturması” kararlaştırılır.”

1949 yılına gelindiğinde ise Birleşmiş Milletler içerisinde UNESCO ders kitaplarının düzeltilmesi yolunda önemli çalışmalar yapar. Bu çalışmalar da yaşanan iki dünya savaşının etkileri ve Avrupa’da yükselen Faşizmin ve Nazizmin ders kitaplarını kötüye kullanma girişimlerinin etkisi yadsınamaz. UNESCO’nun yayınladığı bir kitapta yer alan ve ders kitaplarının incelenmesi için gerekli olan ölçütler (Schueddekopf ve diğerleri 1969: 126) şunlardır:

1. Verilen bilgilerin doğruluk derecesi nedir?
2. Olayların yorumu ve genellemeler, örnek olaylar verilmek suretiyle yeteri kadar desteklenmiş midir?

3. Önemli terimler, kesinlik ve açıklıkla tanımlanmış mıdır?
4. Grafik tabloları ve haritalar, doğru, açık ve istenilen nitelikte midir?
5. Azınlıklar, öteki ırklar ve yabancı milletler, tarafsızlık ve hakkaniyet anlayışı ile anlatılmış mıdır? Milletlerin birbirlerine olan katkıları, layığı ile gösterilip değerlendirilmiş midir?
6. Yazar, kendi ülkesine olduğu kadar, öteki ülkelere karşı da, dürüstlük, hak bilir ve ilim titizliğiyle davranabiliyor mu?
7. Tartışmalı meseleler, objektif olarak ele alınmış mıdır?
8. Yazar, peşin- hüküm, yanlış anlama ve anlaşmazlık doğurabilecek her türlü terim ve deyimden kaçınmış mıdır?

Tarih öğretimi konusunda çalışmalar yapan bir diğer önemli kuruluş ise Avrupa Birliği'dir. Tarih öğretimi ile ilgili çalışmalarını ise kısa adı EUROCLIO (Avrupa Tarih Öğretmenleri Birliği Daimi Konferansı) olan birim yapmaktadır. Avrupa Birliği kararlarına göre (Hayta ve diğerleri: 2003: 162-163) Tarih ders kitabı ölçütleri şunlardır:

1. "Sınırları zorlayıcı olmalıdır

Nihai cevaplar vermemeli
Yeni sorulara ve kişisel araştırmalara kapı açacak nitelikte olmalıdır
Öğrencilerin eleştirel düşünme yeteneklerini açığa çıkarmalı, kendi kişisel yargılarını geliştirmeleri sağlanmalıdır

2. Aktif ve yaratıcı olmalıdır

Bağımsız öğrenme yeteneğini geliştirmeli ve pekiştirmelidir
Öğretmen olmaksızın kullanılabilir olmalıdır
Öğrencilerin yaparak- yaşayarak öğrenmelerini sağlamalıdır
Öğrencilerin beceri ve davranışlarını geliştirir nitelikte olmalıdır
Bireysel gelişime, kendini tanımaya yardımcı olmalıdır
Çeşitli düzeylerde ödev ve etkinlikler içermelidir

3. Akademik ve eğitsel anlamda en yeni olmalıdır

Akademik ve pedagojik bakımdan güncel olmalıdır
Gerçekleri yansıtmalıdır
Ulusal önyargı ve eğilimleri ön plana çıkarmamalıdır
Olayları doğru şekilde sunmalıdır

4. Çok yönlü ve çok perspektifli olmalıdır

Geçmişe ilişkin yorumları çok perspektifli sunmalıdır
Farklı görüşleri savunan kaynaklara da yer vermelidir
Önyargılı ve basmakalıp bilgilere karşı koymalıdır
Cinsiyet, insan hakları, çok- kültürlülük, fırsat eşitliği, etnik ve dinsel azınlıklar gibi alanlara karşı duyarlı olmalıdır
Yerel, bölgesel, milli, Avrupalı ve küresel perspektifler arasında denge kurmalıdır

5. Yaş grubuna ve yeteneklerine uygun olmalıdır

Hedef kitleyi oluşturan yaş grubuna uygun olmalıdır
Okuyucunun düzeyini dikkate almalıdır
Çeşitli zorluk ve derecelerde ödev ve etkinliklere yer vermelidir
Yaş gruplarına göre uyarlanabilme ve değerlendirme açısından da düzeye uygun olmalıdır

6. Hedef guruba uygun bir dil kullanılmalı, dil yeteneklerini de geliştirici olmalıdır

Hitap ettiği öğrencilerin dil düzeyine uygun olmalıdır
Öğrencinin dil kullanıma ilişkin yeteneklerini ve kavramsal yeteneklerini geliştirmelidir

7. Ders programını bütünüyle kapsamalıdır

Ders programının bütününe kapsamakla beraber, deneysel ve program dışı etkinliklere de yer verir nitelikte olmalıdır

8. İlgi çekici olmalıdır

İçerdiği metinlerin içeriği, yazı karakteri, görsel malzemesi ile, kısaca tasarım açısından ilgi çekici olmalıdır
Görsel malzemeler sadece dekorasyon amaçlı olmamalı, işlevsel olarak da kullanılabilir nitelikte olmalıdır

9. Yardımcı araç- gereç, bilişim ve iletişim teknolojileri ile bağlantılı olmalıdır

Edebi ve akademik eserlere olduğu kadar multi-medya ve bilişim teknolojilerinin ürünlerine de atıfta bulunmalıdır

10. Dersler arasında bağlantı kurmaya imkan tanımalıdır

Öğretmen ve öğrencilere diğer derslerle bağlantı kurabilecekleri konu ve proje önerileri içermeli, disiplinler arası geçişlere imkan sağlamalıdır .”

Sonuç olarak, gerek Birleşmiş Milletler, gerekse AB kendi aralarında bazı sorunlar olduğunu, bu sorunlara neden olan etkenlerden birinin düşmanlıklar besleyen ders kitapları, özellikle Tarih ders kitapları, olduğunu görerek bu konuda çalışmalar yapmış, böylece tarihin bir barış aracı olarak kullanılması yönünde önemli adımlar atmışlardır.* Yukarıdaki ölçütlerin Türkiye’deki Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarında varolup olmadığı, ne kadar bu ölçütlere uyduğu ders kitaplarının incelendiği sonraki bölümde incelenecektir.

* Bu konuda ayrıntılı bilgi için aşağıdaki kitaplara bakınız

WIRTH, Lorent, “Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek”, (Çev.: Nurettin Elhüseyni) Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek Sempozyumu, Oslo, Norveç/ 28-30 Haziran 1999, Tarih Vakfı Yay. İstanbul, 2004

PINGEL, Falk, **Ders Kitaplarını Araştırma ve Düzeltme Rehberi UNESCO** (Çev.: Nurettin Elhüseyni), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2004

STRADLING, Robert, “20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli?”, Yay. Haz: O. KÖYMEN Tarih Eğitime Eleştirel Yaklaşımlar, Avrupalı-Türkiyeli Tarih Eğitimcileri Buluşması Ekim 2001-Kasım 2002, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2003

KÖYMEN, Oya (Yay. Haz.), **Tarih Eğitime Eleştirel Yaklaşımlar**, Avrupalı-Türkiyeli Tarih Eğitimcileri Buluşması Ekim 2001-Kasım 2002, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2003.

GÖRAL, Özgür Sevgi (Yay. Haz.), **Tarih Öğretiminde Çoğulcu ve Hoşgörülü Bir Yaklaşım Doğru**, 10- 12 Aralık 1998 (Brüksel/Belçika’da düzenlenen sempozyum), Tarih Vakfı Yay. İstanbul, 2003

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın modeli, evren ve örneklem, verilerin toplanması ile verilerin değerlendirilmesi aşamasında yapılmış olan çalışmalara ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli ve Yöntemi

Bu çalışmada, 1930- 2000 yılları arasında Türkiye’de liselerde okutulmuş olan veya okutulan Tarih ve ağırlıklı olarak Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarına, Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan devletleri arasındaki ilişkilerin etkileri ve bu etkilerin yansımaları araştırılmaya çalışılmıştır. Araştırmada bu nedenle, tarama modelleri kullanılmıştır. Karasar’a (2005: 77) göre;

“Tarama modelleri, geçmişte ya da halen varolan bir durumu varolduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır.”

Araştırmada literatür incelemesi, tarihsel yöntem ve belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarihsel yöntem, “incelenen sorunun tarihsel geçmişini ve gelişimini inceleyerek sorunun hangi nedenlere bağlı olarak ortaya çıktığını belirlemeye” (İslamoğlu 2002: 36) yarayan bir yaklaşımdır. Bu yöntem geçmişin eleştirel olarak incelenmesi, analizi, sentezi ve rapor edilmesi sürecidir. Belgesel tarama, “varolan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya” (Karasar 2005: 183) denir.

Araştırmada ders kitapları incelenirken, liselerde okutulan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Tarih ders kitapları bazı ölçütlere göre incelenmiş, kitapların

içeriğindeki bilgilerin analizi yapılmaya çalışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitapları incelenirken kullanılan ölçütler ya da dayanak noktaları şunlardır;

1. Osmanlı öncesi Ermeni tarihine yer verilmiş midir?
2. Osmanlı döneminde Ermenilere yer verilmiş midir?
3. Ermeni Sorununun ortaya çıkışındaki etkenlere yer verilmiş midir?
4. I. Dünya Savaşı'nda sırasında Zorunlu Göç (Tehcir) Yasası'na yer verilmiş midir?
5. Ermeni oluşum ve kuruluşlarına yer verilmiş midir?
6. Kurtuluş Savaşı'ndaki Ermeni Sorunu'na yer verilmiş midir?
7. Lozan Antlaşması sırasındaki Ermeni sorununa yer verilmiş midir?
8. Genel olarak Cumhuriyet dönemindeki Ermeni Sorunu'na yer verilmiş midir?

Liselerde okutulan Tarih III ders kitapları incelenirken kullanılan ölçütler ise şunlardır:

1. Osmanlı öncesi Ermeni tarihine yer verilmiş midir?
2. Osmanlı döneminde Ermenilere yer verilmiş midir?
3. Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkışındaki etkenlere yer verilmiş midir?
4. I. Dünya Savaşı'nda sırasında Zorunlu Göç (Tehcir) Yasası'na yer verilmiş midir?
5. Kurtuluş Savaşı'nda Ermenilere yer verilmiş midir?

1930 yılından 2000 yılına değin geçen sürede okutulan kitapların incelenmesi sırasında yukarıdaki ölçütler ya da dayanak noktaları kullanılmış, kitaplardaki bilgiler bu yolla analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ders kitaplarının görsel yönden incelemek için de ölçütler kullanılmış ve böylece araştırma bütünlenmeye çalışılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Yapılan araştırmada amaç ve alt amaçlara bağlı olarak, 1930- 2000 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde liselerde okutulan ya da okutulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Tarih ders kitaplarında Türk- Ermeni ilişkilerinin ele alınışı incelenmiştir.

İnceleme sırasında Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti, Enver Behnan Şapolyo'nun Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Enver Ziya Karal'ın Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918- 1965), Neriman Serdarlar ve Fahriye Çetinkanat (Yazgan)'ın Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918- 1966, Mükerrerem K. Su ve Kâmil Su'nun Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Mükerrerem K. Su ve Prof. Dr. Ahmet Mumcu'nun Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi, Kenan Kalecikli'nin T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1-2, Ahmet Bekir Palazoğlu ve Osman Bircan'ın Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1- 2, Kemal Kara'nın Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1- 2 olmak üzere dokuz (9) Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ya da günümüzdeki adı ile TC İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı incelenmiştir.

Araştırmada Türk- Ermeni ilişkileri konusu ağırlıklı olarak 1980 sonrasında Tarih ders kitaplarında yer aldığından, 1980 sonrasında basılmış dört (4) Tarih III ders kitabı örneklem olarak seçilerek incelenmeye çalışılmıştır. İncelenen Tarih III ders kitapları İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu'nun Lise İçin Tarih III, Ahmet Mumcu'nun Liseler İçin Tarih 3, Nurer Uğurlu ve Esergül Balcı'nın Tarih Lise 3, Hakkı Dursun Yıldız, Coşkun Alptekin, İlhan Şahin ve İdris Bostan'ın birlikte yazdıkları Tarih Lise 3 ders kitaplarıdır.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırma sırasında verilerin toplanması belgesel tarama yoluyla yapılmıştır. daha sözü edildiği gibi belgesel tarama, “varolan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya” (Karasar 2005: 183) denir.

Araştırmada kitap taraması türlerinden genel tarama biçiminde veriler toplanmaya çalışılmıştır. İnceleme yapılırken öncelikle Ermeni tarihi, Türk- Ermeni ilişkileri konusu, tarih öğretimi ve ders kitaplarına yönelik ana kaynaklar bulunarak okunmuş ve gerekli görülen notlar fişlenmiştir. Konuya ilişkin olarak temel bir düşünce ve araştırmaya yönelik ön bilgi oluşturulduktan sonra inceleme alanı bölümlere ayrılmış ve kullanılabilir kaynaklar taranarak fişlenmiştir. Bu çalışmalar yapıldıktan sonra, 1930- 2000 yılları arasındaki lise Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi müfredat programları araştırılarak gerekli notlar toplanmış ve fişleme çalışması yapılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1930- 2000 yılları arasında okutulan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Tarih ders kitaplarına ulaşarak, konuya ilişkin okumalar yapılmış ve gerekli notlar alınmıştır. Kitaplar incelenirken ders kitabı içerikleri sayfa sayfa incelenmiş ve bu bilgiler belli ölçütler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Araştırmada incelenen bütün kaynaklar ilk önce okunmuş, okumalarla ilgili gerekli notlar fişlere yazılmış ve daha sonra ise fişler sınıflandırılarak yazılacak duruma getirilmiş ve çalışmanın yazma aşamasına geçilmiştir.

2.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumu

Araştırmada yapılan kitap taraması sonucu kaynaklar bulunduktan, gerekli okumalar ve fişlemeler yapıldıktan sonra bu fişler yazıma uygun olarak sıralanmış ve çalışmanın yazım aşamasına geçilmiştir.

Ders kitaplarında yapılmış olan okumalar ve fişlemelerden sonra elde edilen bilgilerin değerlendirilmesine ve çözümlenmesine geçilmiştir. Kitaplardaki bilgiler çözümlenirken daha sözü edilmiş olan ölçütler kullanılmış ve ders kitaplarının bu ölçütlere ne derece yer verdikleri bulunmaya çalışılmıştır. Elde edilen verilerin her

bölümün sonunda genel bir değerlendirme yapılmış ve bu veriler yorumlanmaya çalışılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİSE TARİH VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERS KİTAPLARINDA TÜRK- ERMENİ İLİŞKİLERİ KONUSUNUN İŞLENİŞİ

Ermeni Sorunu, ders kitaplarında özellikle 1970’li yıllardaki Ermeni olaylarından sonra yer almaya başlamıştır. Daha önceki yıllarda Ermenilere ders kitaplarında yalnızca diğer konularla olan ilişkileri oranında yer verilmiştir. 1970’li yıllardaki bu değişimde, o yıllarda yaşanan Ermeni olaylarının etkisi olmuştur. Konunun ders kitaplarında ayrıntılı olarak yer alması ise 25 Mayıs 1981 tarihindeki müfredat değişikliği ile olmuştur (Tebliğler Dergisi C.: 44 S.: 2087). Bu müfredat programı ile birlikte Ermeni konusu, “Üçüncü Bölüm- Kurtuluş Savaşı, E-Muharebeler ve Sonuçları, 1. Ermeni Sorunu ve Ermenilerle Savaş, a) I. Dünya Savaşına Kadar Ermeni Sorunu b) I. Dünya Savaşında Ermeni Sorunu c) Kurtuluş Savaşında Ermeni Sorunu ve Gümrü Antlaşması” başlığı altında verilmiştir.

2002 yılında Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 14. 06. 2002 tarih ve 272 sayılı kararı ile “Ermeni, Yunan- Pontus ve Süryaniler ile İlgili Konuların Ortaöğretim Tarih 1, Tarih 2 ve T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programlarında Yer Alması” gerektiğini bildirmiş ve “2003-2004 Öğretim yılından itibaren ilgili ders kitaplarına, bu Kararın yayımı tarihinden itibaren de ders kitabı olmak üzere başvurusu yapılacak”lara yansıtılmasını istemiştir. Çalışma 2000 yılına değin okutulan kitapları kapsadığından bu konuya girilmemiştir.

Çalışmanın bu bölümünde aşağıdaki dayanak noktaları üzerinden liselerde okutulan özellikle Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitapları incelenmiştir. İnceleme sırasında ders kitaplarındaki bilgileri özetlemek yerine, genelde alıntılar yaparak, olduğu gibi vermek yoluna gidilmiştir. Ders kitapları incelenmeden önce kitaplara ilişkin bilgiler verilmiş, görsellik katması bakımından her ders kitabının kapak resmi

eklere konulmuştur. Lise Tarih ders kitaplarından 1980 sonrasındaki bir kaç örneklem olarak seçilmiş ve bunlara da (Tarih III) yer verilerek incelenmiştir. Ders kitapları incelenirken kullanılan dayanak noktaları ve kitaplarda yanıtları aranan sorular şunlardır:

1. Osmanlı öncesi Ermeni tarihine yer verilmiş midir?
2. Osmanlı döneminde Ermenilere yer verilmiş midir?
3. Ermeni Sorununun ortaya çıkışındaki etkenlere yer verilmiş midir?
4. I. Dünya Savaşı'nda sırasında Tehcir (Zorunlu Göç) Yasası'na yer verilmiş midir?
5. Ermeni oluşum ve kuruluşlarına yer verilmiş midir?
6. Kurtuluş Savaşı'ndaki Ermeni Sorunu'na yer verilmiş midir?
7. Lozan Antlaşması sırasındaki Ermeni sorununa yer verilmiş midir?
8. Cumhuriyet dönemindeki Ermeni Sorunu'na yer verilmiş midir?

Daha sonraki kitap incelemelerinde yukarıdaki sorular başlık olarak yer alacaktır.

3.1. İncelenen Ders Kitaplarına İlişkin Genel Bilgiler

Çalışmanın bu kısmında liselerde okutulan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Tarih kitaplarına ilişkin bilgiler genel hatları ile verilmiştir.

3.1.1. Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kitaplarının ilk örneği olan ders kitabı, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nce 1931 yılında yazılmış olup, İstanbul'da Devlet Matbaası tarafından basılmıştır. Bu ders kitabı 374 sayfadır. Ayrıca kitabın sonuna yalnızca resimlerin yer aldığı 132 sayfalık bir resim arşivi eklenmiştir. 1931 yılında basılmış olmasına karşın kitabın konularının 1930'a değin getirilmesi ilginçtir. Görsel yönden günümüzdeki kitaplara göre bile oldukça zengin olan Tarih IV'e resimlerin yanı sıra

grafikler ve haritalar da eklenmiştir. Atatürk'ün görüşlerini yansıttığı düşünülürse bu ders kitabı daha fazla önem kazanmaktadır. Ders kitabında İstiklal Savaşı başlığı altında Ermenilere Yunanlılar ile birlikte ayrıca bir bölümde yer verilmiştir. Ermeniler ile ilgili diğer bilgiler ise daha çok anlatılan konularla olan ilişkileri düzeyinde yer almıştır (bkz. Ek-1).

3.1.2. Enver Behnan Şapolyo, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Enver Behnan Şapolyo'nun yazdığı kitabın 1954 baskısı ile 1962 baskısı incelenmiştir. 1954 yılı baskısı, 183 sayfa ve 20 bölümden oluşurken, 1962 yılı baskısı, 192 sayfa ve yine 20 bölümden oluşmaktadır. Ders kitabının incelenen baskılarında Ermenilere ayrıca yer verilmemiş, yalnızca “Gümrü Antlaşması” anlatılırken biraz değinilmiş ve diğer konularla olan bağlantısına göre Ermeniler anlatılmıştır (bkz. Ek- 2).

3.1.3. Enver Ziya Karal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918- 1965)

Türk Tarih Kurumu tarafından basımı yapılan kitabın 1976 baskısı incelenmiştir. Aynı kitabın 1981 baskısı da incelenmiş ancak aralarında bir ayırım olmadığı için yalnızca değinilerek geçilmiştir. Genel olarak 1940'lı yılların başlarından sonra Tarih IV'ün yerine ders kitabı olarak okutulmuştur. Toplam 244 sayfa olan ders kitabı 19 bölümden oluşmaktadır. Ders kitabının dokuzuncu bölümünde “Ermeniler ile Savaş ve Gürcistan ile Anlaşmazlıkların Çözülmesi (5 Eylül 1920- Ocak 1921)” başlığı altında Ermenilerle olan ilişkilere yer verilmiştir (bkz. Ek- 3).

3.1.4. Neriman Serdarlar, Fahriye Çetinkanat (Yazgan), Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918- 1966

1976 baskısı incelenen ders kitabının yazarları iç kapağa göre Devlet Konservatuvarı emekli Tarih öğretmeni olan Neriman Serdarlar ile Saint Benoit Fransız Lisesi Türk Md. Baş Yrd. olan Fahriye Çetinkanat'tır. 28 üniteden oluşan kitap, toplam 192 sayfadır. Ders kitabının VII. Ünitesinde "Doğu Cephesinde Ermenilerle Savaş" başlığı altında Ermenilere ayrı bir bölümde yer verilmiş, ancak bu iki sayfayı aşmamıştır. Ermenilerle ilgili bunun dışındaki bilgiler ise diğer konularla bağlantılı olarak anlatılmıştır (bkz. Ek- 4).

3.1.5. Mükerrerem K. Su, Kâmil Su, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

1971 yılı baskısı incelenmiş olan ders kitabı 18 bölümden ve 183 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın 8'inci bölümünde yer alan İstiklal Savaşı kısmında 69'uncu ve 70'inci sayfalarda Ermenilere ayrıca bir başlık altında yer verilmiştir (bkz. Ek- 5).

3.1.6. Mükerrerem K. Su, Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi

1981 yılında müfredat programlarındaki köklü değişimden sonra yazılan kitabın Milli Eğitim Basımevi tarafından basılan 1981 ve 2000 yıllarındaki baskıları incelenmiştir. 1981 yılı baskısında ders kitabı 311 sayfa olup, Giriş ve 8 bölümden oluşmaktadır. 2000 yılı baskısı ise Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük adıyla basılmış olup, Giriş ile 8 bölümden ve 327 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın her iki baskısında da Ermenilere 3'üncü bölümde Muharebeler ve Sonuçları kısmında "Ermeni Sorunu ve Ermenilerle Savaş" başlığı altında 118'inci ve 123'üncü sayfalar arasında yer verilmiştir. Ayrıca diğer ders kitaplarında olduğu gibi başka konularla olan bağlantılarına göre konu işlenmiştir (bkz. Ek- 6).

3.1.7. Kenan Kalecikli, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1-2

Kenan Kalecikli'nin iki kitaptan oluşan ders kitabının 1994 basımları incelenmiştir. Kitapların içeriği bakıldığında 212 sayfa olan birinci kitap, üç bölümden oluşmakta ve konular İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne değin getirilmektedir. Birinci kitabın Muharebeler ve Sonuçları kısmında “Ermeni Sorunu ve Ermenilerle Savaş” başlığı altında 133'üncü ve 139'uncu sayfalar arasında Ermenilere yer verilmiştir. 5 bölüm ve 213 sayfa olan ikinci kitapta ise İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasına değin olaylar anlatılmaktadır (bkz. Ek- 7).

3.1.8. Ahmet Bekir Palazoğlu, Osman Bircan, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1- 2

İki ayrı kitap olarak düzenlenen kitapların birincisi İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne değin olan konuları verirken, ikinci kitapta İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasına değin geçen olaylar anlatılmıştır. Ders kitaplarının birincisininin 1997 baskısı incelenirken, ikinci kitabın 1996 baskısı incelenmiştir. Toplam 3 bölüm ve 229 sayfadan oluşan birinci kitapta Ermenilere, Muharebeler ve Sonuçları kısmında “Ermeni Sorunu ve Ermenilerle Savaş” başlığı altında 144 ve 148'inci sayfalar arasında yer verilmiştir. İkinci kitap ise 5 bölüm ve 230 sayfadan oluşmaktadır (bkz. Ek- 8).

3.1.9. Kemal Kara, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1- 2

İki kitaptan oluşan ders kitabının birincisinde 2000, ikincisinde 1999 baskısı incelenmiştir. Kitapların birincisinde İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne değin olan konular verilirken, ikinci kitapta İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasına değin geçen sürede yaşanan olaylar anlatılmıştır. 232 sayfa olan birinci kitap, üç bölüm olup Ermenilere, Muharebeler ve Sonuçları kısmında “Ermeni Sorunu ve

Ermenilerle Savaş” başlığı altında 154’üncü ve 157’inci sayfalarda yer verilmiştir. İkinci kitapta ise 5 bölüm ve 224 sayfa vardır (bkz. Ek- 9).

3.1.10. İsmet Miroğlu, Yusuf Halaçoğlu, Lise İçin Tarih III

İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu’nun ders kitabı 1990 yılında basılmıştır. Beş üniteden ve 236 sayfadan oluşmaktadır. Ermeni konusu ders kitabının IV. Ünitesi’nde yer alan Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılması bölümünde “Dağılma Hareketleri Sırasında Çıkan Ermeni Sorunu” başlığı altında 166 ve 167’inci sayfalarda anlatılmıştır (bkz. Ek- 10).

3.1.11. Ahmet Mumcu, Liseler İçin Tarih 3

Daha önce Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kitabına yer verilen Ahmet Mumcu’nun bir diğer kitabı Tarih 3’tür. 1992 yılında basılan ders kitabı, 240 sayfa olup beş üniteden oluşmaktadır. Ermeni konusu ders kitabının beşinci ünitesinde yer alan Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılması bölümünde “Dağılma Yaratılan Ermeni Sorunu” başlığı altında 166’ıncı ve 168’inci sayfalar arasında anlatılmıştır (bkz. Ek- 11).

3.1.12. Nurer Uğurlu, Esergül Balcı, Tarih Lise 3

1991 yılındaki baskısı incelenen ders kitabı daha önceki Tarih kitaplarında olduğu gibi beş üniteden oluşmuş ve Ermeni Sorunu kitabın beşinci ünitesinde yer alan Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılması bölümünde “Dağılma Hareketleri Sırasında Çıkan Ermeni Sorunu” başlığı altında 226’ıncı ve 229’uncu sayfalar arasında anlatılmıştır. Kitap toplam 304 sayfadır (bkz. Ek- 12).

3.1.13. Hakkı Dursun Yıldız, Coşkun Alptekin, İlhan Şahin, İdris Bostan, Tarih Lise 3

Dört kişilik bir akademisyen grubu tarafından yazılan ders kitabının 1990 yılı baskısı incelenmiştir. 252 sayfa olan kitap beş üiteden oluşmaktadır. Diğer ders kitaplarındaki gibi Ermeni konusu ders kitabının beşinci ünitesinde yer alan Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılması bölümünde “Dağılma Hareketleri Sırasında Çıkan Ermeni Sorunu” başlığı altında anlatılmıştır. Ancak yazarlar konuyu anlatırken diğer ders kitaplarından farklı olarak “Osmanlı İdaresinde Ermeniler”, “Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı” ve “Ermenilerin Başlattıkları Olaylar” biçiminde bölümlendirmişlerdir (bkz. Ek- 13).

3. 2. Lise Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ders Kitaplarında Türk-Ermeni İlişkileri Konusunun İşlenişi

Çalışmanın bu bölümünde liselerde okutulan ve/veya okutulmuş bulunan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitapları daha önce belirtilmiş olan sorular üzerinden incelenmiştir. İnceleme sırasında ders kitaplarında yer alan anlatımlar aslına bağlı kalınarak kullanılmış olup yazım yanlışları ders kitaplarının yazarlarına aittir. Bölümlerdeki eksikliklere ilişkin öneriler “Sonuç ve Öneriler” bölümünde verilecektir.

3.2.1. Osmanlı Öncesi Ermeni Tarihi

Bu kısım, Ermenilerin Türklerle ilişki kurmadan önceki tarihlerini, hangi devletlerin egemenlikleri altında bulduklarını, yaşadıkları bölgeleri vb. gibi konuları kapsamaktadır. Genel bir giriş açısından bu konuda verilen bilgilerde kısa bir Ermeni tarihine yer verilmesi yararlı olacağından, bu bilgilerin ders kitaplarında olup olmadığı da önem kazanmaktadır. Ermenilerin tarihsel olarak yaşadıkları yerler

ve durumlarına ilişkin konular çalışmanın “Ermeni Tarihine ve Türk- Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış” başlığı altında incelenmiştir.

Osmanlı Devleti’nden önceki Ermeni tarihine yalnızca bir ders kitabı yer vermiştir. Kenan Kalecikli (1994: 133-134), Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1 kitabının Ermenilerle ilgili bölümünde bu konuda şunları söylemektedir:

“Ermeniler tarihleri boyunca çoğunlukla Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan bugünkü Ermenistan’da, Anadolu Yarımadası’nın doğusunda, Kuzeybatı ve Batı İran’da, kısmen Suriye’de ve Kilikya denilen Güney Anadolu’da yaşamışlardır.

Belgeleriyle sabit olan şudur ki, Ermenistan’ı yıkan Bizanslılar ve İranlılar olmuştur. Türkler Anadolu’ya geldiklerinde, Ermenilerin durumu buydu.”

Yukarıdaki alıntının dışında, diğer ders kitaplarında konuya yer verilmemesi ilginçtir. Müfredattan kaynaklanan sorunlar olduğu düşünülebilir. Ancak öğrencilerin olaylar arasında bağlantı kurabilmesi için Osmanlı öncesinde Ermenilerin durumuna az da olsa değinmek yararlı olacaktır.

3.2.2. Osmanlı Döneminde Ermeniler

Bu bölümde, ders kitaplarında Osmanlı egemenliğinde yaşayan Ermenilerin durumu incelenmiştir. Bu bölüme ders kitaplarında bir önceki bölüme göre daha fazla yer ayrılmış ve konu daha ayrıntılı ele alınmıştır. Bu konuya ilişkin olarak Kenan Kalecikli (1994: 134) şunları söylemektedir:

“Ermeniler, 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı devleti’nin en güvenilir unsuru durumundaydılar. Öyle ki kendilerine Millet-i Sadıka (Sadık Millet) unvanı verilmişti. General Harbat (Harbit), Amerikan Senatosuna sunduğu raporunda, bu durumu şöyle anlatıyordu: “Doğu Anadolu’da Türkler ile Ermeniler birlikte ve barış içinde yaşamışlardır. Hacca giden Müslümanlar, işlerinin ve mallarının idaresini Ermenilere bırakırlardı. Ermeniler de geziye çıktıklarında aynı şeyleri yaparlardı.” Ermeniler evlerinde Türkçe konuşurlar,

ayinlerini bile Türkçe yaparlardı. Avrupa'da Ermeniler için "Hıristiyanlaşmış Türkler" denmesi; bu kaynaşmanın sonucuydu".

Ahmet Mumcu ve Mükerrerem K. Su'nun birlikte yazmış olduğu ve 1981 basımı ile birlikte incelenmiş olan kitaplarda özellikle baskılar arasında farklar vardır.

Yazarlara göre Ermeniler "...bu devletin hoşgörü siyaseti dolayısıyla XIX. yüzyıl sonlarına kadar mutlu bir hayat" (Mumcu- Su 2000: 119). Aynı bölüm ders kitabının 1981 yılı baskısında ise Ermeniler "bu Devlet'in örneğine az rastlanan hoşgörü siyaseti dolayısıyla XIX. yüzyıl sonlarına kadar mutlu bir hayat sürdürdüler" olarak yer almıştır (Mumcu- Su 1981: 117).

Ders kitabında Ermenilerin bir çok devlet görevinde buldukları "sadık birer Osmanlı vatandaşı oldukları" (Mumcu- Su 2000: 119) belirtildikten sonra, Rusya sınırları içinde yaşayan Ermenilerle karşılaştırma yapılmıştır: "Rusya'daki Ermeniler büyük bir baskı altında yaşarlarken Osmanlı Ermenileri dinlerinin gereklerini hiçbir engellemeye uğramadan yerine getirir, dillerini serbestçe konuşurlardı" (Mumcu- Su 2000: 119). 1981 baskısında olan bir diğer farklılık "vatanın gerçek sahibi olan Türkler bile onlar kadar rahat ve özgür değildiler" (Mumcu- Su 1981: 117) anlatımıdır. Bu farklılıklar Ermeni olaylarının gündeme gelmesi ve buna bağlı olarak programların düzenlenmesinden kaynaklanmaktadır.

Palazoğlu- Bircan (1997: 144) bu konuda oldukça ilginç bir giriş yaparak şunları belirtmişlerdir:

"Yeni Türk Devleti'nin Doğu'da kazandığı başarıyı anlatmadan önce, burada Osmanlı vatandaşı olarak yaşayan Ermenilerin durumunu ve yaşantısını tarafsız bir gözle ele alıp incelemek, herhalde yerinde bir düşünce ve davranış olur. Çünkü bu konuda, Türk Devleti'ne ve Türklere yönelik asılsız iddia ve propagandalar mevcuttur.

Doğu Anadolu'daki Osmanlı Ermenileri, devletin eşine az rastlanan bir hoşgörü politikası sayesinde yüzlerce yıl rahat ve huzurlu bir hayat yaşamışlardır. Öyle ki Ermeniler, Osmanlı Devleti'ne candan bir topluluk

“Millet-i Sadıka” (sadık millet) unvanını kazanmışlardır. Devlet, bunların esas oturdukları yerlerden başka taraflara gitmelerine ses çıkarmamış olduğundan, bunlar her tarafa yayıldılar. Anadolu’nun batısında bir çok yere ve özellikle İstanbul’a yerleştiler. Buralarda mal ve mülk sahibi oldular. Devletin çeşitli makamlarında hizmet amacıyla görevlendirilen Ermeniler, sadık birer Osmanlı vatandaşıydılar. Osmanlı tarihi Ermenilerden 29 Paşa, 22 Bakan, 33 Milletvekili, 7 Büyükelçi, 11 Başkonsolos ve Konsolos, 11 Üniversite Öğretim Üyesi ve 41 Yüksek Rütbeli Memur kaydetmektedir. Görülüyor ki, Osmanlı Ermenileri, İmparatorluğun bünyesinde gayet rahat ve huzurlu bir yaşantı sürdürmektedirler. Bunlar, dinlerinin gereklerini, hiçbir engellemeye uğramadan yerine getirmekle birlikte, dillerini de serbestçe konuşuyorlardı. Bütün azlıklar gibi Ermeniler de askere alınmıyorlardı. Vatanın gerçek sahibi Türkler bile onlar kadar rahat ve serbest değildiler. Osmanlı Ermenileri bu rahat yaşantılarında çok memnundular. Türklerle iç içe yaşıyorlardı ve çok iyi anlaşıyorlardı. Öyle ki, bazı Ermeniler ana dillerini bile unutmuşlardı. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; Ermenilerin Osmanlı yönetimiyle ilgili hiçbir şikayeti ya da sorunları olmamıştır”.

Kemal Kara’nın (2000: 154) ders kitabında, Osmanlı döneminde Ermeni sorunu ve Ermeni sorununun ortaya çıkışı konusu “Birinci Dünya Savaşı’na Kadar Ermeni Sorunu” başlığı altında anlatılmıştır. Bölümde Ermenilerin Osmanlı içerisindeki durumlarına ilişkin olarak:

“Ermeniler 19. yy ortalarına kadar Osmanlı Devleti’ne bağlılıklarını sürdürmüşler, bu nedenle de kendilerine Millet-i Sadıka denilmiştir. Özellikle büyük şehirlerde yaşayan Ermeniler, ticaret, sanayi, kuyumculuk ve bankerlik yapmaktaydılar. Dış ticaretin büyük kısmını ellerinde bulunduran Ermeniler, Osmanlı toplumu içinde zengin bir sınıf oluşturuyorlardı. Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra, Protestanların koruyuculuğunu alan İngiltere, kiliseler ve okullar açarak Ermeniler arasında etkili olmaya çalıştı. 1856 Islahat Fermanı ile memur ve asker olma hakkını alan Ermenilerden, maliye, içişleri, dışişleri ve bayındırlık bakanlıkları yapanlar oldu” anlatımı kullanılmıştır.

İncelenen diğer ders kitapları 1980 öncesine ait olduklarından olsa gerek bu konuya ilişkin bilgi vermemişlerdir. Ancak görüldüğü gibi konuya yer veren yazarlar arasında da pek bir fark yoktur. Ders kitaplarının hepsinde Ermeniler “Millet-i Sadıka” olarak nitelendirilmişlerdir. Özellikle Mumcu- Su ile Palazoğlu- Bircan Ermenilerle ilgili kullandığı tümceler birbirine çok benzemektedir. Konuya ilişkin diğerlerine göre farklı olarak görünen anlatım Kalecikli’ye aittir. Kalecikli, bir Amerikan generalinin raporuna yer vermiştir. Palazoğlu- Bircan ise diğerlerden farklı olarak Osmanlı yönetiminde görev alan Ermenilerin bir dökümünü sunmuştur.

3.2.3. Ermeni Sorunu'nun Ortaya Çıkışındaki Etkenler

Kuşkusuz hiç bir tarihsel olay nedensiz değildir. Hele hele Ermeni Sorunu gibi karmaşık bir olayı tek bir nedene indirgemek olanaksızdır. Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkışında özellikle iki şey oldukça etkili olmuştur. Bunlardan birincisi Fransız Devrimi ile etkili olmaya başlayan ulusçuluk akımı, ikincisi büyük devletlerin kışkırtması yani emperyalizmdir. Çalışmanın bu kısmında Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkışının ders kitaplarına yansımaları incelenmiştir. Bu kısım Birinci Dünya Savaşı'na değin yaşanan olayları da kapsamaktadır. Bu konuda Kemal Kara (2000: 154) şunları söylemektedir:

“Ermeni sorunu ilk olarak 1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'nun bazı şehirlerini ele geçiren Rusların, buradaki Ermenileri kışkırtması ile başladı. Bilhassa, Ermeni patriği Nerses'in Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarına, Ermeni nüfusunun bulunduğu yerlerde ıslahat yapılmasıyla ilgili maddeyi koydurması Ermeni sorununu ön plana çıkarmış oldu. Rusya ve İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda Ermeni sorununu ele alıp değerlendirdiler. Rusya, kurulacak bir Ermenistan ile güneye, Akdeniz'e ulaşmayı düşünürken; İngiltere ise bağımsız bir Ermenistan düşüncesiyle Rusya'nın Akdeniz'e ulaşmasını engellemek istiyordu.

Kışkırtmalar sonucu bağımsız bir devlet kurma düşüncesine kapılan Ermeniler, Rusların da desteğiyle “ihtilalci komiteler” kurdular. Bunların en önemlileri, 1887'de kurulan Taşnak Komitesi idi. Daha sonra birleşen bu komiteler tedhiş hareketlerine başladılar. İlk olarak Erzurum ve İstanbul Kumkapı'da olaylar çıkardılar. Bunu Merzifon, Yozgat, Kayseri, Çorum, Van ve diğer yerlerdeki Ermeni olayları izledi. 1896'da İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı basarak olaya Avrupa devletlerinin karışmasını istediler. 1905'te Padişah II. Abdülhamit'e suikast girişiminde bulundular. 1909'da Adana'da büyük bir isyan çıkarttılar”.

Palazoğlu- Bircan (1997- 145) bu konuda şunları söylemektedir:

“Ermenilerin bu rahat ve mutlu yaşayışı XIX. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir. Bu yüzyılın sonuna doğru Rusya'nın da kışkırtmasıyla Ermenilerde yavaş yavaş kıpırdamalar başladı. Şunu gayet açık bir şekilde söylemek gerekir ki, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan milletler, hep dış tahrikler sonucu harekete geçmişlerdir. Kendilerine bazı çıkarlar sağlamak isteyen devletler, Osmanlı topraklarında yaşayan ve Müslüman olmayan halkın hakkını savunma rolünü oynamışlardır. Ermenileri de bu politikalarına alet etmişlerdir. Fakat gerçekte XIX. yüzyılın sonuna doğru, bir Ermeni milliyetçiliği hareketi de belirmeye başlamıştır.

Doğu Anadolu'yu Osmanlı Devleti'nden koparmak ve kendi nüfuzu altında bir Ermenistan kurmak, Rusya'nın çıkarlarına uygun düşüyordu. İngiltere ise, Rusya'nın tek başına bu bölgede söz sahibi olmasını istemiyordu. Bu yüzden Ermeni konusunu, kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak onları kışkırtıyordu. Her iki devletin yaptığı bu tahrikler, Ermeni ayaklanmalarına daha çok hız kazandırmıştır. Ancak şurasını açıkça belirtmeliyiz ki, bu topluluğun büyük çoğunluğu tahriklere kapılmamıştır. Bu arada Rusya'da eğitilmiş Ermeni komitecileri, bazı yerlerde ayaklanmalar çıkararak bir çok masum vatandaşımızı katletmişlerdir.

Önemli bir Ermeni azınlığın yaşadığı İstanbul'da bile taşkınlıklar yapmışlar, hatta Osmanlı Padişahı'na (II. Abdülhamit) suikast yapacak kadar ileri gitmişlerdir (21 Temmuz 1905)".

Mumcu- Su'nun (2000: 119) konuya ilişkin görüşleri şunlardır:

“XIX. yüzyılda milliyetçilik akımlarının çok uluslu devletleri bu arada özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nu sarstığını biliyoruz. Bu dönemde Osmanlı ülkesinde yaşayan pek çok millet ayaklanarak bağımsızlıklarını kazanmıştı. Ancak Ermeniler, hiç birinden etkilenmemiş, bağımsızlıklarını elde etme isteğine kapılmamışlardı. Ancak, Doğu Anadolu'da çıkarı olan Rusya'nın kışkırtması ile XIX. yüzyılın bitimine doğru Ermeni milliyetçiliğe belirmeye başladı. Rusya Anadolu'ya bölmek için Osmanlı Ermenilerini kışkırtmış, bunun sonucunda Anadolu'nun bazı yerlerinde ufak tefek Ermeni ayaklanmaları olmuştur. XX. yüzyıl başında İngiliz siyaseti ile Rus siyaseti ortak çıkarları üzerinde birleşmişlerdi. İngilizler de, o zamana kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı kalan Ermenileri, Ruslarla birlikte kışkırtma yoluna gitmişlerdi. Bu dönemde Doğu Anadolu'da Ermeni komiteleri kurulmaya başlanmıştı. Şefleri Rusya'da eğitilen bu komiteler, Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'e karşı bir suikast (cana kıyma) düzenlemişler (1905) ama başarılı olamamışlardı. İşte Osmanlı Devleti'nde kışkırtmalar sonucu, en son ayaklanan millet, Ermenilerdir. Ancak onların amaçlarına varmaları mümkün değildi. Çünkü, Ermenilerin Anadolu'da çoğunlukta buldukları bir bölge veya şehir yoktu”.

Alıntıda son tümcedeki anlatım, 1981 basımında biraz daha değişik bir biçimde “Çünkü Ermenilerin Bulgarlar, Yunanlılar veya Araplar gibi nüfusça çoğunlukta oldukları bir vatanları”nın (Mumcu- Su, 1981: 118) olmadığı biçiminde yer almıştır.

Kalecikli (1994- 133- 134) konuyu biraz daha geniş ve ayrıntılı olarak şu biçimde ele almıştır:

“Tanzimat Fermanı'ndan sonra Osmanlı Devleti içinde Katoliklerin koruyuculuğunu Fransa, Ortodoksların koruyuculuğunu da Rusya üstlenmiş, İngiltere ise Protestanların koruyuculuğunu üstüne almıştı.

İngiltere, Protestan kiliseleri ve okullar (kolejler) açarak Ermeniler üzerinde nüfuz sağlamıştır.

Ermeni Sorunu, gerçek anlamıyla 1877- 1878 Osmanlı- Rus savaşı sonucu Rusya'nın, Doğu Anadolu'nun bazı illerini işgal etmesi ve burada yaşayan Ermeni halkını kışkırtması sonucu başlamıştır. Bunda üç faktör önemli rol oynamıştır: Birincisi, Rus ordusundaki Ermeni askerlerinin yerli Ermenilerle ilgilenmesi ve Ermeni subayların Ermenilere güvence vererek isyana ve kargaşaya kışkırtmaları; ikincisi, Balkan ülkelerinin ardı ardına bağımsızlık kazanmalarının Ermeni halkı özendirilmesi; üçüncüsü ise, Ruslarla imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nın 16. maddesi ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle Ermenilerin Rusya'nın Ermenilerin koruyucusu sıfatını kazanmasıdır.

Artık Ermenileri kışkırtmak çok kolaydı; nitekim öyle de olmuştur. Kurulan Ermeni komitelerinin şefleri Rusya'da özel olarak eğitilmiştir. Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'e suikast düzenleyecek kadar gözü dönmüş bu çetelerle, Ermeni sorunu artarak sürmüştür”.

Sonuç olarak, konu yine 1980 öncesinde basılan ders kitaplarında yer almamıştır. Konunun yer aldığı ders kitaplarının yazarları ise, genelde Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkışında daha önce belirtilen kışkırtmalar ve ulusçuluk akımının etkilerinden söz etmelerine karşın, dış devletlerin etkisi verilirken emperyalizmden, ve dinin etkisinden fazla söz etmemişlerdir.

3.2.4. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Tehcir (Zorunlu Göç) Yasası

Günümüzü etkilemesi açısından Türk- Ermeni ilişkilerinde en önemli olaylar Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu savaşta çıkardığı Zorunlu Göç Yasası günümüzdeki olayların da merkezinde yer almaktadır. Çalışmanın bu kısmında Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan olaylar ile Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ders kitaplarında nasıl ele alındığına yer verilmiştir.

İncelenen ders kitapları arasında en eskisi olan Tarih IV Mondros Ateşkes Antlaşması'na değinmiş ve konuda sayfa atındaki dipnotta:

“Bir Ermenistan vilayetinde” (!) karışıklık çıkarsa, Müttefiklerin oranın işgaline salahiyyet olacakları” (Tarih IV 1931: 13)'nı vurgulamış, 59'uncu sayfada

ise Amerikan başkanı Wilson'un "Anadolu ve Kafkasya'da bir *Ermeni Devleti* ihdas etmek emelinde" (Tarih IV 1931: 59) olduğu belirtilmiştir. Bu sıradaki Ermeni ayaklanmaları ile ilgili olarak da "Osmanlı Devletine galebe etmiş Müttefikler, Ermenilere Trabzon, Erzurum, Gümüşhane, Erzincan, Bitlis, Van vilayetlerini ... kağıt üzerinde vaat etmişlerdi; Ermeniler de bu mev'ut memleketleri istila hayali besliyorlardı" (Tarih IV 1931: 73) anlatımı kullanılmıştır.

Şapolyo (1954: 4) ise aynı konuda "Ayrıca Doğu Anadolu'da müstakil bir Ermenistan'ın kurulması kararlaştırıldı" anlatımına yer vermektedir.

Mumcu- Su (2000: 120)'nun oldukça ilginç anlatımların yer aldığı ders kitaplarında konuya ilişkin görüşleri şunlardır:

"Ermeni sorunu, Birinci Dünya Savaşı'nda büyük boyutlara ulaştı. Bu savaşta, Doğu Anadolu'da Rus kuvvetleri ile çarpışıyorduk. Ruslar işlerini kolaylaştırmak için Doğu Anadolu'daki Ermenileri bir maşa gibi kullandılar. Onlara buldukları bölgelerde bağımsız olacakları düşüncesi aşılınmış, böylelikle Ermeniler Ruslar'la birlikte suçsuz, günahsız Türk komşuları üzerine saldırmışlardır. Ermeni komitecileri gözleri dönmüş biçimde pek çok kenti, kasaba ve köyü basmış, çocuk, yaşlı kadın demeden Türkleri öldürmüşlerdir."

Bu paragrafın son tümcesi, yine aynı yazarlarca yazılan ders kitabının 1981 basımında farklıdır. 1981 basımına göre "Ermeni komitecileri gözleri dönmüş biçimde pek çok kenti, kasaba ve köyü basmış, çocuk, yaşlı kadın demeden on binlerce Türk'ü öldürmüştür" (Mumcu- Su 1981: 118).

Yazarlar (Mumcu- Su 2000: 120) konunun anlatımını şöyle sürdürmüşlerdir:

"Osmanlı Ermenilerinin bu tutumu, Ruslarla olan savaşı güçleştiriyordu. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti, Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin savaş alanı olmayan Suriye'ye zorunlu olarak göç ettirilmelerine karar verdi (1905)"

Yazarlar Tehcir'e ilişkin kendi görüşlerine de yer vermiş ve bunun kendi açılarından doğru olduğunu “bu çok yerinde bir karardı” (Mumcu- Su 2000: 120) diyerek belirtmişlerdir.

Bu bölümdeki ilgi çekici anlatımlardan biri de göç sırasındaki can yitiklerine ilişkindir (Mumcu- Su 2000: 120):

“Göç sırasında Ermenilerin bir bölümü doğa koşulları ve asayişsizlik nedeniyle hayatlarını yitirdi. Şurası da unutulmamalıdır: Tabiat şartları ve bakımsızlık yüzünden yalnız Sarıkamış'ta yüz bine yakın Türk askeri ölmüştür. Ermenilerin göçü sırasında olanlardan Türk milleti kesinlikle sorumlu değildir. Nitekim, binlerce Ermeni sağ salim Suriye'ye varmış ve orada Türk devleti koruyuculuğunda hayatını sürdürmüştür.”

Yazarlar yukarıdaki alıntıda “Ermenilerin göçü sırasında olanlardan Türk milleti kesinlikle sorumlu değildir” anlatımı ile kendi görüşlerini kitaba yansıtarak bir yargı bildirmişlerdir.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın anlatıldığı bölümde de “bazı Doğu Anadolu illerinde karışıklık çıkarsa oralarda işgal edilecekti. Bu çok ağır maddenin altında, ilerde kurulması tasarlanan Ermenistan Devletine yurt sağlamak isteği yatıyordu” (Mumcu- Su 2000: 38- 39) denilerek konuya değinilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni Sorunu ile ilgili olarak Kemal Kara (2000: 154- 155) ise şunları yazmıştır:

“Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Ruslar, Doğu Anadolu'da ilerleyince Ermenilere isyan fırsatı doğdu. Hazırlıklarını savaş öncesinde tamamlamış olan Ermeni çeteleri, Rusların yanında yer aldılar. İlk isyan 17 Ağustos 1914'te Zeytun'da (Süleymanlı) çıktı. Maraş'taki Ermeni askerleri de silahlarıyla birlikte bunlara katılarak, Türk köylerini basarak halkı öldürmeye başladılar. Nisan 1915'te Van'da ayaklanan Ermeniler, buradaki Türk nüfusu katlettiler. Bu durum karşısında Osmanlı Hükümeti, Doğu Anadolu'daki Ermenilerin, savaş alanı olmayan Suriye'ye göç ettirilmelerine karar verdi (Tehcir Kanunu 14 Mayıs 1915)”.

Ayrıca ders kitabında Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Ermenilerle ilgili olan maddelerine yer verilmiştir (Kara 2000: 37).

Bu konuda Kalecikli (1994: 135- 136) ise kendi yorumunu da yaparak şunları belirtmektedir:

“Birinci Dünya Savaşı, Ermenilerin bağımsızlık isteklerini ortaya koymak için bir fırsat olmuştur. Robert le Cais (Rober Lö Kez)'in 1913'te Bulletin de l'Asie François (Bülten Dö Lazi Fransua- Asya Fransız Bülteni)'da yazdığı gibi, “Anadolu'da çoğunlukla oldukları hiçbir bölgenin bulunmamasına” rağmen, sürekli kışkırtılmaları bu sonucu vermişti”.

Kalecikli (1994: 136) konunun anlatımını ise şöyle sürdürmüştür:

“Daha savaş başlamadan, Taşnak Komitesi, Rus Ermenilerinin Çar ordusunda hizmet alacağını ve Osmanlı Ermenilerini bağımsızlıklarına kavuşturacağını ilan etti.

Bu destekten sonra Ermeniler, savaş başlayınca İtilaf Devletleri ile birlik olup Türklere cephe açtılar.

Ermenilerin ilk ayaklanması 17 Ağustos 1914'te Zeytun'da oldu. Bağımsız bir Ermeni kuvveti oluşturmak isteyen Ermeniler ayaklanıp dağlara çıktılar. Maraş'taki Ermeni askerleri de bunlara katılınca ayaklanma daha da büyüdü.

Bu ayaklanmada Ermeniler, köyleri bastılar, yakıp yıktılar. Kışlalara ve resmi binalara saldırdılar. Olay Kayseri'ye de ulaştı. Askeri birliklerimizle karşılaşan Ermeni askerleri silahlarıyla Kafkasya'ya kaçtılar. Van mebusu Papazyan'ın başlarında bulunduğu Ermeniler ise Van ve Bitlis'te harekete geçtiler.

Köylere kadar teşkilatlanmış olan Ermeni çeteleri, yer yer katliamlara giriştiler. Yaşar Mehmet Hocaoğlu'nun arşiv belgeleriyle kanıtladığı bu katliamda; çoluk, çocuk, kadın ve yaşlılardan oluşan binlerce Türk öldürüldü.

Nisan ayı içerisinde, Ermeniler Van'da yeniden ayaklanma başlattılar. Çok çetin geçen sokak çarpışmalarından sonra şehri ele geçirdiler. Bu durum karşısında tedbir alan Osmanlı Devleti, Tehcir (Göç) Kanunu ile Ermenileri güvenliği bozmayacak bölgelere göçe zorladı. 14 Mayıs 1915'te yürürlüğe giren bu kanunun ne kadar gerekli olduğunu Ermeni- Türk savaşları göstermiştir.”

Kalecikli (1994: 37- 38) Mondros Ateşkes Antlaşması bölümünde de antlaşmanın 24'üncü maddesine ve Ermeni savaş tutsaklarını ilgilendiren maddeye yer vermiştir.

Palazoğlu- Bircan (1997: 145) ise bu konuda şunları söylemektedir:

“Birinci Dünya Savaşı başlayınca, Doğu Anadolu’da harekate geçen Ruslar, ülkelerinden getirdikleri Ermeni birliklerini bir çok yerde kullanmışlardır. Bu birliklere Osmanlı ülkesinde yaşayan bazı Ermeniler de katılmışlardır. Ruslarla savaşan Türk ordusu, ayrıca bunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler ve olaylar Doğu Anadolu’nun savunmasını güçleştirdiğinden, hükümet buralarda yaşayan Ermenileri başka yerlere göç ettirmek zorunda kalmıştır. 1915 yılında başlayan bu göç hareketi ile Ermeniler, Suriye ve Lübnan’a yerleştirildiler. Hemen şunu belirtmeliyiz ki; eğer Ermeniler, Ruslarla işbirliği yapmamış olsalardı bu göç olayına hiç gerek kalmayacaktı.

Göç esnasında Ermenilerin bir kısmı tabiat şartları ve asayişsizlikten dolayı hayatlarını kaybetmişlerdir. Ancak şurası unutulmamalıdır ki, tabiat şartları ve bakımsızlık yüzünden Sarıkamış’ta yüz bine yakın Türk askeri de ölmüştür. Ermenilerin göçü sırasındaki olup bitenlerden Türk milleti kesinlikle sorumlu tutulamaz ve tutulmamalıdır.”

Yukarıdaki bilgiler ışığında denilebilir ki; Tehcir Yasası olarak bilinen Zorunlu Göç Yasası’nın ders kitaplarına yansımaları yukarıdaki gibi olmuştur. Yazarlar genelde birbirine yakın, Zorunlu Göç Yasası’nı haklı çıkartmak için nedenler öne sürmüşlerdir. Bu konuda özgün bir yaklaşım ise Kalecikli’ye aittir. Palazoğlu- Bircan ile Mumcu- Su’nun anlatımlarında yine birbirine benzer anlatımlar söz konusudur. Özellikle göç sırasındaki ölümlerle ilgili olarak iki ders kitabı da nerdeyse aynı tümceleri kurmuştur.

3.2.5. Ermeni Oluşumları ve Kuruluşları

Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra azınlıkların kendi çıkarlarını korumak ya da bağımsız devletlerini kurmak için çeşitli kuruluşlar altında örgütlendikleri bilinmektedir. Bunlar bir bölümü dernek, bir bölümü parti ve bir bölümü de hayır kuruluşlarıdır. Bu kuruluşlardan en önemlileri Karahaç Derneği,

Anavatan Müdafileri Derneği, Armenakan Partisi, Taşnak Partisi, Hınçak Partisi, Araratlılar Derneği'dir. Kurtuluş Savaşı yıllarında ise Ermeniler de özellikle Ermeni Patriği Zaven Efendi önderliğinde kendi kurdukları derneklerde örgütlenmişlerdir. Bu dernekler bazı ders kitaplarında “Zararlı Cemiyetler” olarak bazılarında ise “Azınlıkların Kurduğu Cemiyetler” başlıklar adı altında incelenmiştir. Çalışmanın bu kısmında Ermenilerin kurmuş oldukları derneklere ve bu derneklere karşı kurulmuş olan Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Derneği'ne yer verilmiştir.

Tarih IV bu konuda Atatürk'ün Büyük Söylev'inden alıntılar yaparak konuyu anlatmıştır:

“Ermeni Patriği Zaven Efendi de , “Mavri Mira” ile heyeti ile hemfikir çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor” (Tarih IV 1931: 9). Konu Söylev'den sürdürülerek, Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Derneği ile ilgili olarak da derneğin Ermeni savlarına karşı çalışmalarına değinilmiştir (Tarih IV 1931: 11).

Enver Ziya Karal (1976: 5) ise bu konuda Ermenilerin kurduğu derneğin Rum dernekleri ile ilişkide olduklarını ima etmekte ve şunları söylemektedir:

“Rumların bu geniş ölçüde çalışmalarına paralel olarak Ermenilerin çalışmaları geliyordu. Mavri Mira ile temasta olan Ermeni Patriği Zaven Efendi tam Rumlarınkine benzer bir teşkilat kurmuştu”

Hemen arkasından gelen sayfada ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na ilişkin bilgi verilmiş ve bu parti içinde Ermenilerin de olduğu belirtilmiştir: “Bağdaşık bir fırka değildi. Rumları, Ermenileri, Arnavutları ve şeriatçıları kapsıyordu” (Karal 1976: 6).

Ders kitabının Erzurum Kongresi'nin toplanmasına ilişkin bölümünde, Kongre'nin toplanma nedeni ile ilgili olarak Mondros Ateşkesi'nin 24'üncü maddesinin İngilizce metninde adı anılan altı Ermeni ilinden söz edilmekte olduğu

belirtilmiş ve Kongre'nin toplanma nedeni buna bağlı olarak verilmiştir: "...Bu da İtilaf devletlerinin Doğu Anadolu'da büyük bir Ermenistan kurmak hülyasında bulduklarını yeter derecede açıklamakta idi" (Karal 1976: 36).

Ders kitabının okuma parçalarından birinde ise M. Kemal'in askerlikten istifa telgrafı verilmiştir. Telgrafın hemen başında M. Kemal, "...Yunan ve Ermeni amaline kurban etmemek için açılan mücadele-i milliye..." (Karal 1976: 41) başladığını belirtmektedir.

Serdarlar- Çetinkanat (1976: 17) Ermenilerin kurmuş oldukları derneğe ilişkin olarak Hınçak komitesi başlığı ile verilen bölümde şu bilgilere yer vermişlerdir:

"Türkiye'deki Ermeniler de, bunlarla birlik olarak çalıştılar. Faaliyet halinde bulunan Ermeni Cemiyeti Hınçak Komitesi idi. Bu cemiyetin amacı Doğu Anadolu'da kurulacak Ermenistan sorunu ile meşgul olup ortam hazırlamaktı. Ermeni Patriği Zaven Efendi, Mavri Mira Cemiyeti ile tam bir fikir ve işbirliği halinde çalışıyordu."

Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Derneği anlatılırken de "Cemiyetin kuruluş sebebi, Doğu illerimizin Ermenilere verilmesine engel olma" (Serdarlar-Çetinkanat 1976: 19) tümcesine yer verilmiştir.

Azınlıkların kurdukları dernekler konusunda Kemal Kara Ermeni Hınçak Komitesi ile ilgili olarak:

"Ermeni Patriği Zaven Efendi tarafından yönetilen Hınçak Komitesi, Mavri Mira Cemiyeti ile işbirliği yapıyordu. Paris Barış Konferansında Ermeni temsilcisi Bogos Muvbar, Osmanlı Devletinin doğudaki topraklarını Ermeniler için istedi" (Kara 2000: 50) anlatımına yer verirken Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Derneği anlatılırken derneğin amacı olarak "doğu illerinde bir Ermeni devletinin kurulmasına engel olmak" (Kara 2000: 52) gösterilmiştir.

Palazoğlu- Bircan (1997: 40) azınlıkların kurdukları dernekler sırasında:

“Mavri Mira Cemiyeti ile sıkı işbirliği içinde buluna Ermeni Patriği Zaven Efendi de Rumlar gibi teşkilatlanarak, Türklere karşı çıkmıştır. Adana’da Fransız’ların yardımıyla kurulan Ermeni İntikam Alayı büyük ölçüde katliam hareketlerine başlamışlardı. Bunların amacı doğu Anadolu’da bağımsız bir Ermenistan Devleti kurmaktır”

sözlerine yer vermişlerdir.

Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Derneği anlatılırken, derneğin kuruluş amacı: “Doğu illerimizin, Ermenilere verilmesine kesin olarak engel olmak” (Palazoğlu- Bircan 1997: 41).

Konunun anlatıldığı bölüme “Zararlı Cemiyetler” adını veren Enver Behnan Şapolyo (1954: 10-11) “Zararlı Cemiyetler”de Ermenilerin kurmuş olduğu derneğe değinmiş ve bu derneğe ilişkin aşağıdaki bilgileri vermiştir:

“...Osmanlı İmparatorluğunda zararlı bir cemiyet de Ermenilerin “Hınçak Komitesi” idi. Ermeni Patriği Zaven, 6 Aralık 1918’de Ermeni Komitasını faaliyete geçirdi. Ermeniler de Rumlarla birlik olarak çalıştılar. Bu çalışmaları 1921 senesine kadar devam etti. İstanbul’un Rumlara verileceğini duyan Ermeniler, Rumlardan ayrıldılar. Doğu Anadolu’da kurulacak olan Ermenistan’ın istiklaliyle meşgul oldular. Ermeniler evlerine kırmızı, mavi, sarı renkteki bayraklarını astılar. Arabaların içinde bayraklarını çekip, davul zurna çalmak suretiyle nümayışlerde bulundular.”

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri bölümünde de Türklerin kurmuş oldukları derneklere değinilmiş ve bu derneklerden Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Derneği’nin kuruluşuna neden olarak Ermenilerin etkinlikleri gösterilmiştir (Şapolyo 1954: 12):

“Erzurumlular Doğu vilayetlerinde bir Ermenistan’ın kurulacağını haber alır almaz “Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”ni kurdular. Budan sonra Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine bir çok vatanseverler girdi. Erzurum’u Ermenilere vermemek üzere çalışmalarına devam ettiler.”

Mükerrem K. Su- Kâmil Su ise diğer ders kitaplarında olduğu gibi Ermeni Patriği Zaven Efendi üzerinde durmuş ve konuyu şöyle sürdürmüştür:

“Ermeni Patriği Zaven Efendiye gelince: O da Rumlarınkine benzeyen çalışmaları ile Mavrimira Cemiyetinin” işlerini kolaylaştırıyor, ona elinden geldiği kadar yardım ediyordu”. (Su- Su 1971: 12).

Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Derneği anlatılırken derneğin amacı olarak “... bir takım doğu illerinin Ermenilere verilmesine kesin şekilde engel olmak” (Su- Su 1971: 14) gösterilmiştir.

Ahmet Mumcu- Mükerrem K. Su’nun ders kitabının 50’inci sayfasında Ulusal Varlığa Düşman Dernekler sıralanırken Ermenilerin kurmuş oldukları dernek adı verilmeden anlatılmıştır. Rum dernekleri kastedilerek “Onları kendilerine örnek alan Ermeniler de bir cemiyet kurdular. Ermeni Patrik’i de bu cemiyetin önderliğini yapmıştır” (Mumcu- Su 2000: 50).

Ulusal dernekler anlatırken Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Derneği’nin kuruluş nedeni olarak bölgenin Ermenilere verilmesini önlemek gösterilmiştir (Mumcu- Su 2000: 51).

Bu bölümdeki son ders kitabı Kalecikli’nin kitabıdır. Kalecikli (1994: 48) konuya ilişkin olarak azınlıklar tarafından kurulan dernekler bölümünde şunlara yer vermiştir:

“Mavri Mira ile temasta bulunan Ermeni Patriği de, Rumlarınkine benzer bir cemiyet kurmuştu. Daha önce Ermenilerin kurmuş olduğu Taşnaksütyun ve Hınçak adlı yer altı örgütleri de Milli Mücadele döneminde Türkleri arkadan vurmak için yabancı devletlerle işbirliği yapıyordu.”

Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Derneği anlatılırken, derneğin kuruluş amacı “Doğu Anadolu’da Ermeni devleti kurma tasarısının gündeme gelmesi...” (Kalecikli 1994: 49) olarak belirtilmiştir.

Ermeni oluşumları ve kuruluşları kısmında görüldüğü gibi anlatımlar yine genel olarak birbirine benzemektedir. Özellikle Zaven Efendi vurgusu Atatürk’ün Büyük Söylevi ile ilgili olsa gerektir. Bir diğer ilgi çeken anlatım ise “Zararlı Cemiyetler”dir. Ulusal olmayan dernekler olarak adlandırmak daha doğru bir söylem gibi görünmektedir. Çünkü “Zararlı Cemiyetler” anlatımı biraz bulanık bir ifadedir ve karşınının ne olacağı ise daha da bulanık görünmektedir.

3.2.6. Kurtuluş Savaşı’nda Ermeni Sorunu

Türkiye için uluslar arası düzeyde Ermeni Sorunu diye bir sorunun uzun yıllar boyunca olmaması Kurtuluş Savaşı sırasındaki başarılarla ilgilidir. Türklerle Ermeniler arasında son cephe savaşları da bu sırada olmuştur. Bu başlık altında Kongreler, Sevr Antlaşması, Kurtuluş Savaşı gündemlerinin ders kitaplarına yansımaları araştırılarak, Lozan Antlaşması’na değin yaşananlar incelenmeye çalışılmıştır.

Tarih IV’te (1931: 32) Kurtuluş Savaşı sırasında Güney Cephesi anlatılırken Ermenilerin Fransızlarla işbirliği yaptığı, *Ermeni Milli Alayı* oluşturduklarından söz ederek Kuva-yi Milliye’nin başarısı şöyle anlatılmıştır:

“*Tufan* (Yüzbaşı Osman Nuri) ve *Doğan* (Topçu Binbaşı Kemal) Beylerin Kozan ve Osmaniye’ye karşı topladıkları kuvvetler ise müsellâh üç misli Ermeniler karşı Kozan’ı 14 Teşrinisani 1920 deki kat’i hücumları ile zaptedip bu havaliyi Ermenilerin tecavüzlerinden temizlediler.”

Sevr Antlaşması’nın maddeleri arasında yer alan Ermenistan devletinin kurulması ise 5’inci maddede yer almıştır (Tarih IV 1931: 64).

Ders kitabında Bağımsızlık Savaşı'nın Askeri ve Siyasi Cepheleri bölümünde Doğu Cephesi'nin “şarkta Ermenilere karşı teşekkül ettiği” (Tarih IV 1931: 57) belirtilmiştir.

Fransa ile antlaşma ise ancak “yeni Türk ordusu Ermenilerin haddini bildirdikten, iki İnönü ve Sakarya zaferi ile Yunanlıları mağlup ederek kuvvet ve ehemmiyetini eyice gösterdikten sonra aktolunabildi” (Tarih IV 1931: 61).

Kurtuluş Savaşı sırasındaki Ermeni Sorunu ile ilgili olarak en ayrıntılı bilgi ise 72 sayfadaki ayrı bir başlıkta incelenmiştir. “Şarkışimali Cephesinde Ermeniler Üzerine Kazanılan Galebe ve Neticeleri” adını taşıyan bölümde Ermeniler ile olan mücadeleye yer verilmiştir. Önce Türklerin Ermenilere karşı başarılarının ilk uluslar arası antlaşmaya neden olduğu belirtilmiş, daha sonra Ermeniler üzerine hareketin nedenlerinin “Türkleri kütle halinde öldürmekten” kaynaklandığı, bunun üzerine de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin “Ermeni Taşnak Hükümetine bir *ültime*” verdiği, ne var ki Ermeni saldırılarının sürdüğü, bundan sonra Türk ordusunun Ermeniler üzerine ileri harekate geçtiği ve Ermenilerle Gümrü Antlaşması'nın böylece imzalandığı anlatılmıştır (Tarih IV 1931: 72). Gümrü Antlaşması'na Moskova Antlaşması anlatılırken konuya yine yer verilmiştir (Tarih IV 1931:102).

Sakarya zaferinden sonra Anlaşma Devletleri'nin Sevr Antlaşması'nı gözden geçirip TBMM'ye benimsetme çabaları anlatılırken ise Paris'te yapılan barış görüşmelerinde “Şarkta bir “Ermeni Yurdu”nun teşkili ve bu işe de Milletler Cemiyetinin iştirak ettirilmesi” (Tarih IV 1931: 108) önerisinin gelmesine yer verilmiştir.

Kurtuluş Savaşı'ndaki Ermeni Sorunu'na ilişkin olarak Enver Ziya Karal kitabında oldukça geniş yer ayırmış olup diğer konularda da yeri geldikçe Ermenilere değinmiştir. Bunda yazarın Ermeni sorunu ile ilgili olarak “La Question Armennienne (Ermeni Sorunu)” adlı bir çalışmasının olması önemlidir. Yazar

tarafında konu ile ilgili olarak Güney Anadolu Cepheleeri bölümünde bu bölgelerde işgalci Anlaşma Devletleri ordularının Ermenilerle işbirliği yaptıkları, “Ermenilerden bir intikam alayının kurulmasına müsaade ettikleri ve Ermenilerin Türklere zulüm ve hakaret yapmasına göz yumdukları.... Türk eşrafından birçoklarının mallarını, Ermeni malıdır diye aldıkları” (Karal 1976: 68) söylenmektedir. Antep Cephesi bölümünde, Fransızların “Antep’te bir milli Ermeni fırkası bulundurmağa ve yerli Ermeni azınlığı ile birlikte Türkleri sindirecek hareketlerde bulunmağa başladıkları..., Ermenilerden de polis teşkilatı kurmağa çalıştıkları”ndan söz edilmektedir (Karal 1976: 69). “Urfa Müdafaası ve Maraş Savunması” bölümlerinde ise Fransızların o bölgelerdeki yerli Ermeni azınlığına dayandıkları ve Türklerin onurlarını kırıcı hakaretlerde ve hakaretlerde buldukları belirtilmiştir (Karal 1976: 71-73).

Ders kitabının Sevr Antlaşması Hazırlıkları “Paris Barış Konferansının Çalışmaları” bölümünde Barış Konferansı’nın “Doğu Anadolu’da bir Ermenistan Devletinin kurulmasını karar altına aldığı” ve Ermeni delegelerinin “Adana, İskenderun, Cebelibereket, Kozan, Maraş, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Harput ve Trabzon’u içine alacak bir Ermeni devletinin kurulmasını istedikleri” (Karal 1976: 81) belirtilmiştir. Ders kitabının 83’üncü sayfasında Sevr Antlaşması’nın maddeleri arasında Ermenilerle ilgili bölüme yer verilmiştir.

Ermenilerle ilgili en geniş bilgi ise Dokuzuncu Bölüm’deki I. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Başarıları (1920-1923)’nda “Ermenistan ile Savaş ve Gürcistan ile Anlaşmazlıkların Çözülmesi (5 Eylül 1920- Ocak 1921)” alt başlığında verilmiştir. Konu bu bölümde “Ermenistan ile Savaş” ve “Ermenilerle Gümrü Antlaşması” adı altında iki bölümdür. 92’nci sayfanın sonları ve 93’üncü sayfanın üçte ikisi bu konuya ayrılmıştır. “Ermenistan ile Savaş” bölümünde Ermenilerin siyasi durumu çok kısa verilmiş daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Ermenilere karşı savaş nedenleri ve savaşın sonucu belirtilmiştir. Bu bölümde şu kısımlar ilgi çekmektedir (Karal 1976: 93):

“Ermeni devleti Türkiye’nin geçirmekte olduğu bunalımı fırsat bilerek Türklere karşı düşmanca hareketlerde bulunuyordu. En çok Mondros Mütarekesinden sonra Ermenistan’da veya ona yakın yerlerdeki Türklerin öldürülmesine sistemli bir şekilde girişilmişti.”

Ermenilerle Gümrü Antlaşması bölümünde ise antlaşmaya ilişkin kısa bir bilgi verilmiş ve antlaşma ile “Ermenistan devletinin zararsız hale getirildiği” (Karal 1976: 93) vurgulanmıştır. Yine aynı sayfada Gürcistan ile anlaşmazlıkların çözümünden söz edildikten sonra konunun önemi Ermenileri de içine alacak biçimde şöyle sürdürülmüştür: “Doğuda Ermenilere ve Gürcülere karşı kazanılan askeri ve diplomatik zaferler İstiklal Savaşımızın ilk zaferidir” (Karal 1976: 93).

Yine Dokuzuncu Bölüm’ün “III. Savunma Zaferlerimizin Dış Siyaset Üzerinde Etkisi (1920- 1922)” başlığı altında Birleşik Amerika’ya ve Sovyet Rusya’ya ilişkin anlatımlarda Ermeniler üzerinde durulmuştur. Amerika ile ilgili olarak önce Anlaşma Devletleri’nin kandırmalarına kapılarak Ermenistan kurmak düşüncesine kapıldığı, ancak Doğu Anadolu’daki incelemelerinden sonra bundan vazgeçtiği ve Amerikan Kongresi’nin Ermenistan üzerindeki manda önerisini reddettiği vurgulanmıştır (Karal 1976: 104-105). Sovyetlerle ilgili bölümde ise Ermenilerin Türkler ve Sovyetler arasında önce sorun olduğu ancak kazılan zaferlerden sonra yapılan Moskova Antlaşması’nda Sovyetlerin de Ermenistan ile Türkiye arasında yapılan antlaşmayı benimsediği belirtilmiştir (Karal 1976: 105-106).

Neriman Serdarlar- Fahriye Çetinkanat (Yazgan)’ın kitabında da Kurtuluş Savaşı sırasındaki Ermeni Sorunu’na oldukça yer ayrılmıştır. Kitapta Sevr Antlaşması’ndaki Ermenilerle ilgili maddeye yer verilmiş ve bu konuya ilişkin olarak “Doğu Anadolu illerinin bir kısmında hür bağımsız bir Ermenistan kurulacaktır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın saptanması, Birleşik Amerika Devletleri Cumhurbaşkanı Wilson’un hakemliğine bırakılacaktır” (Serdarlar- Çetinkanat 1976: 60) anlatımı kullanılmıştır.

VII. Ünite de “Doğu Cephesinde Ermenilerle Savaş” ayrı bir bölüm olarak alınmıştır. Bu bölümde konunun anlatımı (Serdarlar- Çetinkanat 1976: 64- 65) aşağıdaki gibidir:

“Çarlığın yıkılması üzerine Kafkasya’nın güneyinde Erivan, Gümrü, Kars çevresinde bir Ermeni devleti kurulmuştu. Ermeni Devletinin başına Türk düşmanı olan Taşnak Partisi geçmişti. Ermeniler, Türkiye’nin içinde bulunduğu güç durumdan faydalanarak, büyük bir Ermenistan kurmak istiyorlardı. Mondros Ateşkesi’nden sonra, İtilaf Devletlerinden yardım gören Ermeniler sınır boylarında bulunan Türkleri kütle halinde öldürmeğe başladılar. 1920 yılında da Ermeni zulmü dayanılmaz bir hale gelmişti. Büyük Millet Meclisi Hükümeti Doğu bölgesinde seferberlik ilan etti. Meclis Başkanı Mustafa Kemal, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa’yı Doğu Cephesi Komutanlığı’na atadı.

Ermeniler, 18 Haziran 1920 tarihinde saldırıya geçerek Oltu çevresini istila ettiler. Buna karşılık 28 Eylül’de saldırıya geçen Türk Ordusu zaferler kazandı. 30 Ekim’de Kars; 7 Kasım’da da Gümrü işgal edildi. Ermenilerin barış istemeleri üzerine görüşmeler başladı. 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalandı. Bu, yeni Türk Ordusunun ilk düzenli direnişi ve zaferidir.”

Ders kitabında Gümrü Antlaşması ile ilgili olarak da antlaşmanın önemli maddelerine yer verilmiş ve antlaşmaya (Serdarlar- Çetinkanat 1976: 65) ilişkin olarak şunlara yer verilmiştir:

“Gümrü Antlaşması, Milli Hükümetin yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma askeri bir başarı sonucunda imzalanmıştır. Ermeniler bu yenilgiden sonra Türklere zarar vermeyecek hale geldiler. Artık Türk toprakları üzerinde bağımsız bir Ermenistan Devleti kurulması umudu tamamen kırılmış ve Ermeni sorunu ortadan kaldırılmış oldu. Ermenistan, Rus Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğine katılınca Gümrü Antlaşması yerine Moskova ve Kars Antlaşması geçti.”

Moskova Antlaşması anlatılırken ise “Rus dışişleri komiserinin Van ve Bitlis yörelerinde Ermenilere toprak verilmesi teklifi kabul edilmediğinden” (Serdarlar- Çetinkanat 1976: 66) görüşmelerin kesildiği belirtilmiştir.

Kemal Kara (2000: 156) ise konuyu 1981 müfredat programında olduğu gibi “Kurtuluş Savaşı’nda Ermeni Sorunu ve Gümrü Antlaşması” başlığı altında incelemiş ve konuyla ilgili olarak şunları belirtmiştir:

“Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türk orduları Kafkasya'dan çekilmek zorunda kaldı. Bunun sonucunda Kafkasya'da, Ermenistan ve Gürcistan devletleri kuruldu. Ermenistan, Taşnak Partisi tarafından yönetilmekte ve İtilaf Devletlerinden yardım görmekteydi. Ermenilerin, doğu bölgesinde yeniden saldırılara ve katliamlara girişmesi üzerine TBMM harekete geçilmesine karar verdi. Kazım Karabekir Paşa, Doğu Cephesi komutanlığına getirildi. 28 Eylül 1920'de Ermenilere karşı harekete geçen Türk kuvvetleri, 30 Ekim'de Kars'ı, 7 Kasım'da Batum'u ele geçirdiler. Ermenistan ile 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalandı.”

Kitapta daha sonra ise Gümrü Antlaşması'nın önemine ve maddelerine değinilmiştir (Kara 2000: 156).

Sevr Antlaşmasında “Ermeni temsilciler ise, Adana, İskenderun, Kozan, Maraş, Bitlis, Erzurum, Van, Diyarbakır, Elazığ ve Trabzon'u kapsayan bir Ermenistan kurulmasını istediler” (Kara 2000: 140) anlatımı yer alırken, Damat Ferit Paşa'nın Sevr ile ilgili tutumu şöyle açıklanmıştır: “Damat Ferit Paşa, Türk topraklarında bir Ermenistan konusunu görüşmeye hazır olduğunu” (Kara 2000: 140) belirtmiştir.

Ahmet Bekir Palazoğlu- Osman Bircan (1997: 145-146)'nın ders kitaplarında konu “Kurtuluş Savaşı'nda Ermeni Sorunu ve Gümrü Antlaşması” başlığı altında irdelenmiştir. Ders kitabında konunun işlenişi ise aşağıdaki gibidir:

“1917 yılının sonbaharında Rusya'da ihtilal çıktı. Yeni kurulan Sovyet yönetimi Kafkas bölgesini boşalttı. Bunun üzerine, orada yaşayan üç topluluk bağımsızlıklarını ilan ettiler. Böylece ömürleri çok kısa sürecek üç yeni devlet doğdu: Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan. Bir süre sonra Rusya imzaladığı Brest- Litovsk Antlaşması (3 Mart 1918) ile Doğu Anadolu'dan tamamen çekildi. Boşalan yerlere Türk birlikleri henüz gelmediğinden, meydana boş bulan Ermeni birlikleri, Erzincan'a kadar ilerlediler. Onlar, bu bölgede anlatılması güç insanlık dışı zulümler yaptılar. Ancak bir süre sonra buralara gelen Türk birlikleri, Ermenileri Doğu Anadolu'dan çıkardılar ve geçici olarak durum düzeldi.

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanınca Türk birlikleri doğudaki ilerledikleri çizgiden geri çekilmek zorunda kaldılar. Türk birliklerinin çekildiği yerler Ermeniler tarafından işgal ediliyordu. Her ne kadar XV. Kolordu Komutanı olan Kazım Karabekir Paşa'nın birliklerini terhis etmemesi, bu bölgedeki vatandaşlarımızı rahatlatmış ise de Ermenistan ile savaş kaçınılmaz bir duruma gelmişti.”

Yazarların buradaki ilgi çekici anlatımlardan biri de Kazım Karabekir'in bir raporuna yer verilerek Ermeniler üzerine hareket yapılması gerektiğini düşünmüş olduğu, “ancak Mustafa Kemal, değişik sebeplerden dolayı hareketi geri bırakmıştı” (Palazoğlu- Bircan 1997: 147) anlatımıdır. İlerleyen sayfalarda ise Ermenilerle yapılan mücadelelere ve Gümrü Antlaşması'nın maddelerine yer verilmiştir (Palazoğlu- Bircan 1997: 147- 148).

Amerika ile olan ilişkilerde ise Amerikan başkanı “...Wilson (Vilson), Anadolu'nun Doğusunda ve Kafkasya'da bir Ermenistan Devleti'nin kurulmasına taraftar oldu. Çünkü Amerika'da bulunan Ermeniler bu konuda geniş ölçüde propaganda yapıyorlardı” (Palazoğlu- Bircan 1997: 172) sözleri ile Amerika'nın Ermenilere ilgisinin nedeni açıklanmaya çalışılmıştır. Moskova Antlaşması sürecinde de Ermeniler için Sovyetlerin toprak isteğine yer verilmiştir (Palazoğlu- Bircan 1997: 173).

Enver Behnan Şapolyo'da konuya oldukça yer ayırmıştır. Kitabın “Kongreler ve Son Osmanlı Meclisi Mebusanı” bölümündeki Erzurum Kongresi ile ilgili bilgilerde giriş yapılırken ulusal derneğin kurulma nedeni daha önce verildiği gibi burada da verilmiştir: “Ermenilerin teşkilatlanarak yakında harekete geçecekleri haberleri Erzurumluları uyandırdı” (Şapolyo 1954: 28).

“Milli Müdafaa Teşkilatı (İlk Cephelelerin Kurulması)” bölümünde Doğu Cephesi anlatılırken Ermenilere yer verilmiş, Türklerin 23 Eylül 1920'de başlayan hareketine neden olarak Ermenilerin saldırıları gösterilmiştir: “Ermenilerin durmadan sınırlarımıza taarruz etmeleri üzerine 23 Eylül 1920 tarihinde on beşinci kolordumuz baskın halinde taarruzlara başladı” (Şapolyo 1954: 56).

Sevr Antlaşması'nın maddeleri arasında yer alan Ermenilerle ilgili madde diğer kitaplarda olduğu gibi bu kitapta da yerini almıştır (Şapolyo 1954: 63). Kitabın 64'üncü sayfasında Ermenilerle Türkler arasındaki barışı simgeleyen Gümrü

Antlaşması'na yer verilmiş, burada Ermeniler üzerine hareketin nedenleri verildikten sonra fazla ayrıntıya girilmemiş ve antlaşma maddeleri sıralanmıştır. Bu bölümde en ilgi çeken tümceler ise şöyledir: “Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulduğu sıralarda Kars havalisinde Ermeniler sınırlarımıza tecavüz ediyorlardı... Bu muahede ile Ermeniler zararsız hale getirildi” (Şapolyo 1954: 64).

İnönü Savaşı'nın kazanılmasından sonra toplanan Londra Konferansı'na ilişkin bölümde de Anlaşma Devletleri'nin Türk tarafından Ermenilere bir yurt verilmesi istediği ders kitabında yer almıştır (Şapolyo 1954: 66).

Moskova Antlaşması'na ilişkin anlatımlarda da (Şapolyo 1954: 67) Ermenilerin önce Türklerle Sovyetler Birliği arasında sorun olduğu, ancak daha sonra yapılan antlaşma ile bu sorunun giderildiği şöyle belirtilmiştir:

“Rus hükümeti ile Ermeniler arasında yapılan bir antlaşma neticesinde Türkiye ile Rusya arasındaki muvasala yolları kapanmıştı... Rus Hariciye Komiserinin Van ve Bitlis taraflarından Ermenilere arazi verilmesi teklifi üzerine antlaşma yapılamadı. Ankara'ya ilk gelen Rus Elçisi, Türkiye'den Ermenilere toprak verilmesi teklifinden vazgeçildiğini bildirdi.”

Ders kitabında Ermenilerle ilgili son bilgi ise Paris Konferansı'yla bağlantılıdır. 22 Mart 1922'deki Paris Konferansı'na ilişkin bilgilerde “Doğu'da bir Ermenistan kurulacaktır” tümcesine yer verilerek Anlaşma Devletleri'nin isteği belirtilmiştir (Şapolyo 1954: 70).

Mükerrem K. Su ve Kâmil Su ise ders kitaplarında konuyu aşağıdaki gibi incelemiştir:

Güney Cephesi'nden söz edilirken Fransızların işgal sırasında “Ermenilerden meydana getirdikleri bir alayı da ileri sürdüler” anlatımı yer almaktadır (Su- Su 1971: 31). Sevr Antlaşması anlatılırken ise, antlaşmanın Ermenilere yurt verilmesi ile ilgili maddesine yer verilmiştir (Su- Su 1971: 64).

Yazarlar tarafından (Su- Su 1971: 69-70) “Doğu’da Ermenilere Karşı Girişilen Savaş” başlığı altında Kazım Karabekir kumandasındaki harekate ilişkin şu bilgiler verilmiştir:

“Batıda başlayan Yunan ileri hareketini bir noktada durduran Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti aynı tarihlerde doğuda Ermenilere karşı harekete geçmek kararı verdi.

1917 Rus ihtilalinden sonra güney Kafkasya’da Erivan, Gümrü, Kars şehirleriyle dolaylarında bir Ermenistan Devleti kurulmuştu. Birinci dünya savaşında Osmanlı Devletini yenilgiye uğratmış olan İtilaf Devletleri Trabzon, Erzurum, Gümüşhane, Erzincan, Bitlis, Van illerini içine alan doğu topraklarımızı, yeni kurulan Ermeni devletine vermeği vaat etmişlerdi. Ermeniler, kendilerine vaat edilmiş olan bu toprakları bir an önce ele geçirmek için her türlü saldırılarda bulunuyorlardı. Mondros Mütarekesinin imzalandığı 1918 yılından beri gerek Ermeni Devleti sınırları içinde kalan gerek sınır yakınında bulunan Türkleri türlü bahanelerle ve işkencelerle öldürmekten geri durmuyorlardı.

1920 yılı Haziran ayında Ermeniler saldırılarını büsbütün arttırmışlardı. Bunun üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından Ermenistan seferine karar verildi. 9 Haziran 1920’de doğu bölgesinde geçici bir seferberlik ilan edildi. Burada bulunan on beşinci kolordunun komutanı General Kazım Karabekir doğu cephesi komutanlığına getirildi.

Ermeniler saldırılarına devam ediyorlardı. Bu hareketlere karşılık Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekaleti (Dışişleri Bakanlığı) 17 Temmuz 1920’de Ermeni Hükümetine bir ultimatoma verdi. Ermeniler bu ultimatoma önem vermediler; saldırılarına devam ettiler. 24 Eylülde de Bardiz Cephesinde Türk kuvvetlerine neticesiz kalan bir saldırıda bulundular.

28 Eylül 1920 sabahı Türk ordusu ileri harekate başladı. Ermeni cephesini yıktıktan sonra Sarıkamış’a girdi. Bir süre burada yani Sarıkamış-Lalaoğlu hattında kaldı. 28 Ekim günü tekrar ileri harekete geçti. Düşmanın ciddi bir karşı koymasına rastlamadan iki gün içinde Kars şehrini ele geçirdi. Pek az sonra da Gümrü şehrine girdi.”

Ermenilerle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında yapılan Gümrü Antlaşması ise ders kitabında anlatılırken:

“Ermeniler Türk ordusunun Gümrü’ye girmesinden bir gün önce yenilgiyi kabul ederek mütareke teklifinde bulundular. Bunun üzerine Türk Hükümeti, Hariciye Vekaleti aracılığı ile mütareke şartlarını bildirdi. İki taraf arasındaki görüşmeler 2 Aralık’ta bir anlaşma ile sona erdi. O gecede Gümrü Antlaşması imzalandı. 3 Aralık 1920. Bu antlaşma ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti 1878 Berlin Antlaşması ile Ruslara bırakılan Kars ve dolaylarını geri aldı”

biçiminde bir anlatım kullanılmış ve daha sonra Atatürk'ün Büyük Söylevi'nden konu ile ilgili bölüme yer verilmiştir (Su- Su 1971: 70).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkileri başlığı altında ise “Birinci Dünya Savaşı sonunda Amerika Birleşik Devletleri'nin başında cumhurbaşkanı olarak bulunan Wilson(un), Anadolu'nun doğusunda ve Kafkasya'da bir Ermeni devletinin kurulmasına taraftar” (Su- Su 1971: 76) olduğu belirtilmiş, bunun nedeni olarak da Amerika'da bulunan Ermenilerin yapmış olduğu propaganda gösterilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Rusya ile İlişkileri bölümünde ise Moskova'ya giden Türk kurulu ile Rus hükümetinin yapılan görüşmelerden sonra anlaşmak üzere olduğu, ancak “Rusların Türk Hükümetinden Ermeniler çıkarına bir takım isteklerde bulunmaları”nın görüşmelerin yarıda kesilmesine neden olduğu belirtilmiştir (Su- Su 1971: 77).

Ahmet Mumcu ve Mükerrerem K. Su, ders kitabında Kurtuluş Savaşı'nda Ermeni Sorunu ve Gümrü Antlaşması ile ilgili bölümde Mondros'tan sonra bir Ermeni devletinin kurulduğu, bu devletin Türk topraklarına saldırdığı, önce Kazım Karabekir'in bu saldırılara karşı savunma yaptığı, TBMM kurulduktan sonra ise yeni saldırıların olması nedeni ile M. Kemal'in Kazım Karabekir'i Doğu Cephesi Komutanlığı'na atadığı ve yapılan askeri hareket sonrası 3 Aralık 1920'de Ermenilerin başvurusu üzerine Gümrü Antlaşması'nın imzalandığını belirtmişlerdir. Bu antlaşma sonucunda “Gümrü Barışını kendi rızalarıyla imzalayan Ermeniler, Doğu Anadolu'daki her türlü isteklerinden vazgeçmişlerdir” (Mumcu- Su 2000: 123).

Ders kitabında yukarıdaki bölümün dışında Ermenilere genelde yaşanan diğer olaylara oranla ilgilerine bağlı olarak yer verilmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın anlatıldığı bölümde “bazı Doğu Anadolu illerinde karışıklık çıkarsa

oralarda işgal edilecekti. Bu çok ağır maddenin altında, ilerde kurulması tasarlanan Ermenistan Devletine yurt sağlamak isteği yatıyordu” (Mumcu- Su 2000: 38- 39) denilerek konuya değinilmiştir.

Erzurum Kongresi ve Önemi bölümünde ise Anlaşma Devletleri'nin Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan Brestk- Litovsk Antlaşması'nı tanımadıkları ve Ermenilerin “Anlaşma Devletleri'nin bu kararına güvenerek Doğu Anadolu illerine saldırmaya başladıkları” (Mumcu- Su 2000: 78) belirtilmiştir.

Ders kitabında Amerika ile olan ilişkilerde diğer ders kitaplarında olduğu gibi Wilson'un “doğu Anadolu illerinin çoğunun Kafkaslarda kurulan Ermenistan'a verilmesinden” yana olduğu belirtilmiştir (Mumcu- Su 2000: 143).

Kenan Kalecikli (1994: 138-139) de konuyu “Kurtuluş Savaşı'nda Ermeni Sorunu ve Gümrü Antlaşması” başlığı altında incelemiş ve bu bölümde şunlara yer vermiştir:

“Sevr Antlaşması, Doğu Anadolu illerini kapsayan bir Ermenistan öngörüyordu.

Çarlık Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi sonucu, Güney Kafkaslarda Erivan, Gümrü ve Kars dolaylarını içine alan, Taşnak Partisi'nin yönettiği bir Ermenistan kurulmuştu. Fanatik Türk düşmanı Taşnak yönetiminin zulüm, haksızlık ve katliamlarını sürdürmesi sonucu, TBMM, harekete geçilmesine karar vermişti.

TBMM, ilk iş olarak milli sınırlarımız içerisinde bulunan, ancak, Mondros Ateşkes Antlaşması'na göre kaybedilen Kars, Artvin ve Ardahan'ın alınması için gerekenin yapılması konusunda İcra Heyeti (Bakanlar Kurulu)'ne yetki verdi.

Doğu Cephesi komutanı Kazım Karabekir Paşa, TBMM Hükümeti'ne gönderdiği raporda; “Ermenilerin Erzurum'u bile ele geçirmek için girişimde bulunacaklarını, Brest- Litovsk ve Batum Antlaşmaları ile yeniden Türk topraklarına bırakılan bu üç ilin fiilen alınması için harekete geçilmesini” istemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın Kazım Karabekir Paşa'yı Doğu Cephesi Komutanlığı'na atadığı 9 Haziran 1920'den beri, bu değerli komutan durumu üzümlere göre, bir an önce gereğinin yapılmasını istiyordu.

TBMM Hükümeti'nin bu raporu değerlendirmesinden sonra, taarruz için 7 Haziran 1920'de emir verilmişti. Ancak Sovyet Rusya Hükümeti Hariciye

Nazırı'nın Ermenistan, İran ve Türkiye sınırlarının tespitinin Sovyet Rusya Hükümeti'nin arabuluculuğu ile sorunun siyasi yollardan çözülmesinin mümkün olduğunu bildirmesiyle, ordunun taarruzu geciktirilmişti. Bu arada Türk topraklarına saldırılar sürmüştü; Oltu'yu Ermeniler, Artvin'i ise Gürcüler ele geçirmişti. Ordumuzun 28 Eylül 1920'de taarruza geçirilmesiyle ise, 28 Eylül'de Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars, 7 Kasım'da da Gümrü ordumuz tarafından geri alınmıştır...

Mütareke (ateşkes anlaşması) 18 Kasım 1920'de imzalanmış, kesin barış antlaşması ise 3 Aralık 1920'de TBMM Hükümeti ile Ermeniler arasında Gümrü'de imzalanmıştır. Tarihimize Gümrü Antlaşması olarak geçen bu antlaşma, TBMM'nin imzaladığı ilk antlaşmadır”

Kalecikli anlatımında “zulüm, haksızlık ve katliamlardan” söz etmektedir. Konunun süren tümcelerinde ise Gümrü Antlaşması'nın maddelerine yer verilmiştir (Kalecikli 1994: 139).

Sonuç olarak, bu kısım ders kitaplarında en çok yer alan kısımdır. Çünkü Ermeni Sorunu'nun TBMM Hükümeti için uluslar arası düzeyde sona ermesi, yapılan askeri hareket ve sonrasında imzalanan Gümrü Antlaşması ile olmuştur. Bu nedenle alıntılardan anlaşılacağı gibi Kurtuluş Savaşı'nda Ermeni Sorunu önemli olmasından ötürü ders kitaplarında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ancak ders kitaplarında yazarların kullanmış oldukları sözcükler ile anlatımlar arasında fazla bir ayırım da bulunmamakta, anlatımlar birbirine son derece benzemektedir.

3.2.7. Lozan Antlaşması Sırasındaki Ermeni Sorunu

Türkiye Cumhuriyeti'nin tapusu olarak nitelendirilebilecek Lozan Antlaşması Ermeni sorunu içinde önemlidir. Çünkü Lozan'a giden Türk Kurulu'ndan Ermeni Yurdu ve kapitülasyonlar konularında asla ödün vermemesi istenmiştir. Çünkü TBMM, Gümrü Antlaşması ile Ermeni Sorunu'nun sona erdiğini benimsemiştir. Bu nedenle araştırmanın bu bölümünde Lozan Antlaşması'nın ders kitaplarında yer alma biçimi incelenmiştir.

Konuya ilişkin olarak Kara'ya göre Lozan Antlaşması'nda “Türk heyetinin konferansta ödün vermeyeceği iki konu vardı: Doğu Anadolu'da bir Ermeni

devletinin kurulması asla kabul edilmeyecek ve kapitülasyonlar kaldırılacaktır” (Kara 2000: 208).

Palazoğlu- Bircan’a göre Lozan’da “yeni Türk Yurdunun bir bölümünde Ermeni Yurdu oluşturma asla kabul edilemezdi” (Palazoğlu- Bircan 1997: 201).

Mumcu-Su’nun kitabında Lozan Antlaşması sırasında Türk Kurulu’ndan hükümetçe iki konudan taviz vermemesi istendiği şöyle anlatılır: “Ermeni yurdu asla kabul edilemezdi ve kapitülasyonlar kesinlikle kaldırılacaktı” (Mumcu-Su 2000: 167).

Kalecikli’ye göre de Lozan Konferansı’na giden Türk Kurulu’na “Ermenistan diye bir sorun olmadığı vurgulandı” (Kalecikli 1994: 192).

Kısacası, Lozan Antlaşması sırasındaki Ermeni Sorunu’na 1980 sonrası ders kitaplarında yer verilirken önceki kitaplarda yer almaması ilginçtir. Bunun nedeni artan Ermeni terör olayları olsa gerektir. Konuya değinen yazarlardan üçü neredeyse aynı tümceleri kullanarak “Ermeni yurdunun asla kabul edilmeyeceği” anlatımına ağırlık vermişlerdir.

3.2.8. Cumhuriyet Dönemindeki Ermeni Sorunu

Cumhuriyet döneminde Ermeni Sorunu özellikle 1965 yılından sonra gündeme gelmeye başlamıştır. Giriş bölümünde belirtildiği gibi daha önce çeşitli nedenlerle dünyanın değişik yerlerine dağılmış olan Ermeniler 1965 yılında buldukları devletlerde “Ermeni Soykırımının 50. Yıldönümü” adı altında toplantılar, gösteriler düzenlemiş ve bu tarihten sonra Ermeni Sorunu yeniden uluslar arası bir boyut kazanmaya başlamıştır. Ancak, konu ders kitaplarında hem 1980 öncesinde yer almamış, hem de 1980’den sonra müfredattan 1938’den sonraki konular çıkartıldığı için yer bulamamıştır. Daha doğrusu 1981 yılında yapılan

müfredat değişikliği ile İnkılap Tarihi konularının kapsamı 1938 yılı ile sınırlandırılmıştır. Bu nedenle bundan sonraki Ermeni olayları ders kitaplarında yer almamıştır.

İncelenen ders kitapları içerisinde yalnızca Kalecikli çok az da olsa genel bir analiz yapmaya çalışmıştır. Kalecikli'ye (1994: 136) göre:

“Yakın geçmişe kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin dirliğini, güçlenmesini istemeyen güçlerce ortaya konan ve Çanakkale Savaşları'ndan yenik çıkan İngilizlerce yayımlanan Mavi Kitap'a* dayanan iddialar, bir çok belgeyle çürütülmüş senaryoların ürünüdür. Ermeni ve Türkleri düşman kutuplarda bulundurup Ermeni halkını kışkırtanlar, bu gün de yeni bir oyunla Türkiye'yi bölmek istemektedirler. Oynanan aynı oyundur. Yer aynı yerdür; senaristler aynı emperyalistlerdir; değişen yalnızca oyuncular olmuştur.”

1965 yılında yeniden başlayan Ermeni olayları, 1970'lerde ve 1980'lerde Türk diplomatlarına karşı cana kıymalarla (suikast) sürecektir. Ermeni terör örgütleri tarafından düzenlenen saldırılarda bir çok diplomat yaşamını yitirecektir. Ancak, yukarıda sayılan nedenlerle konu ders kitaplarında yer almamıştır.

Konuya ilişkin çok az bilgi Kalecikli'nin kitabında bulunmaktadır. Kalecikli konuyla ilgili olarak “1970'li yıllarda başlayan, yurt dışındaki Türk büyükelçilerine yönelik saldırılarla gelişen Ermeni terörünün birden kesilip hemen arkasından bölücü terörün başlamasını rastlantı olarak görmek akıl dışı bir yorum olur. Emperyalizm, yine açık vermiştir” (Kalecikli 1994: 137) ifadelerine yer vermiştir. Ancak yazar “Mavi Kitap” a değinmesine karşın, “Mavi Kitap” a ilişkin herhangi bir bilgi vermemiştir.

Sonuç olarak Ermeni konusu ve Türk- Ermeni ilişkileri ile ilgili bilgiler ders kitaplarında ve müfredat programlarında 1980 yılından sonra daha çok yer almaya başlamıştır. Bu önemli değişimde Ermeni terörünün tırmanması ve uluslar arası

* Mavi Kitap, İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı içinde, 1916 yılında yayımlamış oldukları ‘Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yapmış Oldukları Muamele, 1915-1916’ başlıklı kitaptır. Kitabın karton kapağı mavi renkte olduğu için bu kitaba Mavi Kitap denilmektedir.

alandaki durumu etkili olmuştur. Bu olaylar ders kitaplarına da yansımış, ancak kitaplar birbirinden pek fazla farklı şeyler söylememişlerdir. Örneğin Osmanlı Döneminde Ermeniler konusunda Mumcu- Su (2000: 119) kitabındaki “Osmanlı Ermenileri dinlerinin gereklerini hiçbir engellemeye uğramadan yerine getirir, dillerini serbestçe konuşurlardı” anlatımı ile Palazoğlu- Bircan’ın (1997: 144) kitabında kullanılan “dinlerinin gereklerini, hiçbir engellemeye uğramadan yerine getirmekle birlikte, dillerini de serbestçe konuşuyorlardı” anlatımı birbirine çok benzemektedir.

3.3. Tarih Ders Kitaplarında Türk- Ermeni İlişkileri Konusunun İşlenişi

Çalışmanın bu kısmında, liselerdeki Tarih ders kitaplarında konunun işlenişi ele alınmıştır. Liselerdeki Tarih ders kitaplarında konu, genellikle Tarih III kitaplarında yer aldığından incelemede de bu ders kitapları seçilmiş, kitaplardaki yer alış biçimlerine ilişkin bilgi verilmiştir. İnceleme sırasındaki bir diğer farklılık ise Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarına göre daha sınırlı konu kapsamı olduğundan Tarih ders kitaplarının teker teker incelenmiş olmasıdır.

Bu bağlamda, lise Tarih ders kitaplarında Türk- Ermeni ilişkileri konusu genellikle “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılması” başlığı altında “Dağılma Hareketleri Sırasında Ortaya Çıkan Ermeni Sorunu” alt başlığında incelenmiştir. İnceleme sırasına önce Tarih ders kitaplarına ilişkin genel bilgi verilmiş, daha sonra kitaplar dayanak noktaları üzerinden incelenmiştir. Ancak, Ermeni konusu Tarih ders kitaplarında biraz daha farklı yer aldığından ve kapsamı dar olduğundan inceleme sırasında daha önceki dayanak noktalarından yalnızca bir kaç kullanılmıştır. Tarih ders kitapları incelenirken kullanılan dayanak noktaları ve kitaplarında yanıtları aranan sorular şunlardır:

1. Osmanlı öncesi Ermeni tarihine yer verilmiş midir?

2. Osmanlı döneminde Ermenilere yer verilmiş midir?
3. Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkışındaki etkenlere yer verilmiş midir?
4. I. Dünya Savaşı'nda sırasında Tehcir (Zorunlu Göç) Yasası'na yer verilmiş midir?
5. Kurtuluş Savaşı'ndaki Ermeni Sorununa yer verilmiş midir?

Bundan sonraki kısımlarda ise tarih ders kitapları yukarıdaki soruların ışığında başlıklar biçiminde incelenmiştir.

3.3.1. Osmanlı Öncesi Ermeni Tarihi

Osmanlı öncesi Ermeni tarihine ilişkin olarak değerlendirilen bu kısımda Ermenilerin Türklerle ilişki kurmadan önceki tarihsel gelişimlerini kapsamaktadır. Konuya ilişkin olarak Ahmet Mumcu (1992: 166- 167) şu bilgileri vermiştir:

“Osmanlılar Anadolu'da bir Ermeni devleti bulup onu sona erdirmiş değillerdi. Zaten Ermeniler 1918 yılına kadar, bağımsız bir devlet de kurmamışlardır. Ermenilerin ayrıca, büyük bir çoğunluğu da hep Rusya ile İran arasındaki Güney Kafkasya'da yaşamışlardır ve yaşamaktadırlar. Osmanlı Devleti Anadolu'da yayılınca dağınık halde bulunan Ermenilerle karşılaştı. Bunların en fazla göze çarptığı yer de Doğu Anadolu idi. Zira orası, Güney Kafkasya'daki Ermeni topraklarına yakındı.”

Mumcu konuyu anlatırken Ermenilerin yaşadıkları yerleri söylemekle yetinirken, incelenen diğer yazarların kitaplarında konuyu ilgilendiren bilgilere yer verilmemiştir. Ancak, öğrencinin düşüncesinde konunun bir bütünlük kazanması için bu bilgilerin verilmesi yerinde olurdu.

3.3.2. Osmanlı Döneminde Ermeniler

Osmanlı Devleti içerisinde Ermenilerin durumunun anlatıldığı kısımları kapsayan bu bölümde alıntılardan da anlaşılacağı gibi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

ders kitaplarına benzer söylemler kullanılmıştır. Bu kısım ile ilgili olarak Miroğlu-Halaçoğlu (1990: 166) şunları söylemişlerdir:

“İstanbul’un fethinden sonra Ermenilerin de patrikhane* açmalarına izin verilmişti. O zamana kadar patrikhaneleri olmayan Ermeniler, Osmanlı Devleti’ne 93 harbine** kadar sadık kaldılar. Bundan dolayı “Tebaa-i Sadıka”*** adını alan Ermeniler, özellikle büyük şehirlerde yerleşerek ticaret ve sanatla uğraştılar. Önemli devlet memurluklarında bulundular. Elçilik yaptılar.”

Konuya ilişkin olarak Ahmet Mumcu (1992: 167) ise bazı Ermenilerin Türkçe’den başka dil bilmediklerini söyleyerek şunları belirtmiştir:

“Osmanlılar’dan önce de Anadolu Selçuklularını tanıyan Ermenilerle Türklerin XIX. yüzyıl sonlarına kadar hiçbir sorunu olmamıştır. Ermeniler son derece rahat yaşamışlar, hiçbir yerde, çoğunlukta olmadıkları için, gelenekleri, görenekleri, hatta dilleri ile Türklere büyük uyum sağlamışlardır. Öyle ki Anadolu’da oturan Ermenilerin çoğu Türkçeden başka dil bilmezlerdi.”

Mumcu, konunun süren tümcelerinde ise Osmanlı içerisinde Ermenilerin en bağlı topluluk olduklarını ve Ermenilere “Teba-i Sadıka” (Mumcu 1992: 167) denildiğini belirtmiştir.

Yıldız ve arkadaşları ise (1990: 180) ders kitabında Ermenilerin Osmanlı içerisinde durumuna ilişkin olarak şu bilgileri vermişlerdir:

“Ermeniler’in Osmanlı idaresinde hukukî bir statü kazanmaları, Fatih Sultan Mehmet devrinde başladı. Fatih, İstanbul’u fethettikten sonra Bursa’daki Ermeni piskoposunu**** buraya getirterek Ermeni Patriği olarak atadı. Ayrıca Anadolu’nun çeşitli yerlerinden Ermeniler’i İstanbul’a yerleştirerek şehirdeki nüfuslarını çoğalttı.

Osmanlı Devleti döneminde, özellikle büyük şehirlerde yaşayan Ermeniler, ticaret ve sanayi ile uğraşmakta idiler. Doğu Anadolu’da oturanlar ise

* Patrik: Ortodoks ve Doğu kiliselerinin başkanlarına verilen ad.

Patrikhane: Patriğin görev yeri (TDK Sözlüğü 1988: 1169)

** 93 Harbi: 1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı’na verilen addır.

*** Tebaa-i Sadıka: Sadık millet. Osmanlı Devleti’nde Ermeniler için kullanılan terim.

**** Piskopos: Katoliklerde, bir bölgenin din işlerine başkanlık eden, papazlığın en yüksek aşamasında olan din görevlisi (TDK Sözlüğü 1988: 1187).

daha çok tarımla uğraşıyorlardı. İmparatorluk sınırları içinde yaşayan Ermeni nüfusu, her zaman azınlık bir durumda idi.

Osmanlı idaresinde diğer gayri müslim halk ile aynı statüde olan Ermeniler, devlete bağlılıkları sebebi ile çeşitli resmi ve özel devlet işlerine atanmışlardı. Özellikle XIX. yüzyılda maliye, içişleri, dışişleri ve bayındırlık gibi bakanlıklarda bulunmuşlardı.”

Nurer Uğurlu ve Esergül Balcı ise ders kitaplarında Osmanlı içerisinde yaşayan Ermenilerin durumlarına değinmişler ve diğer yazarlar gibi Ermenilerin zanaat ve ticaretle uğraştıklarını, “zengin ve mutlu” (Uğurlu- Balcı 1991: 226) bir yaşam sürdüklerini belirtmişlerdir. Diğer kitaplarla bir farklılık olarak Tanzimat Fermanı’na değinmiş olan yazarlar Osmanlı Devleti’nin Ermeniler için bir “Ermeni Topluluğu Yönetim Projesi” hazırlattığı ve bu projeye göre Ermeniler “dini, milli ve sosyal sorunlarını görüşmek ve düzenlemek amacıyla düzenlemek amacıyla Ermeni Meclisi kuracaklardı” (Uğurlu- Balcı 1991: 227-228). Bu meclisle birlikte Osmanlı’nın Ermeni topluluğu ile ilgili sorunları çözülmüş olacaktı.

Osmanlı içerisindeki Ermenilerin durumlarına ilişkin olarak yazarlar alıntılardan anlaşılacağı üzere hem birbirlerinden farklı şeyler hem de Türkiye Cumhuriyeti Tarihi yazarlarından farklı şeyler söylememektedir.

3.3.3. Ermeni Sorunu’nun Ortaya Çıkışındaki Etkenler

Ermeni Sorunu’nun ortaya çıkışında dış devletlerin kışkırtmaları, ulusçuluk ve din gibi etkenlerin rolü oldukça fazladır. Bu kısım Tarih ders kitaplarında Birinci Dünya Savaşı’na değin geçen zaman içerisinde yaşanan olayları kapsamaktadır. Ermeni Sorunu’nun ortaya çıkışı konusunda Miroğlu- Halaçoğlu (1990: 166) yazdıkları ders kitabında, dış kışkırtmaya, özellikle Rusya’nın kışkırtmasına ve Ermeni Patriği’nin etkisine değinmiş olup görüşleri şu yöndedir:

“1856 Islahat Fermanı’ndan sonra bazı Avrupa devletlerinin kışkırtması sonucu Ermeniler arasında ihtilal fikirleri gelişti. Bilhassa Patrik Nerses’in Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarına, Ermeni nüfusunun bulunduğu yerlerde

islahat yapılması maddesini koydurtması, meseleyi ön plana çıkardı. Islahatı yeterli görmeyen bazı Ermeniler bağımsız bir devlet kurma hayaline kapıldılar. 1888'den itibaren Rusların a desteği ile "İhtilalci komiteler" kurdular. Bunlardan en önemlileri Fransa ve İsviçre'de kurulan Hınçak, Rusya'da kurulan Taşnak komiteleri idi."

Yazarlar (Miroğlu- Halaçoğlu 1990: 166) Ermeni ayaklanmalarıyla ilgili olarak ise şunlara yer vermişlerdir:

"İlk isyan Muş dolaylarında çıkarıldı. İstanbul'da bombalı saldırılar yapıldı. Komitacılar* Türklere karşı yer yer katliamlara giriştiler. Hatta kendi görüşlerinde olmayan pek çok Ermeni'yi de öldürdüler.

II. Abdülhamit bu hareketleri derhal bastırdı ve Avrupa devletlerinin müdahalelerini de etkisiz hale getirdi."

Yazarlar ders kitabında, II. Abdülhamit'in ayaklanmaları bastırıldığı söylenmesine karşın, yine bu zamanda II. Abdülhamit'in Ermeni olayların engellemek için çıkardığı genel affa ve Doğu Anadolu'da kurdurduğu Hamidiye Alayları'na değinmemişlerdir.

Mumcu (1992: 167) ise Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkışı konusunda şu görüşe yer vermektedir:

"İşte bu mutlu ve rahat insanları kışkırtmak, Rusya'nın başlattığı bir hareket oldu. Rusya Osmanlı ülkesini Balkanlarda parçalarken, aynı işi Anadolu'da da gerçekleşmesi çıkarlarına uygun idi. Ruslar, Balkanlar üzerinden İstanbul'a ve Ege'ye inerken, Doğu Anadolu yoluyla da Doğu Akdeniz'e ve Orta Doğu'ya sarkabileceklerdi. Anadolu'yu parçalamak için en rahat yol da -onlara göre- Ermenileri, tıpkı Balkanlarda Sırpı, Yunanlıları, Bulgarları kışkırttıkları gibi kullanmaktı. Fakat hesapları yanlıştı. Çünkü Anadolu'da Ermenilerin toplu olarak yurt edindikleri (Mesela Sırbistan gibi) bir bölge yoktu."

Mumcu ders kitabında kışkırtmaların ilk olarak 1860 yılında başlamasına karşın Ermeniler arasında rağbet görmediğinden söz etmektedir (Mumcu 1992: 167). Ayastefanos Antlaşmasını bir ön barış olarak gören yazar, Berlin Antlaşması ile ilgili

* Komita: Siyasi bir amaca ulaşmak için silah kullanan gizli topluluk.

Komitacı: Siyasi Bir amacı ulaşmak için silahlı mücadele yapan gizli topluluk veya örgüte bağlı kimse (TDK Sözlüğü 1988: 890).

olarak ise antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin Ermeniler için ıslahatlar yapacağını ve bunun büyük devletler tarafından denetleneceğini belirtmektedir. Rusların ve İngilizlerin bundan sonraki kışkırtmalarına ve “Çok insafsız propagandalarına rağmen Ermeni vatandaşların büyük bir bölümü devlete bağlılıktan ayrılmadı. Azılı, bir avuç militanın sözüne kanmadı” (Mumcu 1992: 167).

Ahmet Mumcu, II. Abdülhamit'e yönelik suikast girişimine yönelik olarak da çok ilginç bir bilgi vermektedir. Yazara göre suikastı yapacak “kişiler kendilerine yardım edecek bir Ermeni bulamamışlar, suikastı bir Belçikalıya düzenletmişlerdir” (Mumcu 1992: 168).

Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkışı konusunda Yıldız ve arkadaşları ise, Osmanlı içerisinde yaşayan bazı Ermenilerin zaman zaman dış etkilerle ayaklanma girişimlerinin olduğunu ama XIX. yüzyıla değin etkisiz kaldıklarını, bu yüzyılın başlarında ise Katolik ve Protestan Ermeniler arasında “milliyetçi- kültürel” (Yıldız ve diğerleri 1990: 180) bir hareketin başladığını, daha sonra Ortodoks Ermenilerin de bundan etkilendiğini belirtmişlerdir.

Yazarlar diğer ders kitaplarında olduğu gibi konuyu anlatırken Berlin Antlaşması'na değinmiş ve yazarlara göre bu antlaşmadan sonra “Rusya ve İngiltere, kendi emelleri doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Ermeni meselesi attılar” (Yıldız ve diğerleri 1990: 180).

Yıldız ve diğerleri “Ermenilerin Başlattığı Olaylar” alt başlığında ise ayaklanmalara yer vermiş ve şiddet olaylarını düzenleyen üç büyük Ermeni ihtilal derneğinin olduğundan söz etmişlerdir. Bu derneklerden birincisi Marsilya'da kurulan Armenakan Partisi, ikincisi Cenevre'de kurulan Hınçak Partisi ve üçüncüsü Tiflis'te kurulan Taşnak (Ermeni İhtilal Federasyonu) Partisi'dir (Yıldız ve diğerleri 1990: 181).

Ders kitabına göre XIX. yüzyılda Osmanlı toprakları dışında kurulan, İstanbul ile Anadolu'nun bir çok kentinde örgütlenen ve Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmayı amaçlayan bu Ermeni örgütlerinin “kurucularından bazıları Türkiye’yi hiç görmemiş, Rusya’dan İsviçre’ye gelme zengin Ermeni çocuklarıydı” (Yıldız ve diğerleri 1990: 181).

Uğurlu- Balcı, diğer ders kitaplarında olduğu gibi Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkışında 1877- 1878 Osmanlı- Rus savaşı bir dönüm noktası olarak görmüşlerdir. Çünkü yazarlara göre “Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin bu mutlu yaşamaları 1877- 1878 Osmanlı- Rus savaşına kadar sürdü” (Uğurlu- Balcı 1991: 228) ve “Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî zayıflığından yararlanmak isteyen Avrupa devletlerinin kısıktirmalarıyla bazı Ermeniler bağımsızlık idealine kapıldılar” (Uğurlu- Balcı 1991: 228). Kitapta ayrıca Ermeni Patriği'nin Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletlerine şikayet etmesi gibi çalışmalarına yer verilirken Berlin Antlaşması'na konulan bir madde ile de “Avrupa devletleri Ermeni Sorunu'nu kabul etmişlerdir” (Uğurlu- Balcı 1991: 228).

Yazarlara göre Ermeniler ilk ayaklanmalarını Kanun-i Esasi'den sonra çıkardılar ve daha sonra süren ayaklanmalar sonucu “Osmanlı hükümeti için Ermeniler sorun olmaya başladılar” (Uğurlu- Balcı 1991: 228). Yazarlara göre Ermeni ayaklanmalarındaki en önemli etken ise Hınçak örgütü ve onun çalışmalarıdır (Uğurlu- Balcı 1991: 228). İlerleyen tümcelerde Ermeni ayaklanmalarının adlarının sayılmış ve Ermenilerin “...kadın erkek, çocuk yaşlı ayırmadan on binlerce Türk'ü suçsuz yere, acımasız ve insanlık dışı bir vahşetle” (Uğurlu- Balcı 1991: 228) öldürdükleri yer almıştır.

Kısacası, yazarlar konunun bu kısmına ağırlık vermişlerdir. Bunun nedeni Tarih III ders kitaplarında Osmanlı Devleti ile ilgili konuların ağırlık taşımasıdır. Yazarlar diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de birbirine yakın anlatımlara yer vermişlerdir.

3.3.4. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Tehcir (Zorunlu Göç) Yasası

Günümüzdeki Ermeni savlarının temelinde yer alan olayları Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin çıkarttığı Zorunlu Göç (Tehcir) Yasası oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu bölüm önemlidir. Birinci Dünya Savaşı'ndaki olaylara ilişkin olarak İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu (1990: 167) yazmış oldukları ders kitabında Zorunlu Göç (Tehcir) Yasası'na değinmiş, Osmanlı Devleti'nin zorunlu olarak güvenliği sağlamak için yasayı çıkarttığını belirtmiş ve konuyla ilgili olarak şunları söylemişlerdir:

“1914 yılından itibaren Ermeni olayları yeniden şiddetlendi. Ruslar Doğu Anadolu'daki işgal ettikleri bölgelerdeki Ermenileri silahlandırarak Türkler üzerine saldırttı. Buralara Rusya'dan Ermeni nüfusu getirerek yerleştirdiler. On binlerce Türk vahşice katledildi. Osmanlı hükümeti, savaş bölgesinde emniyeti sağlamak için Ruslarla işbirliği yapan Ermenileri Suriye'ye nakletti (tehcir). Göç sırasında gerekli emniyet tedbirleri alındı. I. Dünya Savaşı sonrasında Rus işgalindeki Anadolu topraklarında bulunan Ermeniler, Ruslarla birlikte çekildiler.”

Yıldız ve arkadaşları (1990: 182) ders kitabında 1900'lü yılların başındaki Sason Ayaklanması, II. Abdülhamit'e yapılan bombalı saldırı ve Adana çevresindeki ayaklanmalardan sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan olaylara yer vermişlerdir. Yazarların Birinci Dünya Savaşı sırasındaki olaylara ilişkin verdikleri bilgiler şöyledir:

“Rus ordularının Doğu Anadolu Bölgesi'ni işgale başlaması ve Ermeniler'i silahlandırarak bölge halkının üzerine saldırtması binlerce masum insan öldürüldü. Osmanlı Devleti, devlet aleyhine çalışan ve çeteler kurarak baskınlar düzenleyen sınır bölgelerindeki Ermeniler'i cephelerden uzak kesimlere gönderdi.”

Ayrıca yazarlara göre “bu duruma Avrupa devletlerinin İstanbul'daki temsilcileri de hak vermek zorunda” kalmışlardır (Yıldız ve diğerleri 1990: 182).

Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki Ermeni Sorunu konusunda Uğurlu ve Balcı, Rusların yöredeki Ermenileri silahlandırarak “Türklerin üzerine saldırttığı”ndan, Ermenilerin “köyleri ateşe verdiği”nden, “kasaba ve şehirleri yakıp yıktığı”ndan ve “on binlerce Türk’ü görülmemiş bir vahşet içinde öldürdükleri”nden, bu olaylarla birlikte de bazı Ermenilerin “insanlık tarihine kara ve utanç verici sayfalar” eklediklerinden, yaşanan bu olaylar üzerine ise Osmanlı Devleti’nin “Ermenileri buldukları yerlerden başka yerlere göç ettirmek zorunda” (Uğurlu- Balcı 1991: 229) kaldığından, göç sırasında ise bazı Ermenilerin “salgın hastalıklara yakalanarak” ve “soyguncuların saldırıları” sonucu yaşamlarını yitirdiklerinden söz etmişlerdir. Yazarların tırnak içerisinde verilen anlatımlarından bazıları, konuya karşı duygusal bir yaklaşımın olduğunu göstermektedir.

Ahmet Mumcu ise (1992: 168) kışkırtmaların Rusya tarafından I. Dünya Savaşı’na değin sürdürüldüğünü ve bundan sonraki konular için Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabının ilgili bölümüne bakılmasını istemiştir.

3.3.5. Kurtuluş Savaşı’nda Ermeni Sorunu

Kurtuluş Savaşı’ndaki Ermeni Sorunu’nu kapsayan bu bölümde Ermeni örgüt ve oluşumları da yer almaktadır. Tarih ders kitaplarında bu bölüm müfredat dışı olduğu için ya çok az yer verilmiş ya da hiç verilmemiştir. Kurtuluş Savaşı’ndaki olaylar ile ilgili olarak bilgi veren Yıldız ve arkadaşlarının (1990: 182) yazdığı ders kitabına göre, Türk ordusunun askeri hareketi ile;

“...müslüman halk, Ermeni çetelerin katliamından kurtarılmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde ortaya çıkartılan Ermeni meselesi kalkmış, Ermeni tedhiş örgütlerinin başka ülkeler adına giriştikleri saldırılar hiçbir netice vermemiştir”

Uğurlu- Balcı (1991: 229) ise Kurtuluş Savaşı’ndaki Ermeni Sorunu’na yer vermemiş ancak biraz daha genel bir analiz yaparak şunları söylemişlerdir:

“XIX. yüzyıl ortalarından XX. yüzyıl başlarına kadar, bazı Avrupa devletlerinin kışkırtmalarıyla bir Ermeni Sorunu'nun varlığına kanan ve aldanan Ermeniler, vatanlarına ve devletlerine ihanet ederek, bütün Ermenileri şüphe ve suçlama altında bırakacak hareketlere girişmişler, bu yüzden de temiz ve iyi niyetli Ermeni vatandaşlarını büyük acılara ve ıstıraplara sürüklemiştir. Gerçekte bu bozgunculara, kötü niyetli kişi ve devletlere kapılmayan, kendilerini Türk vatandaşı sayan Ermenilerin sayısı az değildir. Bunlar arasında Türk kültürüne, sanat ve edebiyatına, özellikle tiyatro ve müzik alanında, büyük hizmetleri olan ve önemli çalışmaları bulunanlar da vardır.”

İncelenen lise Tarih ders kitaplarında yazarlar, genelde Ermenilerin Osmanlı içerisinde “millet-i sadıka” olarak rahat ve mutlu bir yaşam sürdürdüklerinden söz ederken bu terimi açıklamamışlardır. Bu terimin dışında, örneğin Miroğlu- Halaçoğlu (1990: 166) “93 Harbi”, “patrikhane” gibi, Yıldız ve diğerleri (1990: 180) “piskopos”, “Ermeni Patriği” gibi terimler kullanmışlardır.

Bazı yazarların kullandıkları anlatımlarda ise belli bir duygusallık söz konusudur. Örneğin Uğurlu ve Balcı'nın (1991: 229) kullandıkları “on binlerce Türk'ü görülmemiş bir vahşet içinde öldürdüler” ve “Bu facialarla bazı Ermeniler insanlık tarihine kara ve utanç verici sayfalar eklediler” anlatımları ilginçtir.

Ders kitaplarında yazarlar, Ermenilerin dış kışkırtma nedeni ile ayaklandıklarından ve ayaklanmalar sırasında bir çok Türk'ün öldürüldüğünden söz etmişlerdir. Bu olaylar üzerine ise Osmanlı Devleti'nin zorunlu olarak Tehcir Yasası'nı çıkarttığı belirtilmiştir. Ancak yazarların kullandıkları dil ve anlatımlar birbirine çok benzemekte, birbirlerinden ve İnkılap Tarihi kitaplarından pek fazla farklı şeyler söylememektedirler.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LİSE TARİH VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERS KİTAPLARINDA TÜRK- ERMENİ İLİŞKİLERİ KONUSUNUN DESTEKLEYİCİ UNSURLAR YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Ders kitabı yalnızca, konuların öğrencilere aktarıldığı ya da öğretmene yardımcı bir unsur değildir. Ders kitabı aynı zamanda görsel yönden öğrencilerin ilgisini de çekmek zorundadır. Çünkü okul, ders kitaplarının geçen yüzyılın sonuna değin tek amaçları eğitmektir, ne var ki günümüzde medyanın ortaya koymuş olduğu rekabetçi ortam nedeni ile ders kitapları artık göz alıcı bir özelliğe de sahip olmak zorundadır (Hayta ve Diğerleri 2003: 131). Aynı zamanda bilinmektedir ki, öğrencilerin daha fazla duyu organına seslenen bilgiler daha kalıcı olmaktadır. Bu bölümdeki eksikliklere ilişkin öneriler ise “Sonuç ve Öneriler” bölümünde verilmiştir. Araştırmanın bu bölümünde, incelenen Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitapları görsel ve yardımcı unsurlar bakımından incelenmiştir. Bunlar şunlardır:

1. Okuma Parçaları
2. Haritalar
3. Kaynakça
4. Tablo ve Çizelgeler
5. Hazırlık Soruları
6. Değerlendirme Soruları
7. Konunun Öğrenci Düzeyine Uygunluğu
8. Resim, Fotoğraf ve Karikatürler
9. Dizin
10. Kronoloji

11. Kompozisyon Bütünlüğü

Yukarıda verilmiş olan başlıklar çalışmanın süren sayfalarında birer birer incelenecektir.

4.1. Okuma Parçaları

Ders kitaplarındaki yardımcı unsurların en önemlilerinden biri de okuma parçalarıdır. Okuma parçaları, çoğunlukla konu, ünite ya da bölüm sonlarında yer almaktadır. Verilen okuma parçaları yolu ile, anlatılan konuya ilişkin daha fazla bilgi verilmesi ya da herhangi bir kaynaktan alıntı yaparak konuyla ilgili anlatılanların desteklenmesi sağlanır. Tarih dersleri öğrencilerin gözünde genelde tekdüze ve sıkıcı bir ders olarak görüldüğü için, özellikle öğrencinin konuya ilgisini çekmek ya da konuyla ilgili özel bilgiler verilmek istenildiğinde okuma parçaları öne çıkmaktadır. Konu sonunda iyi seçilmiş ve konuyu bütünleyen bir okuma parçası yolu ile konunun anlatımında, yalnızca tarihin aktarıldığı resmi bir biçimden kurtarılarak, konu daha öğretici bir duruma getirilebilmekte ve bu yolla öğrenci derse daha iyi güdülenebilmektedir.

Ancak okuma parçası seçimi yapılırken okuma parçasının konuyu bütünlemesi, ilginç ve ilgi uyandırıcı bir nitelikte olması, gerçeklere dayanması, yanlı olmaktan daha çok objektif olması, dilinin anlaşılır ve öğrenci düzeyine uygun olması gibi özelliklere de dikkat edilmelidir.

İncelenen ders kitaplarının hiç birinde, tarihin herhangi bir dönemindeki Türk- Ermeni ilişkilerini ve Ermeni Sorunu'nu ilgilendiren bir okuma parçasına yer verilmemiştir. Ermeni Sorunu gibi Türkiye'nin uzun yıllardır gündeminde olan bir konuya ilişkin olarak ders kitaplarında, dolaylı ya da dolaysız hiçbir okuma

parçasının yer almaması ilginçtir. Bu durum Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarının bir eksiliği olarak ortaya çıkmaktadır.

4.2. Haritalar

Tarih derslerinde ve ders kitaplarında kullanılan bir diğer görsel unsur da haritalardır. Coğrafi bir tanım olan harita, yeryüzünün belirli bir parçasının ya da bütününün, belli bir ölçeğe göre düzlem üzerine aktarılması olarak tanımlanabilir. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne (1988: 612) göre ise harita “Coğrafya, tarih, dil, nüfus vb. olgularla ilgili yeryüzünün veya bir parçasının, belli bir orana göre küçültülerek düzlem üzerine çizilen taslağı”dır.

Tarih ve Coğrafya arasındaki ilişkiye değinen Hayati Doğanay'a (1999: 158) göre;

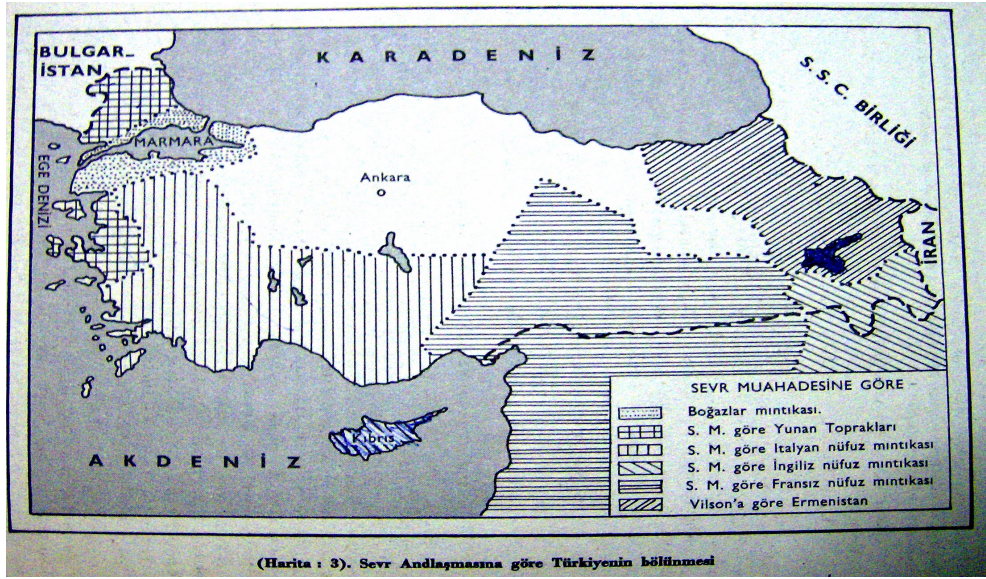
“Tarih, geçmişteki olayları inceler. Bu olayların, aynı şartlar altında, bir daha tekrarlanması mümkün değildir. Ancak tarihçi, bu olaylara yer göstermek zorundadır. Yer, bir çevredir ve tarihi olayların oluşmasında çok etkili bir rol oynamıştır. Bu gibi tarihi olayların nedenleri ve yol açtığı sonuçlar, cereyan ettiği yer (çevrenin), ekonomik ve politik (stratejik) özellikleri ile yakından ilgilidir”.

Öğrencilerin olayların geçtiği yerleri görmesi açısından haritalar oldukça önem taşımaktadır.

Haritaların herhangi bir tarihsel coğrafi bölgeyi ya da devleti anlatmasında kullanılan haritalar ise tarih haritalardır. İsmail Özçelik'e göre tarih haritalarında kullanılan işaret ve sembollerin lejantta verilmesi ve bunların açıklanması, yer ve soy adlarının ulusal kültürümüzde en çok kullanıldığı biçimi ile verilmesi ve renklendirmelere özen gösterilmesi gerekmektedir (Özçelik 1996: 130).

Özçelik'in yapmış olduğu bu değerlendirme genel olarak derslerde kullanılan tarih haritaları ve atlasları ile ilgili bir şey olsa da söylenenler ders kitaplarındaki haritalar için de geçerlidir. Bu ölçütlere baskı kalitesinin iyi olması gerektiği de eklenebilir. Çünkü iyi basılmamış bir harita hem öğrencide hem de öğretmende bir ilginin oluşmasına neden olmaz.

İncelenen ders kitaplarının bazılarında, özellikle eski basım kitaplarda hiç harita yoktur. Ermenileri ilgilendiren haritalara yer veren ders kitapları ise genellikle bunu "Mondros" ya da "Sevres" Antlaşmalarında Anadolu'nun paylaşılmasını gösterirken kullanmışlardır. Enver Ziya Karal 84'üncü sayfadaki haritada, Neriman Serdarlar ve Fahriye Çetinkanat 50'nci ve 59'uncu sayfalardaki haritalarda, Kemal Kara 143'üncü sayfadaki haritada, Mükerrerem K. Su ve Kâmil Su 65'inci sayfadaki haritada, Ahmet Mumcu ve Mükerrerem K. Su 41'inci ve 122'inci sayfalardaki haritalarda, Kenan Kalecikli ise 129'uncu sayfadaki haritada Ermenilere yer vermiştir. İncelenen diğer ders kitaplarında Ermeni Sorunu'nu ilgilendiren harita bulunmamakta, yer veren ders kitapları ise konuya dolaylı olarak yer vermektedir. Ders kitaplarında kullanılmış olan haritalardan bazıları şunlardır:

Enver Ziya Karal, Sevr Antlaşması'na göre Türkiye'nin Bölünmesi (s: 84).

Neriman Serdarlar- Fahriye Çetinkanat, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1966, Sevr Antlaşması'na Göre Türk Topraklarının Paylaşılması (s: 59).

Kenan Kalecikli, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1, Sevr Antlaşması'na Göre Osmanlı Devleti'nin Paylaşılması (s: 129).

Mükerrem K.Su- Ahmet Mumcu, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük (2000), Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sonra İşgal Edilen Yerler (s: 41)

Haritalarda görüldüğü gibi, yazarlar arasında bir birlik yoktur. Sevr Antlaşması'na göre Anadolu'nun paylaşılmasını gösteren haritalardan Enver Ziya Karal, Mükerrerem K. Su- Kamil Su ve Kenan Kalecikli'nin haritaları birbirine çok benzemektedir. Ancak, Serdarlar- Çetinkanat'ın kullandığı harita ile Karal, Su- Su ve Kalecikli'nin kullandığı haritalarda Sevr Antlaşması'na göre Ermenilere verilen yerler birbirini tutmamaktadır. Serdarlar- Çetinkanat'ın kullandıkları haritada Ermenilere verilen yerlerin diğer kitaplar olan Karal, Su- Su ve Kalecikli'nin kitaplarındaki haritaya göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Renkli olan haritalarda ise özellikle renklendirmeler konusunda ciddi sıkıntılar vardır. Neredeyse haritalardaki renkler birbirine girmiş, denizi betimleyen renkler ile karadaki bazı bölgelerin renkleri karışmıştır. Bu bakımdan haritalar, hem estetik hem de coğrafi açıdan sorunlu görünmektedir. Ayrıca bazılarında lejant yoktur. Bunlar da düzeltilmesi gereken birer noksanlıktır.

4.3. Kaynakça

Ders kitaplarında yer alan bilgilerin, alındıkları yerlerin gösterilmesi, öğrencinin de kaynaklara ulaşması ve incelemesi açısından yararlıdır. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne (1988: 822) göre kaynakça “Belli bir konu, yer veya dönemle ilgili yayınları kapsayan veya en iyilerini seçen eser, bibliyografya, bibliyografi”dir. İncelenen ders kitaplarından Kenan Kalecikli yazmış olduğu kitapta diğerlerine oranla farklı bir yöntem izlemiş yaptığı alıntının kaynağını iki yerde (Kalecikli 1994: 134 ve 136) dipnot biçiminde vermiş, ancak kitabın sonunda yer alan kaynakçada bu iki kitap yer almamıştır.

Palazoğlu- Bircan ise konuyu yakından ilgilendiren iki kaynağa (Türk İstiklal Harbi III. Cilt (Doğu Cephesi) ve Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz), Neriman Serdarlar ve Fahriye Çetinkanat yine Kazım Karabekir'in İstiklal Harbimiz adlı

yapıtına yer verirken, diğer ders kitaplarında ise Ermeni Sorunu'nu doğrudan ilgilendiren kaynaklara yer verilmemiştir. Ders kitaplarında yer alan toplam kaynaklar şunlardır:

1. Türk İstiklal Harbi III. Cilt (Doğu Cephesi), T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara 1965
2. Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Türkiye Yayınları, İstanbul 1969
3. Yaşar Mehmet Hocaoğlu, Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, Ankara 1976
4. Enver Ziya Karal, La Question Armenienne (Ermeni Sorunu), Çev: Kaya Dorsan, Ankara, 1973

Yukarıdakilerin dışındaki kaynaklar ise Türk İnkılap Tarihi kitapları ile bazı anı kitaplarıdır. Ancak bunlar görüldüğü gibi konunun önemine karşın oldukça yetersizdir.

4.4. Tablo ve Çizelgeler

Bir ders kitabının konuları olay ve sayıları birbiri ardına sıralaması ve bunların okunması veya anlatılması genellikle hem anlatanlara hem de dinleyenlere bıkkınlık verir. Okuyucu ya da dinleyiciyi sıkmadan bir karşılaştırma yapmak ve herhangi bir açıklama yapmak için en etkili yol ise konunun tablo ve çizelgelerle sunulmasıdır (Ceyhan- Yiğit 2003: 91). Çünkü “nüfus ve fiat hareketleri, ticaret, üretim, tüketim vs. konularında ele alınan şeyin zaman içerisindeki seyrini göstermede veya birbirleriyle mukayesesinde grafikler kullanılmakta” (Kütükoğlu: 107) ve konuyu daha ilgi çekici duruma getirmektedir.

Özellikle Ermeni Sorunu gibi nüfus oranlarının gündemde olduğu bir konuda anlatım sırasında tablo ya da grafiklerin yer alması oldukça önemlidir. Ne var ki

incelenen ders kitaplarının hiçbirisinde konuyu ilgilendiren bir tablo ya da grafiğe yer verilmemiştir.

4.5. Hazırlık Soruları

Tarih ders kitaplarındaki önemli yardımcı unsurlardan biri hazırlık ve değerlendirme sorulardır. Çünkü ders kitaplarının ünite başındaki hazırlık ve ünite sonundaki değerlendirme soruları kitabın öğrencilerle iyi bir iletişiminin olup olmadığına ilişkin bilgi verebilmektedir. Bu soruların öğrenci düzeyine uygunluğu da önemli etkindir. Yine bu soruların “dersin eğitsel amaçlarını yerini getirir ve öğrencide hatırlama becerisinin ötesinde düşünme becerilerini geliştirir tarzda olması beklenir” (Hayta ve diğerleri 2003: 97-98).

Hazırlık soruları derse hazırlarken, değerlendirme soruları öğrencilerin konuyu ne kadar öğrendiklerinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Ancak, Hayta ve diğerlerine (2003: 103- 104) göre;

“Türk ders kitaplarındaki ünite başı değerlendirme soruları öğrencinin derse hazırlanması için değil, kitapta böyle bir bölümün olması gerektiği noktasından hareketle yazılmış gibi görünmektedir. Çünkü soruların öğrenci düzeyine göre hazırlanmadığı, öğrenciyi konuya güdüleyici ve hazırlayıcı olmadıkları, yönerge açısından yetersiz oldukları görülmektedir.”

Buradan hareketle, bir ölçme aracıda bulunması gereken özelliklerin hazırlık çalışmaları ve değerlendirme sorularında bulunması gerekmektedir. Bu özellikler bir ölçme aracı olarak soruların geçerliliği*, güvenilirliği** ve kullanılabilirliğinin*** olmasıdır. (Tekin 2004: 41-79).

* Geçerlilik: Bir ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı özelliği, başka herhangi bir özellikle karıştırmadan, doğru olarak ölçebilme derecesi.

** Güvenirlik: Bir ölçme aracının aynı özellikle ilgili olarak arka arkaya yapılan ölçmelerde yaklaşık olarak aynı sonucu vermesi.

*** Kullanılabilirlik: Ölçme aracının geliştirilmesi, çoğaltılması, uygulanması ve puanlanmasının kolay ve ekonomik olmasıdır.

Yukarıdaki bilgilerden sonra incelenen ders kitaplarındaki sorular sayısal olarak verilecek olursa, 1980 öncesindekilerde sorular yer almadığı, 1980 sonrası kitaplarda soruların yer aldığı görülür. Kemal Kara, ders kitabında biri hazırlık (Kara 2000: 153) dördü değerlendirme (Kara 2000: 60 ve 214) sorusu olmak üzere beş soruya, Palazoğlu ve Bircan öğrencilere bulabilecekleri kaynak da göstererek 25'inci ve 81'inci sayfalarda birer tane olmak üzere iki hazırlık sorusuna, Mumcu ve Su'nun yazmış olduğu kitapta hazırlık sorularında Ermenilere yer verilmezken 140'inci sayfada konuyu ilgilendiren iki tane değerlendirme sorusuna yer vermiştir. Kalecikli ise bir hazırlık sorusu (Kalecikli 1994: 133) ve dört değerlendirme sorusu (Kalecikli 1994: 159) olmak üzere toplam beş soruya, Miroğlu ve Halaçoğlu'nun yazdıkları Tarih III kitabında iki değerlendirme sorusu (Miroğlu- Halaçoğlu 1990: 181)'na, Ahmet Mumcu Tarih 3 kitabında ünite sonundaki çalışma sorularında bir soruya (Mumcu 1992: 203), Yıldız ve arkadaşları dört değerlendirme sorusuna (s: 223), Uğurlu- Balcı biri hazırlık sorusu (Mumcu 1992: 223) biri de değerlendirme sorusu olmak üzere toplam iki soruya yer vermişlerdir.

Ders kitaplarında kullanılan hazırlık çalışmaları soruları şunlardır:

1. Ermeni sorunu ve bu sorunu çıkarmakla haçlı zihniyetinin neler beklediğini araştırınız (Kalecikli s: 133).
2. Tarih boyunca Türk- Ermeni ilişkileri nasıl bir gelişme göstermiştir? Araştırınız (Palazoğlu- Bircan, s: 81).
3. Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan Ermeni ve diğer azınlıkların durumlarını araştırınız (Palazoğlu- Bircan, s: 25).
4. Rusya ve İngiltere'nin, XIX. yüzyıl sonlarında, Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmakla elde etmek istedikleri nelerdir? Araştırınız (Kara, s: 153).

5. Dağılma hareketleri sırasında Osmanlı Devleti'nde niçin bir Ermeni sorunu yaratılmak istenmiştir? Araştırınız (Uğurlu- Balcı, s: 223)

Hazırlık soruları bilgi düzeyinde olup, biraz da öğrencinin sentez yapabilme yetisine yöneliktir. Ancak birinci sorudaki “haçlı zihniyeti” anlatımı yeterince açık değildir. Bu soru öğrencide daha konuya başlamadan Ermeni Sorunu'na ilişkin bir önyargının oluşmasına neden olabilecek niteliktedir. Sorudaki “haçlı zihniyeti” anlatımı ile ne denilmek istenildiği de açıklanmamıştır.

İkinci soru çok uzun bir tarihi zaman diliminin öğrenciye hazırlık yapması için verildiği açık uçlu bir sorudur. Ancak soruda herhangi bir kaynak yönlendirmesi yapılmadığı için hem öğrencinin bilgiye ulaşmasında zorluk olabilir, hem de kaynak bulsa bile soru öğrenci düzeyinin üzerinde olduğu için kafasının karışmasına neden olabilecek niteliktedir.

Üçüncü soruda yazar “azınlıkları” sormasına karşın, diğer azınlıkların hangileri olduğu konusunda herhangi bir açıklama yapmamıştır. Osmanlı Devleti içerisinde bir çok azınlığın yaşadığı düşünülürse, soruda istenilen bilginin öğrenci düzeyi açısından geniş olduğu görülür.

Dördüncü soru açık uçlu ve öğrenciye yönlendirmenin söz konusu olduğu bir sorudur. Çünkü soruda, daha konuya herhangi bir giriş yapmadan Ermenileri kışkırtan devletlerin İngiltere ve Rusya olduğu belirtilmektedir.

Beşinci soruda göze çarpan öğrencinin sorunun yanıtını hangi kaynaklarda bulabileceğinin verilmemesidir.

İncelenen ders kitaplarındaki hazırlık çalışmalarının hepsinde yazarlar çalışma konularının sonunda “araştırınız” ifadesine yer vermelerine karşın, öğrencinin çalışma konularını nereden araştırabileceği konusunda bilgi

vermemişlerdir. Bu konuda yalnızca Palazoğlu- Bircan öğrencilere bakabilecekleri kaynakları vermişlerdir. Sözü edilen yazarların öğrencilere kaynak yönlendirmesi yapmaları, soruların yanıtlarının bulunması açısından olumlu bir gelişmedir ve yerinde olmuştur.

4.6. Değerlendirme Soruları

Değerlendirme soruları, öğrencinin ders sonrasında konuyu ne derece öğrenip öğrenmediğinin ölçülmesinde yararlı olmaktadır. Yukarıda hazırlık sorularında bulunması gereken geçerlilik, güvenilirlik, kullanılabilirlik gibi özellikler bu sorular için de geçerlidir.

İncelenen ders kitaplarında yer alan değerlendirme soruları ise şunlardır:

1. Ermenileri Osmanlı yönetimine karşı hangi ülkeler kızdırmıştır? Bu ülkelerin Ermenileri kızdırmadaki amaçları nelerdir? (Kara, s: 214).
2. Tehcir Kanunu nedir? Hangi nedenlerden dolayı çıkarılmıştır? (Kara, s: 214).
3. Ermeni Sorunu, Kurtuluş Savaşı'nda doğuda ve güneyde hangi antlaşmalarla sona ermiştir? (Kara, s: 214).
4. Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmasına engel olmak için hangi kararları almıştır? (Kara, s: 60).
5. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermenilerin durumunu ve Ermeni sorununun ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını açıklayınız? (Mumcu-Su, s: 140).

6. Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Anadolu'da Ermenilerin nasıl sorun yarattıklarını, buna karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin aldığı önlemleri açıklayınız? (Mumcu- Su, s: 140).
7. Birinci Dünya Savaşı'na Kadar olan Ermeni Sorununu anlatınız (Kalecikli, s: 159).
8. Kazım Karabekir Paşa'nın Ermeni sorunundaki başarıları hakkında bilgi veriniz? (Kalecikli, s: 159).
9. Gümrü Antlaşması hangi sonuçları vermiştir? (Kalecikli, s: 159).
10. Bugün, sevgili yurdumuzu bölmek için yapılan dış kaynaklı çalışmaların, geçmişte Ermeni sorunu adına yapılan çalışmalarla karşılaştırarak, geniş bir değerlendirme yapınız. Emperyalist ülkelerin bu çalışmalardan neler beklediğini anlatınız. Bu durumda, Türk gençliğine düşen görevlerin neler olduğunu belirtiniz? (Kalecikli, s: 159).
11. "Tebaa-i Sadıka" adı verilen Ermeniler arasında ihtilal fikirleri nasıl ve nereden kaynaklanmıştır? (Miroğlu- Halaçoğlu, s: 181).
12. Osmanlıların Ermenileri Suriye'ye nakletmesinin sebepler nelerdir? (Miroğlu- Halaçoğlu, s: 181).
13. Ermeni sorunu nasıl ve ne zaman, neden ve kimler tarafından çıkarıldı? (Mumcu, s: 203).
14. Osmanlı idaresindeki Ermeniler'in ne gibi haklara sahip olduğunu belirtiniz? (Yıldız vd, s: 223).
15. Ermeni meselesi nasıl ortaya çıkmıştır? (Yıldız vd, s: 223).

16. Ermeniler'in başlattıkları olaylar nelerdir? (Yıldız vd, s: 223).
17. Ermeni olayları nasıl sonuçlandı? (Yıldız vd, s: 223).
18. Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemi sırasında niçin bir Ermeni Sorunu yaratılmak istenmiştir? (Uğurlu- Balcı, s: 244).

Sorular değerlendirilecek olursa, soruların çoğunun hatırlama/ kavramaya yönelik olduğu görülmektedir. Özellikle bazı soruların sonlarında yer alan “anlatınız”, “belirtiniz”, “bilgi veriniz”, “açıklayınız” gibi ifadeler öğrencilere komut verilir gibi bir anlam taşımaktadır. Bazı soruların yanlış ve öğrencileri yönlendirmek için sorulduğu ve ucu açık olduğu görülmektedir. Sorulan soruların bazılarında soru içinde soru vardır. Örneğin 1'inci, 2'inci, 3'üncü, 5'inci, 6'ıncı, 11'inci, 13'üncü sorularda tek soruda birden fazla soru öğrenciye sorulmuştur.

Birinci soru, tek soruda iki sorunun olduğu, yanlış ve öğrenciyi yönlendiren bir sorudur. İkinci soru, ucu açık ve iki sorunun bir soru içerisinde yer aldığı bir soru iken, üçüncü soruda da soru içinde soru sorulmuştur. Bu soruda doğu ve güney ifadeleri kullanılırken, bunların doğu ve güney cepheleri olduğunun belirtilmesi, sorunun anlaşılması açısından daha iyi olabilirdi.

Beşinci soruda tek soru içerisinde üç soru sorulmuştur. Soru oldukça açık uçlu olup tarihsel bir zaman dilimi olarak çok geniş bir süreyi kapsamakta ve lisedeki bir öğrencinin düzeyinin üzerindedir. Altıncı soru anlatım yönünden sıkıntının göze çarptığı ve soru içerisinde sorunun olduğu sorulardan biridir. Soruda iki durum arasında öğrencilerin karşılaştırma yapmasına çalışılmıştır. Yedinci soru oldukça geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Yalnızca bu konuyu ilgilendiren akademik kitapların olduğu düşünülürse, soru lise düzeyindeki bir öğrencinin bilgi ve bilinç düzeyini aştığı için ağır bir soru niteliği taşımaktadır.

Onuncu soru öğrencileri yönlendiren, yanlış, ucu açık ve soru içinde bir çok sorunun yer aldığı bir sorudur. Soruda bir yandan günümüzün bir değerlendirmesinin yapılması istenirken, öte yandan da geçmişle bugünkü durumun karşılaştırılması istenmektedir. Bu kadar geniş bir alanı kapsayan, uzun ve ne demek istediği zor anlaşılabilen soruların aynı soru içerisinde yer alması, öğrenci açısından düşünüldüğünde oldukça olumsuz bir durumdur. Soruda yer alan “sevgili yurdumuz” ifadesi, sorunun yanlış ve yönlendirmek amaçlı bir soru olduğunu göstermektedir. Bu anlatımın normal yaşam dilinde kullanılacak bir ifade olmasına karşın, bir ders kitabında yer alıp almaması konusu tartışmaya açıktır. Soru, öğrenci düzeyi açısından düşünüldüğünde, öğrenci düzeyini aşmakta ve çok geniş bir yorumu, tarihsel bilgiyi ve toplumsal analiz yapabilme yetisini gerektirmektedir.

On birinci soruda açıklanmamış olan “tebaa-i sadıka” ifadesi yine yer almakta ve aynı soruda iki soru yer almaktadır. On ikinci soru ucu açık bir sorudur. On üçüncü soru, aynı soru içerisinde dört farklı sorunun yer aldığı bir sorudur. On beşinci soruda bazı sorularda olduğu gibi öğrenci düzeyini aşan ve geniş bir zaman dilimini kapsayan bir sorudur.

Değerlendirme soruları genellikle bilişsel alana yönelik sorulardır. Yazarlar kitaplarda verdikleri bilgilerden fazlasını öğrencilerden yanıt olarak istemektedirler. Soruların öğrenci açısından öğretici olduğunu söylemek güçtür. Değerlendirme sorularının amacı gereği öğrencilerin daha çok sentez ve değerlendirme yapabilmesini sağlaması beklenmektedir. Ancak, incelenen ders kitaplarında değerlendirme sorularının bu niteliği yeterince taşımadığı görülmektedir.

Burada ilgi çeken bir diğer önemli nokta, soruların birbirine çok benzemesi ve özellikle hazırlık çalışmalarında çoğunlukla öğrencilerin bir kaynağa yönlendirilmemiş olmasıdır. Sorularda anlatım ve kendini ifade etme yönünde de bazı sıkıntılar olduğu göze çarpmaktadır.

Ders kitaplarında hazırlık soruları öğrencilere derse hazırlık yapmaları için sorulan sorular olarak, değerlendirme soruları ise öğrencinin konuyu anlayıp anlamadığını ölçmek için kullanılan sorular olarak yer almaktadır. Ancak bu sorular öğrenciyi ezberden kurtarmadığı ve araştırmaya yöneltmediği için bu durum önemli bir eksiklik olarak görünmektedir. İncelenen bazı kitaplarda test soruları olmasına karşın test sorularında Ermeni Sorunu'na yer verilmemiştir. Ders kitapları açısından bu da önemli bir eksiklidir.

4.6. Konunun Öğrenci Düzeyine Uygunluğu

Eğitimde göz önüne alınan temel ilke öğrencidir. Eğitim alanında yapılan çalışmalarda ilk göz önüne alınan noktalardan biri de yapılan çalışmanın öğrenci düzeyine uygun olmasıdır. Çünkü öğrenciler farklı yaşlarda, farklı davranışlar sergileyebilmektedir ve eğitim kurumu yaptığı çalışmalarda bu durumu göz önüne almak durumundadır.

Eğitim ve öğretim dizgesinin bir parçası olarak ders kitapları da seslendiği kitlenin düzeyine uygun olmaya özen göstermelidir. Bu nedenle ders kitaplarında bulunması gereken bir diğer önemli özellik, kullanılan dilin ve konunun ele alınışının öğrenci düzeyine uygunluğudur. Cumhuriyet döneminde Türkçe açısından bir çok çalışma yapılmasına karşın, incelenen ders kitapları genel olarak eski sözcüklere fazlasıyla yer vermişlerdir. Ders kitapları bunun yanı sıra yabancı sözcüklerde kullanmış ve bu sözcüklere herhangi bir açıklama da getirmemişlerdir. Örneğin ders kitaplarında yer alan “patrikhane”, “komitacı”, “piskopos”, “konsolos”, “protestan” gibi bir çok sözcük kullanmışlardır. Bu sözcüklerden bazıları araştırmanın ilgili bölümlerinde araştırmacı tarafından Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne bağlı kalınarak dipnotlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin bilmediği bu tür sözcüklerin mutlaka açıklanması gerekmektedir. 1980 öncesi dil açısından bir geçiş süreci olarak ele alınırsa 1980'lere değin yazılan ders kitaplarında eski ve yabancı sözcük bulunması doğal karşılanabilir.

Ancak, 1980’den yazılan ders kitaplarının da aynı yanılgıya düşmüş olmaları ve neredeyse bütün ders kitaplarının konuyu anlatırken hikaye anlatır gibi bir tarz kullanmış olması önemli bir eksikliklerdir. Ders kitaplarından yapılan alıntılardan da görüleceği üzere yabancı sözcüklerin parantez içerisinde Türkçe okunuşlarının verilmesi ise yerinde olmuştur. Ancak, yazım kurallarına bazen uyulmaması, bazı tümcelerin anlamlarının düşük olması gibi sorunlar da söz konusudur.

4.7. Resim, Fotoğraf ve Karikatürler

Bir düşünceyi, bir durumu veya olayı gerçek yönleri ile yansıtabilmenin en önemli aracı fotoğraflar (Ceyhan- Yiğit 2003: 90), resimler ve karikatürlerdir. Mübahat Kütükoğlu’na (1998: 22) göre;

“Bunlardan resimler, ister karakalem, ister sulu boya veya yağlı boya olsun yazılı kaynaklarda bulunmayan pek çok özelliği aksettirebilirler. Bir savaş veya talime aid resim askeri önemi yanında kıyafetler ve kullanılan silahları göstermesi bakımından kültür tarihi açısından da ehemmiyeti büyüktür... resme nazaran daha yakın tarihlerden itibaren faydalanılabilen malzeme arasında olmakla birlikte fotoğraflar, hem çizim, hem de resimlerin vazifelerini görebilirler.”

Özellikle son yüzyılları anlatırken fotoğraflar, daha önceki yüzyıllarda ise resimler öğrencilerin derse olan ilgisini daha fazla çekebilmekte, bunlar üzerinden öğrenciler düşünce üretebilmektedir. Yine çizildiği dönemin özelliklerini yansıtmaları bakımından karikatürler de öğrencinin derse karşı olan ilgisini arttırabilecek niteliktedir.

İncelenen ders kitaplarında birkaçı dışında Ermeni Sorunu’nu ilgilendiren resim, fotoğraf ya da karikatürlere yer verilmemiştir. Kenan Kalecikli resim açısından en iyisi olanı olarak öne çıkmaktadır. Yazar, Ermeni Sorunu’nu doğrudan

ilgilendiren üç resme yer vermiştir. Bu resimlerden birincisi Paris'te çıkan bir gazeteden alınan resimdir. Gazetedeki resmin altında şunlar yazmaktadır: “Doğu olayları: Ermenilerin bir camiye saldırıları” (Kalecikli 1994: 135). İkinci resim “Ermeni komitecilerinin zulmüne sahne olan Van’ın, 1876 yılında yapılmış bir resmi”dir (Kalecikli 1994: 137). Üçüncü resim ise “Doğu Anadolu’da Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Ermeni komitecilerden bir grup” (Kalecikli 1994: 138) adını taşımaktadır.

Kemal Kara ders kitabının 156’ıncı sayfasında Kars’ın Ermenilerden alınması üzerine Ankara’da yapılan geçit töreninin resmine, Hakkı Dursun Yıldız ve arkadaşları ise “Doğu Anadolu’da katliam yapan Ermeni çetelerinden bir grup” (Yıldız ve diğerleri 1990: 181) resmine, İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu ise “Ermenilerin yaktıkları Kars çarşısı”nın (Miroğlu- Halaçoğlu 1990: 166) resmine yer vermişlerdir. Adı yukarıda anılmayan ders kitaplarında konuya ilişkin resim vb. bulunamamıştır. Ders kitaplarında yer alan resimlerden bazıları şunlardır:

Doğu Anadolu'da katliam yapan Ermeni çetelerinden bir grup

Hakkı Dursun Yıldız vd., Tarih 3, Doğu Anadolu'da Katliam Yapan Ermeni Çetelerinden Bir Grup (s: 181).

Resim: 55- Doğu Anadolu'da Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Ermeni komitecilerinden bir grup.

Kenan Kalecikli, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1, Doğu Anadolu'da Osmanlı Yönetimine Karşı Ayaklanan Ermeni Komitecilerden Bir Grup (s: 138).

Resimlerde görüleceği gibi, Ermeni çetecilere yer verilmiştir. Ancak bu resimlerin hangi tarihte, nerede çekildiği, bazı kitaplarda hangi kaynaklardan alındığı bilgisi yer almamıştır. İnanırcılık veya güvenilirlik açısından bunların da belirtilmesi uygun olacaktır.

4.8. Dizin

Dizin (indeks), konunun geçtiği sayfaların ders kitabının sonunda sayfa numaraları ile birlikte gösterildiği yerdir. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne (1988: 388) göre dizin "bir kitabın veya derginin kişi, konu, yer adı vb. bakımından içindekileri yer numarasıyla belirten ve eserin arkasında yer alan alfabetik liste, indeks, fihrist" anlamına gelmektedir.

Mübahat Kütükoğlu'na (1988: 115) göre dizin ya da indeks bir kitap içerisinde aranılan şeyin bulunmasını kolaylaştırmak için düzenlenmiş cetveldir ve indekste kişi, yer, kurum adları yer alır. Dizin sayesinde öğrenci istediği bilgiye kısa sürede ulaşabilir ve sürede tutumluluk sağlanmış olur.

İncelenen ders kitaplarının bir çoğunda dizin yoktur. Dizin yer aldığı kitapların ise yetersiz olduğu söylenebilir. Bu kitaplardan Tarih IV, Ermenileri ilgilendiren yirmi üç sayfanın numarasına yer verirken, Kemal Kara iki yerde, Ahmet Bekir Palazoğlu- Osman Bircan beş yerde, Kalecikli iki yerde Ermenilere yer vermekte diğer incelenen ders kitaplarında ise dizin bulunmamaktadır. Dizin açısından en iyi kitap ise ilk ve en eski kitap olmasına karşın Tarih IV olmuş, diğer kitaplar bu düzeye ulaşamamıştır.

4.9. Kronoloji

Ders kitaplarının sonunda yer alan bir diğer destekleyici unsur ise olayların tarihlerinin arka arkaya verildiği kronolojidir. Kronoloji, hem öğrencinin olayların tarihsel sıralamasını kolaylıkla öğrenebilmesi için bir kolaylık, hem de merak edilen tarihlerin bulunmasında zaman kazandıran bir unsurdur. Öğrenci ders kitabının sonundaki günlüğe bakarak, merak ettiği ya da istediği tarihe kolayca ulaşabilmektir.

İncelenen bütün ders kitaplarında kronoloji genelde yer almıştır. Ancak bu kronolojilerde, Türk- Ermeni ilişkileri konusunu ilgilendiren tarihlere çok az yer verilmiştir.

İncelenen ders kitapları içerisinde Ermeni Sorunu’nu ilgilendiren tarihlere Ahmet Mumcu bir yerde, Miroğlu ve Halaçoğlu iki yerde, Tarih IV’te altı yerde, Enver Ziya Karal’da üç yerde, Neriman Serdarlar ve Fahriye Çetinkanat bir yerde, A. Bekir Palazoğlu- Osman Bircan bir yerde, Enver Behnan Şapolyo iki yerde, Mükerrerem K. Su, Kâmil Su iki yerde, Ahmet Mumcu ve Mükerrerem K. Su üç yerde, Kenan Kalecikli ise kitap sonunda verdiği kronolojide Ermenilerle ilgili yaşanan gelişmelere üç yerde değinmiştir. İncelenmiş olan diğer ders kitaplarındaki kronolojilerde, Türk- Ermeni ilişkileri konusunu ilgilendiren herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

4.10. Kompozisyon Bütünlüğü

Bir edebiyat terimi olarak kompozisyon “okullarda yazı yazma alışkanlığını kazandırmak için öğrencilere verilen yazı ödevi, kalem alıştırması”dır. Daha geniş anlamda ise “düşüncelerin, duyguların, olayların, tasarıların uyumlu bir bütün

oluşturacağı şekilde sözle veya yazı ile anlatılmasıdır” (Korkmaz ve diğerleri 2003: 268). Kemal Gariboğlu’na (Gariboğlu : 24) göre ise kompozisyon;

“.....bir fikrin, bir duygunun, bir düşüncenin ya da bir olayın en alımlı yönlerini yakalayarak kendimize özgü bir görüş ve kavrayışa göre yazmaktır. Bu görüş ve kavrayış, herkesinkinden başka türlü olmak zorundadır. Eğer herkesin görüş ve kavrayışının sınırları içinde kalırsak ortaya koyacağımız yapıt, özgün nitelik taşımaz.”

Kompozisyonda verilen bilgilerin belli bir dizge içerisinde ve uyumlu olarak yer alması gerekir. Yukarıdaki bilgilerin ışığında ders kitaplarındaki kompozisyon bütünlüğü ise, konuyu ilgilendiren bilgilerin veriliş biçimlerinin birbiriyle bağlantılı ve uyum içerisinde olmasıdır. Ders kitaplarındaki en güç kısımlardan biridir. Çünkü bir çok kitapta konular anlatılırken kompozisyon bütünlüğünü sağlamak güçtür. Bu konu Ermeni Sorunu gibi tarihin çeşitli dönemlerinde yer almış ve ortaya çıkmış bir konu ise kompozisyon bütünlüğünün sağlanması daha da güçleşmektedir.

İncelenen ders kitaplarına, Türk- Ermeni ilişkileri konusunun kompozisyon bütünlüğünün sağlanması açısından bakıldığında, 1980 sonrası kitaplarda Ermeni Sorunu’nun ayrı bir başlık altında verildiği görülür. Bu nedenle 1980 sonrasındaki ders kitaplarında kompozisyon bütünlüğünün sağlandığı söylenebilir. Ayrıca bu bilgilere, diğer konularla bağlantıları ölçüsünde o konular anlatılırken de yer verilmiştir. Ancak, bazı yerlerde konudan konuya geçerken geçişlerde sıkıntılar göze çarpmaktadır. Bu nedenle konular arasındaki bağlantılarda ve geçişlerde biraz daha iyi olmasına çalışılmalıdır.

Sonuç olarak bu bölümün genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa, incelenen lise Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarının görsel materyaller ve konuları destekleyen yardımcı unsurlar açısından önemli eksiklikleri bulunmaktadır. Bu eksiklikler yalnızca Ermeni Sorunu’nu ilgilendiren eksikler de olmayıp kitabın bütünü ilgilendirmektedir. Haritaların ve resimlerin daha iyi

basılması, kaynakçaların öğrencilerin de ulaşabileceği kaynaklar biçiminde yeniden düzenlenmesi ve böylece kitabın öğrenciyi araştırmaya yönlendirecek bir nitelik kazanması gerekmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk- Ermeni ilişkileri günümüzdeki gelişmeleri de etkilemesi açısından oldukça önemlidir. İki toplum arasında yaşanan olayların gidişi ve bu olaylara uluslar arası kamuoyunun yaklaşımı her iki devletin neredeyse bütün kurumlarını etkilemiş olduğu gibi eğitimlerini de fazlasıyla etkilemiştir. Yaşanılan olaylardan etkilenme tarih ders kitaplarında kendini daha çok göstermiştir. Olayların tarihsel bir boyut taşıması da bunda etkilidir. İşte bu etkilenmeyi saptamak için yapılan çalışmada lise Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitapları incelenmiştir.

Ermeni Sorunu ağırlıklı olarak 1800'lü yılların ortasında özellikle dış kışkırtmalarla başlamış, Gümrü ve Lozan Antlaşmaları ile uluslar arası alanda sona ermiştir. İlk olayların ortaya çıktığı zamandan yaklaşık yüz yıl sonra, 1960'lı yıllarda, yine dış etkenlerle Ermeni Sorunu yeniden gündeme getirilmiştir.

Tarih öğretimi, öğrencilerde tarih ve yurttaşlık bilinci oluşturmadaki temel unsurlardan biridir. Ancak Türkiye'de tarih öğretiminde biraz ideolojik bir bakış açısı söz konusudur. Gerek Tarih, gerekse Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarında bu durum açıkça görülmektedir. Siyasal alanda yaşanan gelişmeler önce müfredat programlarını etkilemiş, daha sonra müfredat programına göre yazılan ders kitapları bundan etkilenmiştir. Türk- Ermeni ilişkilerinin ders kitaplarındaki yer alış biçimi de söylenen bu etkilenmeyi doğrulamaktadır. Ermeni olaylarının uluslar arası bir boyut kazandığı 1970'li yıllara değin Ermeni Sorunu ders kitaplarında fazla yer almazken, bu tarihten sonra yavaş yavaş önem kazanmaya başlamış, Ermeni terörünün arttığı ve Türk diplomatlarının öldürüldüğü 1980'li yıllarda ise konu ayrı bir başlık altında işlenmeye başlanmıştır. Yani Türklerle Ermeniler arasında yaşanan olaylar gerginleştikçe konunun ders kitaplarındaki oranları da artmıştır.

İncelenen ders kitaplarından çıkarılan sonuçlara göre göze çarpan ilk ortak nokta, Ermenilerin Osmanlı içerisinde rahatça yaşadıklarının söylenmekte olmasına

karşın neden ayaklandıklarına ilişkin doğru dürüst bilgi verilmeyişi, nedenlerin yetersiz oluşudur. Anlatımlarda Ermenilerin Osmanlı içerisinde rahat yaşamalarının nedeni olarak Osmanlı Devleti'nin “adil ve hoşgörülü” davranması gösterilmiştir. Ancak, Ermeni ayaklanmalarında Osmanlı Devleti'nin “adil ve hoşgörülü” politikasının mı sona erdiği yoksa dış kışkırtmaların mı, ulusçuluk akımının mı ya da dinin mi etkili olduğu pek anlaşılammamaktadır.

Bütün ders kitaplarında Ermeni ayaklanmaları ile ilgili olarak Rusya'nın ve daha sonra İngiltere'nin rolüne değinilmiştir. Ne var ki ayaklanmaların yalnızca dış kışkırtmalara bağlanması, diğer toplumsal nedenlerin göz ardı edilmesi ve kapsamlı bir emperyalizm tahlili yapılamaması nedeniyle daha sonraki ayaklanmalarla ve günümüzde yaşanan olaylarla bu ayaklanmalar arasında fazla bağlantı kurulamamıştır.

Ders kitaplarında ilgi çeken bir diğer nokta, yazarların gerek Ermeni ayaklanmalarının nedenleri konusunda, gerekse diğer konularda genelde birbirine yakın anlatımlara yer vermeleri hatta bazılarının neredeyse aynı tunceleri kullanmalarıdır. Bu durum yazarların ya birbirinden yararlandıklarını ya da benzer kaynakları kullandıklarını göstermektedir.

Ders kitaplarında Türk- Ermeni ilişkileri ile ilgili bir diğer ilginç nokta günümüzde Ermenistan'm, Türkiye ile olan sınırı ve nüfusu açısından bakıldığında küçük bir devlet olmasına karşın, ders kitaplarında Türkiye'nin diğer komşuları ile olan ilişkilerine oranlandığında Ermeni konusunun fazla yer aldığı söylenebilir. Ancak Ermeni Sorunu'nun uluslar arası boyutu düşünüldüğünde ise Ermeni konusunun ders kitabındaki ağırlığı yetersiz kalmıştır.

Daha önce adı sayılan pek çok Ermeni parti, örgüt ya da derneği olmasına karşın, ders kitaplarında konu anlatılırken yalnızca Hınçak ve Taşnak örgütlerine yer

verilmiştir. Bu da bir eksiklik olarak görünmektedir. Ders kitaplarında en azından diğer oluşumların adlarının sayılması gerekirdi.

Ders kitaplarındaki bir diğer ortak nokta ise anlatımlarda -alıntılarda görüleceği gibi- bir duygusallığın varolması ve bilgi vermekten daha çok savunma yapmak için yazılmış oldukları izlenimini uyandırmasıdır. Yine yazarlar doğal olarak biraz olaylara taraftar gibi görünmektedirler. Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan olaylar anlatılırken ders kitaplarının hiç birinde günümüzde “Ermeni Soykırımını Anma Günü” olarak ortaya atılan tarih olan 24 Nisan 1915’e yer verilmemiştir. Bu tarihe yer verilmediği için herhangi bir iletişim aracında 24 Nisan’la karşılaşan öğrenciler Ermeni soykırım savları ile bu tarih arasındaki bağlantıyı da kuramayacaklardır. Ders kitaplarında Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak kullanılan tarih ise Zorunlu Göç Yasası’nın çıkarıldığı gün olan 14 Mayıs 1915’tir.

Müfredat programlarında köklü bir değişimin olduğu 1981 yılında programlardan Atatürk’ün ölümünden sonraki konular çıkarılmıştır. Bu nedenle, ne yazık ki müfredat programındaki değişimi ile ders kitaplarını en çok etkilemiş olan 1965’ten sonraki olaylar ve Türk diplomatlarına yönelik Ermeni terör örgütlerince düzenlenen saldırı ve suikastlar, soykırım tanımı gibi konular ders kitaplarında yer almamıştır. 1965’ten sonraki olayların programları ve ders kitaplarını bu kadar etkilemesine karşın, bu olaylara yer verilmemesi bir çelişki ve eksiklik olarak görünmektedir.

İncelenen Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitapları, daha önce belirtilmiş olan AB ve UNESCO ölçütlerine yeterince uymamaktadır. Çünkü konu öğrencilerin ilgisini çekebilecek düzeyde verilememiş, konuya çok yönlü bir bakış açısı getirilememiş, hele hele günümüzde yaşanan olayların nedenleri bir önceki bir önceki paragrafta verilmiş olan müfredat programlarındaki yetersizliklerden dolayı verilemediği için, Ermeni konusunun ele alınışında çağdaş bir anlayış yakalanamamıştır. Ancak, bu durum yalnızca Türk- Ermeni ilişkileri konusuna özgü

bir şey olmayıp, genel olarak incelenen ders kitaplarında Türkiye'nin diğer devletlerle olan ikili ilişkilerinin anlatımını da ilgilendiren bir sorundur.

Yine Avrupa Birliği ve UNESCO ölçütlerine göre ders kitaplarında doğruluğu kanıtlanmamış ya da diğer toplumlara küçümseyici, alaya alıcı, propaganda amaçlı anlatımların yer almaması gerekmektedir. Ancak incelenen ders kitaplarında “çarparıyorduk” (Mumcu- Su: 118), “gözleri dönmüş biçimde” (Mumcu- Su: 118), “birliklerimizle” (Kalecikli: 136), “Türkleri arkadan vurmak için” (Kalecikli: 138), “Türlere karşı düşmanca” (Karal: 93), “Onlar, bu bölgede anlatılması güç insanlık dışı zulümler yaptılar” (Palazoğlu-Bircan, 1997: 146), “sınırlarımıza tecavüz ediyorlardı” (Şapolyo: 64), “işkencelerle öldürmekten geri durmuyorlardı” (Su- Su, 1971: 70), “Azılı, bir avuç militan” (Mumcu: 167), “insanlık dışı bir vahşet” (Uğurlu- Balcı: 228) gibi anlatımlar kullanılmıştır. Yazarların burada kullandıkları anlatımların tamamı doğrudur. Ancak, sürekli düşmanlıkların olmayacağı ilkesinden hareketle ve tarih dersinin toplumlar arasındaki düşmanlıkların engellenmesinde ve barışa atılan adımlarda bir aracı olarak kullanılması yolunda bu tür söylemlerin biraz yumuşatılması uygun olacaktır.

Ders kitaplarına görsel olarak bakıldığında ise konuyu destekleyici unsurların az olduğu ve yeterince kullanılmadığı görülür. Bu unsurlardan biri olan kaynakçalarda da görüldüğü gibi konuyu doğrudan ilgilendiren kaynaklara ya hiç yer verilmemiş ya da çok az yer verilmiştir. Ders kitaplarındaki dizinlerde ise Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarının ilk örneği olan Tarih IV'te Ermenilerin yer aldığı bütün sayfaların numaralarına yer verilirken, diğer ders kitapları bu düzeye ulaşamamıştır. Bu kitaplara ya dizin konulmamıştır ya da Ermenilerin geçtiği bütün sayfalar yer almamıştır.

İncelenen hiç bir ders kitabında Ermeni Sorunu'nu ilgilendiren okuma parçası yoktur. Kronolojilerde Ermeni olaylarının tarihi yetersiz düzeyde kalırken, asıl görsel unsurlar olan resim ve haritalar bazı ders kitaplarında hiç kullanılmamış,

varolanlarda ise gerek sayı gerekse baskı açısından istenilen düzey yakalanamamıştır.

Yukarıdaki sonuçlar üzerinden ders kitaplarının daha iyi yazılabilmesi için şu öneriler yapılabilir:

1. Tarih ders kitapları ile Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarında yazarlar neredeyse aynı konuları benzer biçimde anlatmaktadır. Bu durum öğrenci açısından yararlı olmayabilir. Bunu önlemek için konu anlatılırken ya yazarlar değişik bilgiler vermeli ya da konu Tarih ders kitaplarında iyi bir biçimde anlatılarak belli bir yere değin getirilmeli daha sonraki konular Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kitaplarında verilmelidir.
2. Ders kitaplarında öğrencilerin olaylar arasında bağlantıyı kurabilmeleri bakımından özet de olsa Osmanlı öncesindeki Ermeni tarihine yer verilmelidir.
3. Osmanlı döneminde Ermenilerin durumu örneklerle zenginleştirilmelidir.
4. Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkışındaki nedenler farklı açılardan açıklanmalıdır.
5. Günümüzde yaşanan olayların nedeni olarak gösterilen Tehcir Yasası'nın kapsamı ders kitaplarına konulmalıdır.
6. Kurtuluş Savaşı sırasındaki Ermeni Sorunu üzerinde biraz daha durulmalı, yapılan askeri hareket ve Gümrü Antlaşması ile Ermeni Sorunu'nun TBMM açısından sona erdiği belirtilmelidir.

7. Lozan Antlaşması ile Ermeni Sorunu'nun bittiğinin Anlaşma Devletleri tarafından da benimsendiği belirtilmelidir.
8. Cumhuriyet dönemindeki Ermeni Sorunu ve Türk diplomatlarına yönelik suikastlar ve soykırım tanımı gibi etkinlikler müfredat programlarına alınmalı, ders kitapları da bu konuya yer vererek öğrencileri bilgilendirmelidir. Çünkü olaylar bir bütünlük taşımaktadır.
9. Konu anlatılırken öğrencinin ilgisini çekecek ve yaşamında kullanabileceği ilginç okuma parçalarına yer verilmelidir.
10. Ermeni Sorunu'na ilişkin ayaklanmaları gösterebilecek ya da benzeri nitelikte yalnızca konuyu ilgilendiren en az bir harita olmalıdır.
11. Örneklerde görüldüğü gibi Ermeni konusunu ilgilendiren haritalarda birlik yoktur. Bu da karmaşaya yol açmaktadır. Ders kitaplarında verilen haritalarda yetkili kurumlarca benimsenmiş, birbiri ile tutarlı olan haritalar kullanılmalı haritalarda birlik sağlanmalıdır.
12. Kaynakça sayıları arttırılmalı, bunlar öğrencilerin rahatça ulaşabilecekleri temel kaynaklardan seçilmelidir.
13. Ermeni savlarından biri de bir milyonun üzerinde Ermeni'nin öldürüldüğüdür. Bu nedenle o zamanki nüfus bilgilerine ilişkin çizelge ya da grafiklere yer verilmelidir.
14. Osmanlı arşivlerinin açılmasına ve soykırım diye bir şey olmadığını belirtilmesine karşın, konuyla ilgili araştırma yapan yabancı yazarların bu belgelerden yararlanmadığı belirtilmelidir.

15. AB ve UNESCO önerilerine göre ders kitaplarında diğer toplumları ilgilendiren bölümler yazılmadan önce ilgili devletlerin yetkili tarihçi ve kurumlarına gösterilip onayının alınmasından sonra basılması gerekir. Ancak her iki toplumun yetkililerinin bu düzeye gelmediklerini görmekteyiz. İleride iki taraf da yan yana gelerek konuları gözden geçirmelidir.
16. Hazırlık ve değerlendirme sorular bir zorunluluk olarak koyulmamalı, öğrencilerin sentez ve analiz yapabilme yetilerine yönelik olarak hazırlanmalı, gerekirse eğitimcilerin görüşleri alınmalıdır.
17. Son yıllarda yaşanan olaylar müfredat programında yer almadığından ders kitaplarında bu doğrultuda sorular da konulmamıştır. Ancak öğrencide konu bütünlüğü sağlanması açısından bu yönde en azından araştırma ya da hazırlık sorularına yer verilmelidir.
18. Günümüzdeki ders kitaplarında çok eski sözcüklere rastlanmaktadır. Bunu önlemek için olabildiğince öğrenci düzeyine uygun Türkçe sözcükler kullanılmalıdır. Yine konu yazıldıktan sonra dilcilere gösterilmelidir.
19. Konu anlatılırken görsel yönden zenginleştirilmelidir. Resimlerin ve fotoğrafların yanı sıra dönemi ilgilendiren karikatürlere de yer verilmeli, gerekirse konunun uzmanlarına danışılmalıdır.
20. Tarihin toplumlar arasında bir barış aracı olarak kullanılabilmesi için Türkler ve Ermeniler arasındaki iyi örnekleri gösteren resimlere de yer verilmelidir.
21. Kronoloji de konuyu ilgilendiren, en azından bütün önemli tarihlere yer verilmelidir.

22. Konunun anlatımı sırasında kompozisyon bütünlüğüne daha fazla özen gösterilmelidir.

Kısacası, artık Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarına iktidarların biraz ideolojik bir nesneymiş gibi yaklaşımları bir yana bırakılmalıdır. Ders kitaplarında konular birbirine benzer olan ve öğrenciyi ezberlemek zorunda bırakan gereksiz ad ve tarih dolu anlatımlardan kurtarılmalı, öğrencileri daha çok düşündürmeye, araştırmaya yönlendirmeli ve yaşadığı sorunlar karşısında çözüm üretebilecek bir düzeye getirmeli, ders kitaplarında da “çağdaş uygarlık düzeyi” yakalanmalıdır. Bu durum Ermeni konusu için de geçerlidir. Bu nedenle bundan sonra yazılacak ders kitaplarında Ermeni konusu anlatılırken en azından yukarıdaki önerilerin göz önüne alınması uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKŞİN, Sina (der.)
1987 **Türkiye Tarihi**, Cilt I, İstanbul: Cem Yay.
- ASLAN, Erdal
1995 “Devrim Tarihi Ders Kitapları” (Yay. Haz. Salih Özbaran),
Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt
Yay.
- ATA, B., İ. SUNGU
2002 “Tarih Öğretimi Hakkında”, Milli Eğitim Dergisi, Sayı 153-
154, Kış- Bahar 2002.
- BASGÜN, Necla
1970 **Türk-Emeni İlişkileri**, Ankara: San Matbaası.
- BEHAR, Büşra E.
1992 **İktidar ve Tarih**, İstanbul: Afa Yay.
- BEKTAŞ, Hamza
2001 **Ermeni Soykırımı İddiaları ve Gerçekler**, Bursa: Uludağ Ün.
Yay.
- BRAUDEL, Fernand
1992 **Tarih Üzerine Yazılar** (Çev: M. Ali Kılıçbay), İstanbul: İmge
Yay.
- CEYHAN, E., B. YİĞİT
2003 **Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi**, Ankara: Anı Yay.
- COLLINGWOOD, R. G.
1990 **Tarih Tasarımı** (Çev: Kurtuluş Dinçer), İstanbul: Ara Yay.
- COPEAUX, Etienne
2000 **Tarih Ders Kitaplarında (1931- 1933) Türk Tarih Tezinden
Türk- İslam Sentezine**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- ÇAYCI, Abdurrahman
2000 **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, Ankara: Atatürk
Araştırma Merkezi Yay.

- DEMİREL, Özcan
2005 **Öğretme Sanatı**, Ankara: PegemA Yay.
- DEMİREL, Ö., Z. KAYA (Editörler)
2001 **Öğretmenlik Mesleğine Giriş**, Ankara: PegemA Yay.
- DOĞANAY, Hayati
1999 **Coğrafyaya Giriş**, Konya: Çizgi Kitabevi
- DURANT, A., W. DURANT
? **Tarih Üzerine** (Çev: Hüseyin Zamantılı): Hülbe Yay.
- GARİBOĞLU, Kemal
? **Örnekli Kompozisyon Bilgileri**, İstanbul: Serhat Yay.
- GAZİGİRAY, A. Alper
1982 **Ermeni Terörünün Kaynakları**, İstanbul: Gözen Kitapevi.
- GÖRAL, Özgür Sevgi (Yay. Haz.)
2003 **Tarih Öğretiminde Çoğulcu ve Hoşgörülü Bir Yaklaşım Doğru**, 10- 12 Aralık 1998 (Brüksel/Belçika'da düzenlenen sempozyum), İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- GREGORY, K. Lory,
1998 "Türkiye'de Tarih Ders Kitapları ve UNESCO'nun Önerileri",
S. ÖZBARAN (Yay. Haz.) Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları,
İzmir: Tarih Vakfı Yay.
- GÜLER, Ali
1997 "Tarih Bilinci Milliyetçiliğin Esaslarının Pekiştiricisidir", Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi, Mersin: Mersin Üniv. Yay.
- GÜLER, A., S. AKGÜL
2003 **Sorun Olan Ermeniler**, Ankara: Türkar Yay.
- GÜRÜN, Kamuran
1985 **Ermeni Dosyası**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- HALAÇOĞLU, Yusuf
2006a **Ermeni Tehciri**, İstanbul: Babı Ali Kültür Yay.
- HALAÇOĞLU, Yusuf
2006b **Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları**, Ankara: Babı Ali Kültür Yay.

- HAYTA, Necdet ve DİĞERLERİ
2003 **Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu**, Ankara: Nobel Yay.
- İLTER, Erdal
1998 **Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytin İsyanları**, Ankara: ?
- İSLAMOĞLU, Ahmet Hamdi
2002 **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, İstanbul: Beta Yay.
- KANTARCI, Şenol
2005a **Ermeni Sorunu**, Isparta: Süleyman Demirel Ün. Yay.
- KANTARCI, Şenol
2005b **Ermeni Sorunu: Pencereden Bakmak ya da Manzaranın Bütünü Gormek**, Isparta: Süleyman Demirel Ün. Yay.
- KANTARCI, Şenol ve DİĞERLERİ
2003 **Ermeni Sorunu El Kitabı**, Ankara: Ankara Ün. Basımevi.
- KALECİKLİ, Kenan
1994 **T. C. İnkılap Tarihi**, İstanbul: Gendaş Yay.
- KARA, Kemal
2000 **T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1**, İstanbul: Önde Yay.
- KARAL, Enver Ziya
1976 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918- 1965)**, Ankara: TTK Basımevi.
- KARASAR, Niyazi
2005 **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara: Nobel Yay.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur
2000 **Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması, Atölye I**, 2- 3 Aralık 2000, İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- KOÇAK, Kemal
1998 **Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi (1923- 1992)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.
- KOÇAŞ, Sadi
1967 **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri**, İstanbul: Altınoluk Matbaası.

- KORKMAZ, Zeynep ve DİĞERLERİ
2003 **Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, Ankara: Yargı Yay.
- KÜÇÜK, Abdurrahman
2003 **Ermeni Kilisesi ve Türkler**, Ankara: Andaç Yay.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat
1998 **Tarih Araştırmalarında Usûl**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı
- McKELLAR, Ian
2003 “Neden Tarih Öğretiyoruz?” O. KÖYMEN (Yay. Haz.), Tarih Eğitime Eleştirel Yaklaşımlar, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay.
- METİN, Celal
2006 “T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konularının Ortaöğretimde Öğretimi: Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi”, Y. DOĞANER (Ed.) Türk Eğitim Sisteminde Atatürkçülük ve Cumhuriyet Tarihi Öğretimi 10- 11 Kasım 2005, Ankara: Hacettepe Üniv. Yay.
- MİROĞLU, İsmet, Y. HALAÇOĞLU
1990 **Tarih III**, İstanbul: Altın Kitaplar Yay.
- MUMCU, Ahmet
1992 **Liseler İçin Tarih 3**, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- MUMCU, A., M. K. SU
1981 **T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MUMCU, A., M. K. SU
2000 **T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- NİCOL, Jon
1991 **Tarih Öğretimi** (Çev: Mustafa Safran), Londra: ?.
- ÖZBARAN, Salih
1992 **Tarih ve Öğretimi**, İstanbul: Cem Yay.
- ÖZÇELİK, İsmail
1996 **Tarih Öğretiminde Yöntem ve Teknikler**, Ankara: Gazi Büro Kitabevi.

- PALAZOĞLU, A. Bekir, O. BİRCAN
1997 **T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1**, Ankara: Bem- Koza Yay.
- PINGEL, Falk
2004 **Ders Kitaplarını Araştırma ve Düzeltme Rehberi UNESCO** (Çev.: Nurettin Elhüseyni), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay.
- SARIBAY, Ali Yaşar
1997 “Ulus- Devlet, Kültür ve Tarih: Postmodern Ulus Olmanın Teorik Olasılıkları”, Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri, Mersin: Mersin Üniversitesi Yay.
- SCHUEDDEKOPF, O. E., E. BRULEY, E. H. DANCE ve H. VIGANDER
1969 **Tarih Öğretimi ve Tarih Kitaplarının Geliştirilmesi** (Çev: Necati Engez), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- SERDARLAR, N., F. ÇETİNKANAT
1976 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1966**, İstanbul: İnkılap ve Aka Yay.
- SÖNMEZ, Veysel
2004 **Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı**, Ankara: Anı Yay.
- STRADLING, Robert
2003 “20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli?”, O. KÖYMEN (Yay. Haz.) Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar, Avrupalı-Türkiyeli Tarih Eğitimcileri Buluşması Ekim 2001-Kasım 2002, İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- SU, Mükerrerem K., K. SU
1971 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İstanbul: Kanaat Yay.
- ŞAPOLYO, E. Behnan
1954 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İstanbul: Ahmet Hâlit Yaşaroğlu Yay.
- ŞİMŞİR, Bilal
2005 **Ermeni Meselesi 1774-2005**, İstanbul: Bilgi Yay.
- ŞEMSETTİN SAMİ
1996 **Kamusu'l A'lam**, Ankara: Kaşgar Neşriyat
- TARİH IV
1931 **Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul: Devlet Matbaası.

TEBLİĞLER DERGİSİ, Cilt: 7, Sayı: 241.

TEBLİĞLER DERGİSİ, Cilt: 7, Sayı: 302.

TEBLİĞLER DERGİSİ, Cilt: 37, Sayı: 1788.

TEBLİĞLERDERGİSİ, Cilt: 38, Sayı: 1824.

TEBLİĞLER DERGİSİ, Cilt: 39, Sayı: 1900.

TEBLİĞLER DERGİSİ, Cilt: 44, Sayı: 2087.

TEBLİĞLER DERGİSİ, Cilt: 44, Sayı: 2092.

TEBLİĞLER DERGİSİ, Cilt: 46, Sayı: 2146.

TEKELİ, İlhan

1997

“Uluslaşma Süreçleri ve Ulusçu Tarih Yazımı Üzerine”, Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri, Mersin: Mersin Üniv. Yay.

TEKELİ, İlhan

1998

Tarih Bilinci ve Gençlik, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

TEKİN, Halil

2004

Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme, Ankara: Yargı Yay.

TUNÇAY, Mete

1977

“İlk ve Orta Öğretimde Tarih”, Felsefe Kurumu Seminerleri, (Akt.: Salih Özbaran, Tarih ve Öğretimi, Cem Yayınevi, İstanbul: 1992).

TURAN, Şerafettin

1991

Türk Devrim Tarihi, Cilt I, Ankara: Bilgi Yay.

TURAN, Şerafettin

1997

“Milliyetçilik Anlayışında Tarih Yazıcılığının Önemi”, Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri, Mersin: Mersin Üniv. Yay.

TÜRK DİL KURUMU

1998

Türkçe Sözlük, Ankara: TDK Yay.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ MAARİF VEKALETİ

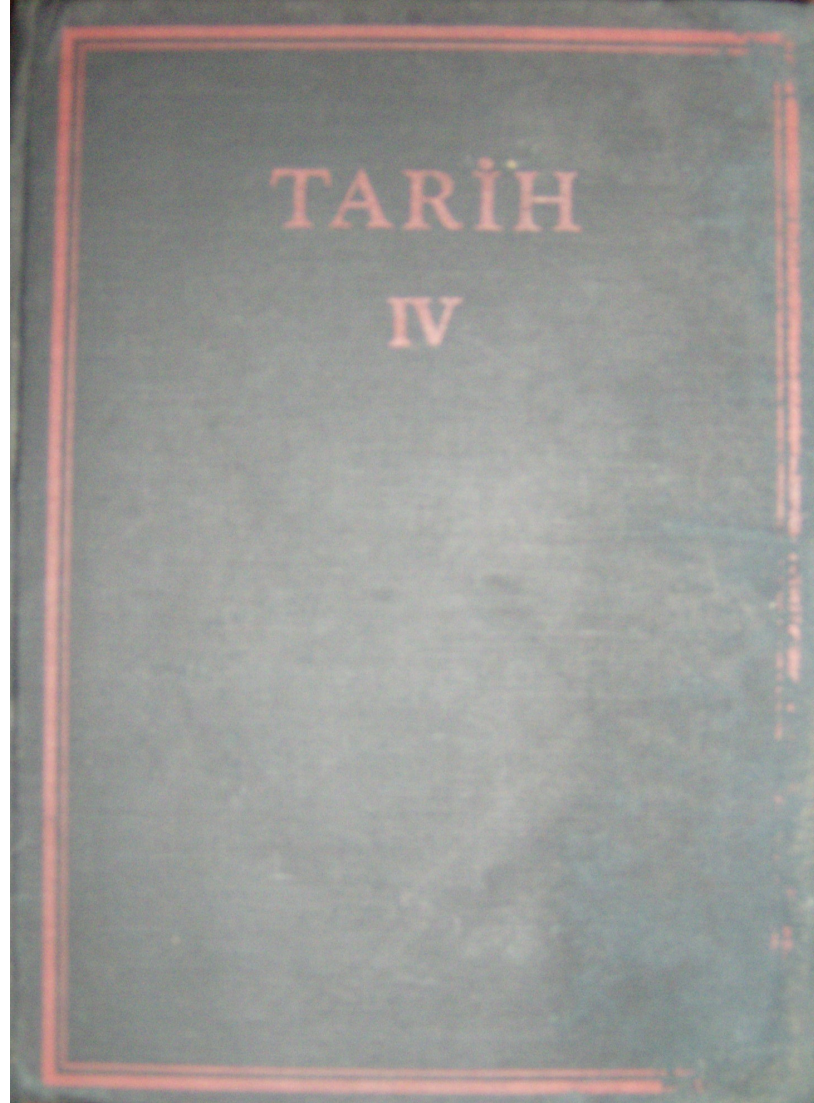
1938

Lise Müfredat Programı, İstanbul.

- TÜRKİYE CUMHURİYETİ MAARİF VEKALETİ
1956 **Lise Müfredat Programı**, Ankara.
- UĞURLU, Nurer, E. BALCI
1991 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Örgün Yay.
- URAS, Esat
1987 **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul: Belge Yay.
- VURAL, Birol (Ed.)
2004 **Öğretmenin Mevzuat El Kitabı**, İstanbul: Hayat Yay.
- VURAL, Birol (ed.)
2004 **Öğretim Faaliyetlerinde Yöntem- Teknik ve Etkinlikler**, İstanbul: Hayat Yay.
- YILDIRIM, Hüsamettin
2000 **Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Ankara: Sistem Ofset Yay.
- YILDIZ, Özgür
2003 “Türkiye’de Tarih Öğretiminin Sorunları ve Çağdaş Çözüm Önerileri”, Erciyes Ün., Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 15, Yıl: 2003/2.
- YILDIZ, H. D., C. ALPTEKİN, İ. ŞAHİN ve İ. BOSTAN
1990 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Servet Yay.
- WIRTH, Laurent
2004 “Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek”, (Çev.: Nurettin Elhüseyni) Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek Sempozyumu, Oslo, Norveç/ 28-30 Haziran 1999, İstanbul: Tarih Vakfı Yay.

EK - 1

Tarih IV Kapak Resmi

EK- 2

Enver Behnan Şapolyo, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kapak Resmi

EK- 3

Enver Ziya Karal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kapak Resmi

EK- 4

Neriman Serdarlar- Fahriye Çetinkanat, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
(1918- 1966) Kapak Resmi

EK- 5

Mükerrem K. Su- Kamil Su, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kapak Resmi

EK- 6

Mükerrem K. Su- Ahmet Mumcu, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi Kapak Resmi

EK-7

Kenan Kalecikli, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1 Kapak Resmi

EK- 8

Ahmet Bekir Palazoğlu- Osman Bircan, T.C. İnkılap Tarihi ve
Atatürkçülük Kapak Resmi

EK-9

Kemal Kara, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Kapak Resmi

EK- 10

İsmet Miroğlu- Yusuf Halaçoğlu, Tarih III Kapak Resmi

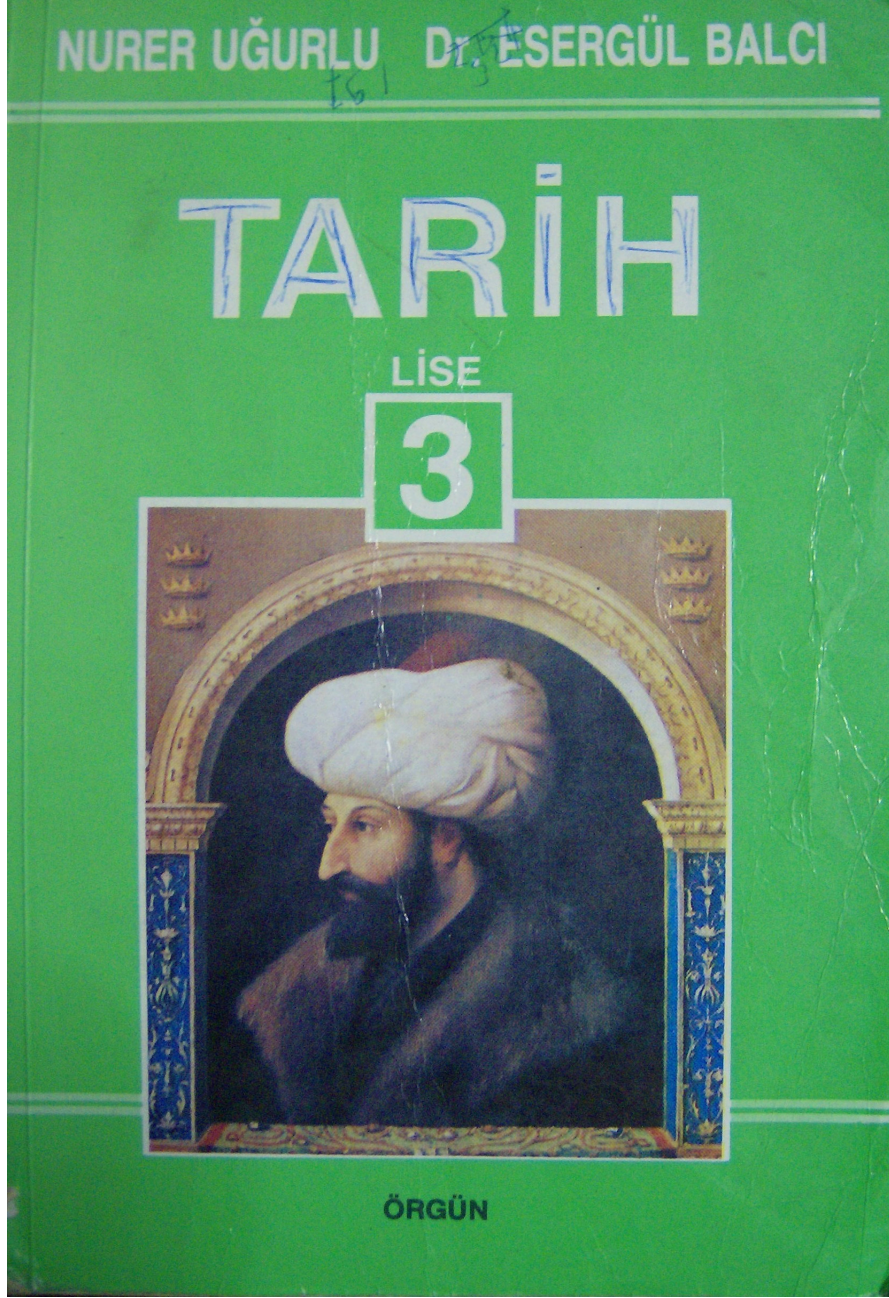
EK- 11

Ahmet Mumcu, Tarih 3 Kapak Resmi

EK- 12

Nurer Uğurlu- Esergöl Balcı Tarih 3 Kapak Resmi

EK- 13

Hakkı Dursun Yıldız ve Diğerleri, Tarih 3 Kapak Resmi

